

CORPUS ICONOCLASTICUM

DEEL III

HERVORMING TE BERGEN-OP-ZOOM

**HARE ONTWIKKELING EN
VESTIGING IN DE 16^E EEUW**

DOOR

**J. KLEYNTJENS S. J.
EN C. SLOOTMANS**

1933

Inhoud

Voorwoord	3
Symptomen van geloofsafval vóór 1566	5
De gebeurtenissen van 1566 en '67	22
De gebeurtenissen na 18 mei 1567	54
De sequestratie van het markiezaat Bergen op Zoom	63
Bergen op Zoom onder spaansch bewind	82
Overgang aan de Staten-Generaal	92
Religie-vrede	97
Plundering van kerken en kloosters	101
 Documenten	 129
Het onderzoek van den koninklijken commissaris	130
Resolutiën 1574-78	243
Resolutien 1578-'82	268

VOORWOORD

De bronnen voor de gebeurtenissen in de jaren 1566 en '67 binnen de stad Bergen op Zoom, vermelden geen schokkende gebeurtenissen. Aangezien er echter over de geschiedenis der stad Bergen op Zoom in de 16e eeuw, vóór, tijdens en na het rampjaar 1566, geen enkele afzonderlijke publicatie, berustend op bronnenstudie verscheen, is de uitgave der documenten benut, om een synthese te leveren rond de godsdienstige troebelen van dien tijd. We begonnen daarom in 1522.

De omstandigheid, dat naast de goederen van gewone burgers, ook die van den overleden Markies werden geïnventariseerd en in beslag genomen, was aanleiding, de consequentie van die daad nader te bezien. Vandaar, dat men een behandeling aantreft over den tijd, dat de stad rechtstreeks onder Spaansch bestuur stond, waardoor een afkeer jegens dat bewind in de stad groeide, welke het eerste steun zocht bij de Staten, dán bij de rechthebbende familie en ten slotte bij Oranje. Het laatste feit, is tevens het natuurlijk eindpunt van het eerste deel der stedelijke geschiedenis.

Meerdere malen moest in bijzonderheden worden afgedaald, wel interessant voor den bewoner van Bergen op Zoom, doch niet altijd van belang voor den buitenstaander. We hebben ons daarom bij de documenten zooveel mogelijk beperkt; bijv. getuigenissen, die al een keer vermeld waren en in andere verballen werden bevestigd, hebben we weggelaten. Om dezelfde redenen lieten we de publicatie van de volledige testamenten van enkele leden der Markiezenfamilie, alsmede de volledige lijst der verbeurd verklaarde goederen van den Markies achterwege.

Ten slotte, past ons een woord van dank aan Redactie en Administratie van het Noord-Brabantsch tijdschrift "Taxandria", die het mogelijk maakten, dat dit boek kon verschijnen als zelfstandige overdruk van een reeks vervolgartikelen in de Jrg. 39 en 40 van genoemd tijdschrift. Tevens konden we daardoor van enkele gewaardeerde opmerkingen dier Redactie gebruik maken.

Voorts dient met erkentelijkheid vermeld, het navolgenswaardig voorbeeld, dat de Raad der gemeente Bergen op Zoom ons een subsidie toestond, waardoor de afzonderlijke uitgave, alsmede de illustratie ervan, mogelijk werden gemaakt.

J. KLEIJNTJENS S. J.

C. SLOOTMANS.

's Gravenhage / Bergen op Zoom, 4 Oct. 1933.

Plattegrond Bergen op Zoom 1581

door F. Hogenberger

SYMPTOMEN VAN GELOOFSAFVAL VÓÓR 1566

innen Antwerpen, wereldhaven met cosmopolitische bevolking en naburige stad van Bergen op Zoom, had in de XVIe eeuw de "lutherie", wel een harer éérste steunpunten in de Nederlanden. Trouwens in havensteden, de knooppunten van verkeer en handel, en in de centra van industrie, vond de nieuwe leer algemeen het eerst en het meest haar aanhang en verbreiding. Hare veelvuldige en directe connecties met Duitse en Engelsche kooplieden, zijn redenen om te vermoeden, dat de Bergen op Zoomsche bevolking dier dagen niet lang onkundig is gebleven omtrent de nieuwe leer. De Hoop Scheffer ¹⁾ meldt ons dan ook, dat van 1525 af, de 'Sacramentisterij' er zóó sterk heerschte, dat Bergen op Zoom toen reeds werd genoemd onder de zes steden, in de landen herwaarts over (= de Nederlanden), die de strengste maatregelen der Inquisitie verdienden". En zulks, ondanks dat aldaar een jaar lang (1521-'22), iederen Zondag tijdens de Hoogmis, gepreekt werd tegen Luther's dwalingen. Onder degenen, die te Bergen op Zoom het eerst Luthers ideeën aanhingen en verkondigden, behoorde Nicolaus Christi, sinds 1507 pastoor van het Bergsche Begijnhof ²⁾.

¹ De Hoop Scheffer, *Gesch. der Kerkhervorming in Nederl. tot 1531*, A'dam 1873, blz. 502.

² Dr. Paul Frédericq, *Corpus Documentorum inquisitiones*, Dl. V, H. Levelt, *Het Begijnhof buiten Bergen op Zoom* dl. II van: *De Kloosters van Bergen op Zoom in 't verleden*, Bergen op Zoom 1924, p. 21 e.v. en 113 e. v, voorts *Taxandria XXXVIII* (1931), p. 63.

Tegen hem werd 6 Mei 1525 een klacht ingediend bij den Inquisiteur-deken te Leuven, Nicolaas Coppin. Wegens die aanklacht - ze betrof ongeveer dertig punten - had Christi zich te verantwoorden voor de Inquisitie-rechtbank binnen Leuven. De pastoor verscheen daar den 7en en 8sten Mei 1525.

Hem werd o.a. ten laste gelegd, geleeraard te hebben, dat men het Primaatschap van den Paus niet té hoog moest achten.

Herhaaldelijk had de pastoor zulks in zijn gesprekken met anderen én in zijn preeken gezegd en bovendien beweerd, dat het Katholieke geloofsformulier, het "Credo", niet deugde. Eveneens was volgens Christi de Katholieke opvatting omtrent het "vagevuur" niet juist. Sterk overdreven had hij genoemd de vereering van Gods heiligen en bijzonder die van de H. Maagd Maria. Bedevaarten vond hij onnuttig en het huwelijk beter dan den maagdelijken staat; de priesters mochten zijns inziens in concubinaat leven, enz. Zijne bibliotheek bleek bovendien verschillende kettersche boeken te bevatten. Op zichzelf was dit wel geen bewijs voor zijn theorieën, maar erger was, dat hij anderen ried zulke boeken te koopen en te lezen.

Natuurlijk was de pastoor niet aan al het hem ten laste gelegde schuldig, maar vooral tegen de laatste beschuldiging kon Christi weinig inbrengen. Hij eindigde dan ook zijn pogingen, om zijn schuld te verzachten, met een volmondige verklaring van spijt vroeger niet beter gestudeerd te hebben. Onwetendheid in zaken, welke hij krachtens zijn ambt weten moest, was de oorzaak van zijn ellende. Den 2en Dec. 1525 werd Christi veroordeeld als schuldig aan ketterij. Het vonnis luidde:

Herroeping zijner dwalingen in Leuven en Bergen op Zoom; twee waskaarsen offeren, elk van 4 pond, ter eere Gods en der heiligen, in de kerk van Sinte Geertruydt binnen Bergen op Zoom; onthouding van alle verdere geestelijke diensten op het Begijnhof aldaar tot aan Sint Jan 1526 (Juni 24).

Wilde Christi opnieuw zijn pastoraat gaan waarnemen, dan had hij een getuigenis over te leggen van minstens 10 priesters, dat hij zich inmiddels gebeterd had.

Werkelijk getuigden 15 Juni 1526 tien geestelijken onder eede, dat de pastoor zich gebeterd had en werd Nicolaus Christi (te Breda?) van verdere straf ontheven.

* * *

Stellig hebben het proces, de veroordeeling en de bekeering van pastoor Christi veler aandacht binnen Bergens' veste getrokken. De opkomende ketterij was er natuurlijk de kop niet mee ingedrukt: hetzelfde jaar 1526 (Oct. 31) werd toch zekere H. Hendrickx, 'n geboren Bergenaar, te Antwerpen veroordeeld tot 'n bedevaart, omdat hij "*sekere boecxkens, inhoudende de ketterie leeringhe van Martinus Luther*", verspreid had ³).

Langzaam schoof dan ook te Bergen op Zoom de ketterij voort, zoodat in 1529 "*den 7 Aprilis, werden* ⁴) *tot Bergen op den Zoom vier mans onthooft ende twee vrouwen gedolven en daarna onthooft ende die hoofden op staken geseth, ende dat ook, om hare valsche opinie oft hare valsche secten*":

³ *Antwerpsch Archievenblad*, dl. VII, p. 159 en *Eenige berichten over de opkomst der hervorming te Bergen op Zoom*, door G. Juten, in *Taxandria* XXIX, pag. 209

⁴ Bertryn, *Cronyck der stad Antwerpen*, Antw, 1879 blz. 77.

Ofschoon de regeering der Nederlanden er niet in slaagde de Reformatie aldaar geheel te onderdrukken, tóch remde ze de doorwerking merkbaar. *In schijn* was dientengevolge de overheid er omstreeks 1530 de beweging meester. Er bleven echter veel onverschilligen over op godsdienstig gebied, vooral de stedelijke magistraten moesten niet veel van de plakaten tegen de nieuwe leer en de inquisitie hebben.

De eerste resolutie van den Markies van Bergen op Zoom en de Bergsche vroedschap tegen het verspreiden der nieuwe leer dateert van 1534 (Maart 25 en 29) ⁵).

Zij vond haren oorsprong hierin, dat, nadat sommige ingezetenen van Bergen op Zoom met vrouw en kinderen "*mits hueren quaden geloeve ende ketterien*", uit die stad waren gevlucht, zeer waarschijnlijk naar Middelburg, 'n zekere *Ingel, die beeldtsnijder* (geb. te Everswaert) bij nacht of in het geheim wel eens in Bergen op Zoom placht terug te komen en er dan logeerde bij vrienden. Dit haantje-de-voorst van dat gezelschap emigrés sprak bij een dier gelegenheden, n.l. in de vasten van 1534, te Bergen op Zoom met Cop. Heyne (oud 54 j. geb. van Couwerve bij Reimerswaal), Dignus de brouwer, eveneens van Couwerve en Hendric de Cramer ⁶).

⁵ Ordonnantiën 1507-1558, Gem. Archief Bergen op Zoom pag. 66 e.v. uitgegeven door G. Mes. "*De eerste publicatie tegen aanhangers der Hervorming in Bergen op Zoom*", Taxandria III (1896) pag. 177 e.v.)

⁶ Taxandria XXXII (1925) pag. 19 e.v. en *Archief*, Vroegere en latere mededeelingen voornl. in betr. tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, dl. VI (1865) blz. 246 uit 't artikel: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Hervorming in Zeeland 1524 1572*,

Zij beraamden alstoen plannen om van hieruit te gaan *"naer Amsterledam ende alzo voirt naer Munstere daer wesende ende levende naer t evangelie ende t woort Godts"*.

Te Bergen op Zoom maakte Heyne ook nog kennis met Jan Mathysz Blauwaert, meer bekend als Jan de Goudsmid van Middelburg. Heyne bekende van laatstgenoemde tijdens de "Coudemerct" van 1533, de nieuwe leerstellingen geleerd te hebben. Deze lieden waren Doopsgezinden ⁷).

Markies en Stadsbestuur vreesden nu hunne propaganda: *"het waere (toch) te beduchten, dat zy meer andere personen deur huere quade inductien nae hen trecken. soude ende verleyden tot huerder ketterien"*.

Zij verboden daarom 'n ieder Ingel c.s. huisvesting te verleenen, op verdenking van zelf ketter te zijn en op straffe van de gevolgen van dien. Bovendien werd daarbij gelast eventueel van hen ontvangen of te ontvangen brieven bij de Burgemeesters in te leveren. Aan hen, die kennis droegen, waar men *"schole of conventiculen van ketterien soude gehouden hebben bynnen den voirss. stadt oft daer buyten"*, werd geboden daarvan de Heeren te verwittigen ⁸).

* * *

meegedeeld door K. H. Pekelharing, p. 225 Heyne kende noch dat hy meest alle dese voirs. Artikelen en erreuren geleert heeft van den voirs. Jan de goudsmid ende van meer anderen, welcke leeringe by Cop Heyne van Jan de goudsmid ontfinck Inde coudemarct lestleden was een jaar":najaar 1585 dus).

⁷ Dr. J. S. Theissen. *De regeering van Karel V in de Noordelijke Nederlanden*. Meulenhoff, A'dam, deelt op pag. 262 mee, dat er in 1544 te Bergen op Zoom Doopsgezinden woonden. Aangezien geen bronvermelding voorkomt, kunnen wij zijn zegsman niet controleren, We vermoeden 'n drukfout.

⁸ Zie voor het laatste, Taxandria III, loc. cit.

't Ging toen te Bergen op Zoom allemaal nog zéér in 't verborgen, het aanhangen der nieuwe leer; openlijke aanhang zou echter kunnen blijken uit het feit, dat in 1535 de leden van het rijke Bergsche slagersgilde weigerden mee te gaan in de algemeene processie, die jaarlijks 's Zondags, ná 3 Mei door de Bergsche straten placht te trekken⁹). Wel een militante houding ! Waarvoor echter diverse andere redenen hebben kunnen gelden.

Het zou ook nog hieruit kunnen blijken, dat zekere Rosiane als "*beticht van Lutherie*", in 't najaar van 1537 op de Gevangenpoort te Bergen op Zoom werd gegijzeld¹⁰). Over "*de confessie by huer op den poorten gedaan*", beraadslaagde de Raad van den Markies van Bergen op Zoom, Antonius van Glymes, in zijne vergaderingen van 6 en 7 Oct. 1537. Wat de heeren concludeerden blijkt evenwel niet.

* * *

Naast deze alleenstaande feiten blijkt echter het volgende over het toenmalig godsdienstig leven te Bergen op Zoom:

De Markies van Bergen op Zoom, Antonius van Glymes was gestorven 26 Juni 1541. Niettegenstaande den tegenstand dezer stad kreeg Antonius' weduwe Jacqueline de Croy 't vruchtgebruik der Heerlijkheden Bergen op Zoom en Wouw, waarmee haar zoon Jan IV van Glymes was beleend¹¹).

⁹ H. Levelt, *O.L. Vrouw van Bergen op Zoom*, Bergen op Zoom 1923, pag. 20. Geeft geen bronvermelding.

¹⁰ Taxandria XXIX loc. Cit.

¹¹ In: Alg. Rijks Arch. Den Haag, Comm. v. Br. Cat. p. 55 N.1078 Testamenten, is n. 5 F. "testament van Hr. Anthonis van Glimes, Marquis van Bergen op Zoom en Vrouwe Jacqueline de Croy syne gemaeline". (zie verder)

Van deze edel-denkende en bijzonder godsdienstige vrouw is bekend, dat zij de belangen van het Katholicisme in 't Bergsche markgraafschap uitstekend verzorgde ¹²). Zij bood aan de nieuwe leer hardnekkig weerstand.

1537 Maart 21.

Uittreksel uit het testament van Antonius van Glymes, Markies van Bergen en Jacqueline de Croy, zijn wettige echtgenoot, waarbij zij vermaken:

A. de(n) langst levende van hen beiden:

- 1) alle roerende goederen, die in hun bezit zijn, als goud, zilver en edelgesteenten, om daarmee te handelen naar welbehagen, uitgezonderd enkele met name genoemde zeer kostbare stukken, die aan de erfgenamen van het markiezaat moeten blijven;
- 2) het genot van het octrooi door keizer Karel V gegeven: het Markiezaat te belasten met twee duizend gouden kar. gld. zijnde den penning 20 van veertig duizend gouden kar. gld. eens, tenzij de overledene hertrouwt, in welk geval de(n)gene, die het tweede huwelijk aangaat, alles moet restitueeren aan het Markiezaat van Bergen;
- 3) het persoonlijk gebruik van alle leenen e.a. onroerende goederen met dezelfde rechten als Antonius bij het sluiten van dit testament heeft, tenzij de markiezin overlevende is en hertrouwt, in welk geval zij van genoemde goederen slechts dat mag houden, wat volgens buwelijksche voorwaarden haar persoonlijk bezit was;
- 4) het recht, de onkosten die bij den dood van een der beide testateurs voor de begrafenis moeten gemaakt worden, tot de schulden van het sterfhuis te rekenen;

B. Jan, den oudsten zoon:

het markiezaat van Bergen, de heerlijkheid van Borgvliet, de heerlijke stad en het land van Tholen en Sohakerloo, alsook de heerlijkheid Vossemeer, met al hun aangehoorigbeden, niets uitgezonderd, met den last te betalen, alle renten en lasten van hypotheeken, die hij er op rustend zal vinden op den dag van het overlijden van de(n) langstlevende der beide testateurs.

¹² Zie voor dit en het volgende: H.J.Allard S.J. in "Studiën" LII, Nieuwe Reeks, 31e Jrg. 1899, pag. 375 e.v. en N. Ned. Biogr. Wbd, dl. V, pag. 190.

Bij die poging had zij een grooten moreelen steun aan den pastoor der parochie Nicolaas Florensz, gewoonlijk Goudanus of Gaudanus genoemd, naar Gouda, waar bij omstreeks 1515 geboren werd. Den 22sten Maart 1537 was hij bij de jaarlijksche promotie aan de Leuvensche Universiteit als primus der philosophie uitgeroepen. Na zijn priesterwijding, werd hij pastoor te Bergen op Zoom. Hij bezocht eerst Keulen, waar hij onder invloed van Petrus Canisius kwam.

Te Bergen op Zoom werkte hij door zijn preeken, met zoo'n uitstekend gevolg, dat de geest, die de bevolking dezer stad ten aanzien van den godsdienst beheerschte, geheel veranderde. Van binnen en buiten de stad, kwam men luisteren naar zijn woord. 't Getal der veelvuldige communies en biechten nam er dientengevolge gaandeweg toe. Een kanunnik, wiens gastvrijheid Goudanus genoot, vertelt o.a., dat de menschen er zeer dikwijls tot de biecht en de H. Tafel naderden en het getal dergenen, die wekelijks communiceerden voortdurend aangroeide; "in deze streken", zoo voegt hij er bij, "iets geheel nieuws en daarom des te meer te bewonderen" ¹³).

Door zijn gezaghebbend woord en voorbeeld wist Goudanus overdaad bij maaltijden en de weelderige kleederdracht en -pracht uit te roeien. Liet het leven van verscheidene meisjes, weduwen en gehuwden aanvankelijk veel te wenschen over, deze flinke pastoor maakte hen godsdienstiger ¹⁴). De parochie Bergen op Zoom deed

¹³ L. v. Miert, S.J. "Over het veelvuldig communiceeren in vroeger eeuwen in de Nederlanden", in "Studiën" dl. IVC, Nieuwe Reeks, 53e Jrg. pag. 22.

¹⁴ Een bewijs van meerderen eerbied meenen we te lezen in de Resol. St. Arch, BoZ. 1515-'62 f. 47:

"Op ten XX July Anno XVcXLVII mynen Heeren, den Drossaeth, Schouteth,

daardoor denken aan de eerste tijden der Katholieke Kerk, zeggen oude schrijvers ¹⁵).

In 1548 schreef Jacqueline de Croy aan den H. Ignatius v. Loyola, dat hare burgers, tengevolge der bemoeiingen van pastoor Nicolaas, godsdienstiger leefden en haar méér onderdanig waren dan te voren.

Petrus Canisius wilde Goudanus echter van zijn pastoreele bediening ontheven zien; de pastoor had zich in 1547 door eenvoudige geloften aan de Jezuïeten orde verbonden. Hij moest nu naar Rome komen om z'n noviciaat door te maken. Dat was voor de Markiezin 'n ontstellend bericht. Zij wilde haar uitstekenden ziele-

Burgemeesters, Scepenen ende Kerckmeesters wert eensamelijk overgedregen ende geordineert, dat men voertaen voer het Eerw. Heylich Sacrament houden sal, jaer uuyt jaer inne, nacht ende dach bernende, eenen wasschen keerse van eenen halven ponde inde plaetse vanden lampe, die gewoonlijck is aldaer te bernen, uuyt redenen den voirs. Heeren uuyt monerende, ende bezunder omdat men dicwels ende menichwerven bevonden heeft dat de lampe des nacht uuytgegaen was ende de coster oft prochiaen moesten inde goede lieden huysen huer licht ontsteken om alst noot was by de crancken metten Eerw. Heyligen Sacramente te gaene tot grooter onvrede van den Eerw. Heyligen Sacramente ende confuse vander gemeynten, consenterende ende ordonnerende den voirs kerckmeesters in recompense vanden olyen inde lampe bernende nacht ende dach bedragende X brab, des jaers, dat men de selve X brab. employeren sa! aen de voirs. wasse keersse, bernende nacht ende dach, dwelck de voirs. kerckmeesters schuldig selen zijn van nu voortane te stellen in huerlieden rekeningen".

Een andere wantoestand had men volgens hetzelfde Resol. boek trachten op te ruimen, door te verbieden onder Hoogmis en predicaties de herbergen open te hebben en op 't kerkhof te spelen. (f. 39)

¹⁵ *Monumenta historica* S. J. ad annum 1548.

herder wegens zijn voortreffelijke hoedanigheden behouden. Zij klaagde, dat van den persoon van Goudanus, die de opwekker was der deugdbetrachting in hare stad, het geluk en de godsdienstige vooruitgang harer onderdanen afhingen. Zij vreesde, dat de Bergenaren in hun vorigen toestand zouden hervallen (1548). Ook 't Kapittel der collegiale en parochiekerk van Bergen op Zoom, waar Nicolaas z'n predikaties hield, spande alle krachten in om zijnen eminenten pastoor te behouden. Hij was *dé* man om te helpen, muurvast *weerstand te bieden aan de ketters*. *Vóór* z'n komst, zoo verklaarde het aan Canisius, was 't volk vreemd aan den alouden godsdienstzin en christelijke vroomheid; Nicolaas Florensz. had zijn parochianen tot de voormalige godsdienstigheid teruggevoerd, door de ketterijen te ontwortelen, 't eenvoudige volk voort te helpen en te onderwijzen; hij had het geestelijk leven zijner parochianen een flink eind hooger gewerkt, niet zonder verwondering en verbazing van allen, zelfs van vijanden van 't geloof. 't Was Canisius en ook Ignatius van Loyola niet onbekend, hoe de Bergsche markgravelijke weduwe ijverde voor het bezit en het behoud van dezen uitstekenden zieleherder. Maar hoewel Canisius dat op hoogen prijs stelde, vond hij Florensz. een man, die in 't uitgestrekte Duitschland de gewichtigste diensten kon bewijzen, méér dan in 'n kleine gemeente als Bergen op Zoom. De pastoor ging naar Rome in 1548, maar daarmee was voor onze Markgravin de zaak niet uit. Zij hield aan en trachtte zijn terugkomst te bewerken. Niet slechts het heil van een enkele stad, maar van een groot deel van Brabant was volgens haar van Goudanus afhankelijk, zoo berichtte zij. Dit was 'n poging ter weerlegging van de bewering, dat Pater Florensz. beter in Duitschland kon werken.

In 1549 en nogmaals in 1551 drong de Markiezin op het aanblijven van den pastoor bij Ignatius zelf aan. 't Hielp niet. Goudanus werd benoemd tot professor te Ingolstad en in 1552 wist Canisius zijn overkomst naar Weenen te bewerken.

Misschien mogen we 't aan zijn zegenrijk werken toeschrijven, dat geen berichten over de Hervorming in de stad Bergen op Zoom in de veertiger jaren der 16e eeuw voorkomen. Dat er echter toch nog iets roerde blijkt uit een Resolutie der Stedelijke Regeering d.d. 31 Oct. 1546, welke zegt dat *“men bevonden heeft, dat sommige personen voren de kerckdeuren geplect hebben seker billet, vol diffamien, ruerende de regerders van den kercken ende sommige Heeren vander stadt....”* ¹⁶⁾

* * *

De Markiezin blijkt wel 'n aardige kijk op haar Bergenaren te hebben gehad, toen ze de vrees uitte, dat deze door 't vertrek van Goudanus in hun vorigen toestand zouden hervallen: Blijkens de rekening der Kerkfabriek zou n.l. het aantal Paaschcommunies te Bergen op Zoom in het jaar 1553 niet zoo groot geweest zijn, ja, wel een 2000 minder bedragen hebben dan 'n jaar of twee daarvoor. Bovendien zouden de burgers dezer stad door den omgang met de Engelschen, onder wie vele ketters, bedorven zijn en aangezet om in den vastentijd vleesch te eten ¹⁷⁾

Uit 't zelfde jaar wordt ons nog een andere opzienbarende gebeurtenis verteld, die de graveur J. Luyken heeft in beeld gebracht.

¹⁶ Resol. Gem. Arch. Bergen op Zoom 15445-62, f. 5

¹⁷ Taxandria XXXII, loc. cit.

Het gold 'n zekere Simon de Kramer¹⁸), die op de Markt te Bergen op Zoom stond om z'n waar te verkopen. De pastoor passeerde hem met het H. Sacrament, maar Simon gaf geen teken van reverentie. Hoewel de omstanders (onder wie zijn vrouw?) aandrongen te knielen, weigerde hij beslist. Die halsstarrigheid kwam hem duur te staan; Simon werd gevangen genomen en kort daarna in 1553 levend verbrand. Er wordt bij verteld, dat de Schout, die hem veroordeeld had, ná de terechtstelling plotseling ziek geworden en zou gestorven zijn¹⁹).

In 1565 is door Lindanus (den lateren bisschop) onderzocht²⁰) of de vroegere deken, terwijl hij 't H. Sacrament droeg, werkelijk een of andere Engelschman op z'n weg had ontmoet, die geen enkele betuiging van eerbied gaf en zelfs gezegd had: *"Hij is geen God, 't is de duivel!"*. Waarschijnlijk betrof dit onderzoek het door Luyken in beeld gebracht feit.

De teekenaar - 't is opmerkelijk - laat 't feit gebeuren in de rij kramen, welke op de marktweken toegewezen waren aan de Engelschen²¹).

¹⁸ T.J. van Bracht *"Het Bloedig Tooneel of Martelaerspiegel der Doops - Geslnde of Weerelooze Christenen"*. A'dam 16852, Ile Boek. fo 149 en Taxandria XXXII p. 19, waar men ook 'n reproductie vindt der gravure.

¹⁹ Hiervan zijn ons nog geen bewijzen in handen gekomen, ondanks ijverig zoeken.

²⁰ Taxandria XXXII, loc. en. Resultaat van dit onderzoek is niet bekend.

²¹ Volgens een verdrag 18 Oct. 1480 tusschen de stad Bergen op Zoom en de Engelschen gesloten, kregen de Engelschen verschillende voorrechten. De inhoud van art. 14 komt neer op het volgende:

Bij de jaarmarkten zal men op de markt, vóór het huis der voorz. natie, zorgen voor een flinke ruimte, opdat de kooplieden er samen goed hun zaken zullen kunnen doen. Tenslotte (art. 21) krijgen de Engelsche kooplieden het huis aan

Simon moet 'n Doopsgezinde zijn geweest en in dat geval komt de vraag naar voren of deze Simon de Cramer niet dezelfde is als Hendrik de Cramer, waarover we hiervoor al spraken.

* * *

Van vóór 1566 noteren we nog enkele kleine feiten:

- Den 22en November 1555 werd in Antwerpen 'n pottenbakker, Bergenaar van geboorte, Bartholomeus Cornelissen genaamd, levend aan 'n staak verbrand: *"overmidts hy herdoopt is geweest ende in deselve quade opinie was persisterende"*²²).
- In 1559 (Sept. 1) zien we de Bergsche Raadsheeren zwaarwichtig delibereren over 'n nieuw geval van ketterij, waarvan Jan Droetelinck werd verdacht. Hij was gehuwd met *"Gommerken, dochter van Jacob Janss.tollenaere, en dese was met zyne huysvrouw uyt deser stad vertrocken tot Heidelberge"*.

Daarom meende de Drossaard, dat Jan óók wel 'ns ketter kon zijn. Dit argument van den Drossaard kwam den Raadsheeren echter niet overtuigend genoeg voor. Zij wilden nauwkeuriger

de Markt naast het Raadhuis, geheeten 'De Leeuwenborch'. Cfr. W. Moll, De Rechten van den Heer van Bergen op Zoom, Groningen 1915, pag 161.

De stadsrekeningen behelzen dan ook een post, die ongeveer neerkomt op de volgende die genomen is uit de Stadsrek. 1484-'85, fol. 65 verso "Alsoe der naciën van Ingelant by gemeynen raide van der Stat huer huys geheten Leeuwenborch gegeven is, om de jairmercten van Bergen te houden, ende als zy van hier bleven, dat dan de stat tselve huys weder aenveerden zoude, ende hueren proffyt ende mede doen ter tijt toe, dat deselve nacie, weder hier ter merct quame".

Zie voorts Taxandria XXXVI (1929) p. 157.

²² Taxandria XXIX (1922) p. 211.

inlichtingen. Om die te verkrijgen, zou de Markies (Jan IV) zelf, in Antwerpen en Brussel onderzoek doen. Deze had reeds 30 Juli 1559 een brief ontvangen van hertog Christiaan de Wurtemberg, met het verzoek Johan Dreutelin in vrijheid te stellen. Uit dit schrijven blijkt, dat hij geboren was te Brussel en musicus van beroep en naar Bergen op Zoom gegaan voor een erfenis zijn echtgenoot aangekomen ²³).

- In 1562 weigerden nogmaals "*de beenhouwers, die onghewillich waeren*", mee te trekken in de processie van het H. Kruis (Zondag na 3 Mei)²⁴).
- Dat er nog méér andere ketters aanwezig waren binnen Bergen op Zoom leeren we uit de schaarsche levensberichten van één der Gorcumsche Martelaren: Hieronymus van Weert ²⁵). Na zijn terugkomst uit het H. Land (1549) kwam deze naar Weert en is daarna eenigen tijd - wanneer precies vermochten we niet te achterhalen - gardiaan geweest van het Minderbroedersklooster te Bergen op Zoom ²⁶). Met grooten ijver verzette hij zich hier tegen de voortdringende ketterij. Wanneer overreding en smeking den dwalende of afvallige niet konden bekeeren, dan wist hij door zijn krachtigen invloed

²³ Pap. d. Etat. A. R. A. Brussel, Liasse 89, oude nummering. (Deze aantekening danken we pastoor G. C. A. Juten).

²⁴ Stadsrekeningen 1561-'62 Stads Arch. B.o, Z. fol. 140 verso.

²⁵ Estius, Waerachtige historie van de Martelaers van Gorcum. Te Antwerpen 1604 II, 7 en III, 11. J.A.F. Kronenburg, C.S.R. De HH. Mart. v. Gorc. A'dam 1917, pag. 10 en vooral J. Meerbergen, De H.H. Martelaren van Gorcum, Tongerlo 1928, p. 84, 175.

²⁶ Het klooster der Minderbroeders stond aan de huidige Minderbroedersstraat. Zij vestlgden zich hier op verzoek van Jan II van Glymes, 12 Mei 1464.

bij de stadsregeering te bewerken, dat de hardnekkige ten minste voor de andere burgers onschadelijk gemaakt en uit de stad gebannen werd.

Onder deze was er één, die later onder z'n rechters zou zetelen: In den Briel bij 't verhoor omtrent 't geloof vroeg hem één dier mannen:

"O, en kenne ick U niet uit Berghen opten Zoom " ?

- "Ja", antwoordde Hieronymus, zijn man herkenkend.

- "Heet ge niet Hieronymus"? was opnieuw de vraag.

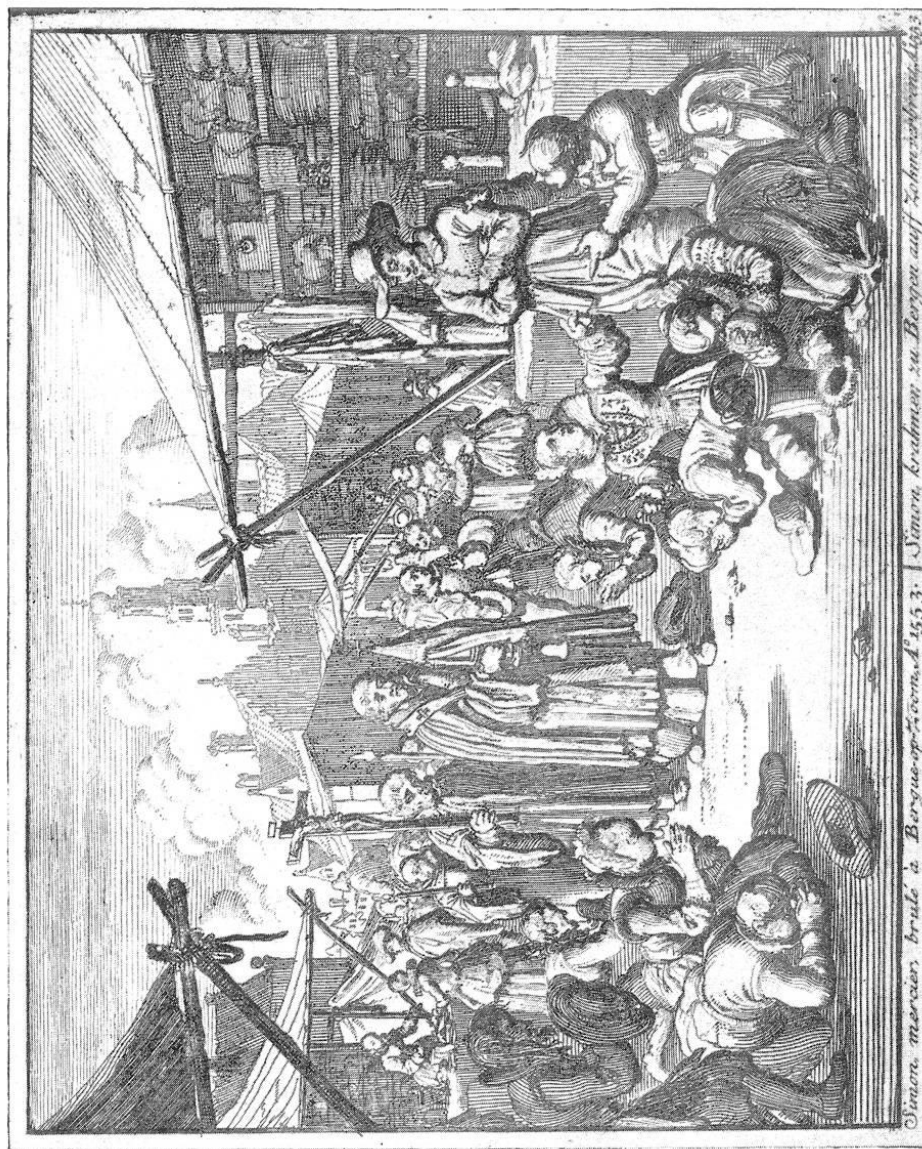
- "Ja", klonk weer 't antwoord, "en ik ben inderdaad dengene naar wien ge onderzoekt". Zooals we later nog zullen zien, moet deze man Hans Broodeloos geweest zijn.

De hernieuwde kennismaking herinnerde ongetwijfeld wederzijds aan onaangename gebeurtenissen, n.l. dat hij door toedoen van Hieronymus uit Bergen op Zoom was verbannen. Stellig heeft Gardiaan Hiëronymus een sterken steun gehad aan zijn medebroeder Pater Johannes de Vriend (Joannes Amicus). Door zijn kinderlijke liefde tot de H. Maagd Maria, was deze priester-kloosterling velen een voorbeeld geweest. Hij is 'al strijdende met woorden tegen de ketters hunnen slagh-orden in-ghetreden', en als gezworen vijand der ketters ter dood gebracht, zoo staat er over hem geschreven. Op reis van Bergen op Zoom naar Leuven overvielen hem de Geuzen en brachten hem ernstige verwondingen toe, tengevolge waarvan hij den 18en Juni 1569 stierf ²⁷). Maar we ijlen te ver voort.

²⁷ In de "Seraphische Historie" door P. Cornelius Thielmans (Leuven 1628) appendix blz. 40, lezen we: "Den eersten van alle de Martelaers nae den troubelen tijt is gheweest P. Joannes Amicus, Minder-broeder van Loven/ Priester / Predicant/ ende Bichtvader. Hij is den eersten geweest, die in de

handen der Geuzen ghevallen is, ende zijn bloet gestort heeft. Want om dat hy eenen Minder-broeder was / ende eenen ghezworen vyandt der ketters/ soo is is hy van hun vermoordt. Want als by ginck uyt zijn convent van Bergben op Zoom, soo is hy van de Geusen doorschoten gheworden met een roer, ende is korts daernae van die wonde ghestorven te Loven / ende aldaer begraeven int jaer 1569, den 18 Junij".

Boener J.Minderbr., Historische Afbeeldinghe der Minderbroeders van den Nederl. Provincie, die om 't Geloof wreedelijk van de Geusen gedoodt zijn (1569- 91). Antwerpen, Plantyn, 1685, 4o, steunt blijkbaar op den voorgaanden auteur: hij geeft bijna woordelijk diens tekst weer. Daarnaast vindt men den latijnschen tekst met een gravure. (hier gereproduceerd).

Simon de Kramer weigert te knielen.

Simon de Kramer weigert te knielen.

II

DE GEBEURTENISSEN VAN 1566 EN '67

ubliek schijnen de Hervormden in Bergen op Zoom pas voor den dag te zijn gekomen, ná het vertrek van den Markies Jan IV van Glymes²⁸⁾ met Montigny naar Spanje (1566 Juli 1). Reeds in de week van 8 Juli 1566 *"heeft men op diversche plaetsen gepreckt, als buyten Brussel, Mechelen, Lier, enz. maar te Bergen op den Zoom heeft in een schapskoye gepreckt eenen armen lynenwever, die ze hieten doctor Spoel. Wie hij was?"* Erasmus de Weever (ook: de Wever) alias doctor Spoel, *"was bedienaer en predicant der Calvinistische secte"*, en preekte *"de leere van Calvijn"*, o.a. te St. Maartensdijk en Scherpenisse *"werwaarts hij van Steenberghen geleidt werd door Mr. Jasper Erasmusz"*. Die werd daarom mét Spoel uit het land verbannen²⁹⁾. Dat is alles, wat we van den man weten.

²⁸⁾ Jan IV van Glymes werd geb. te Borgvliet 1528, Febr. 6. Zijn vader Antonius stierf 26 Juni 1541. Antontus' weduwe Jacqueline de Croy, kreeg 't vruchtgebruik der Heerlijkheden Bergen op Zoom en Wouw. Eenige dagen vóór zijn huwelijk met Maria de Lannoy gesloten 9 Juli 1551 te Turnhout, krijgt Jan IV het Markiezaat zelf in handen.

²⁹⁾ Bertrijn, Chronyck der stad Antwerpen p.118; Te Water, Kort verhael, der reformatie van zeeland, Middelb. 1766, Bijlagen, pag. 59 en "De Opkomst van 't Protestantisme in West Brabant", door Dr. W. Meindersma, in Ned. Arch. voor Kerkgesch. VIII (1911) blz. 313 e.v. Dat de genoemde personen werkelijk historisch zijn wordt bewezen door: Papiers d' Etat et de l' Audience n. 531 A Rijksarchief Brussel. In deze Certificatie van de affixien van desen ad valvas over Zeelandt, Beoosterschelt... gedaen tot Antwerpen den Villen Novembris" (1568) door

De Notulen van den Domeinraad van het Markiezaat d.d. 16 en 17 Mei 1567, vertellen ons in 't algemeen, maar wel zéér duidelijk, dat 't toen roerig was in de stad. Zoowel de nieuwsgezinde poorters, *“als die van buiten”*, traden kort na het vertrek van den Markies openbaar op. Verschillende leeraren en predikanten waren naar Bergen op Zoom gekomen en hadden hier tal van aanhangers gevonden, zoodat daar tot de stichting van 'n Hervormde gemeente kon overgegaan worden ³⁰).

Die predikanten vonden er reeds verschillende personen, die zich niet langer konden vereenigen met het oude geloof:

“Doer die predicatie ende hanteringe van den pastoir van Sinte Lijsbetten te Berghen, die daernaer ende duerende deze trouble te Merxem gestaen ende gepredict heeft” waren Claes Floris en z'n vrouw, oorspronkelijk goede katholieke en kerkelijke mensen, verleid en hun geloof ontrouw geworden ³¹).

Alva, werden verbannen en goederen confisceerd o.a. van: Mr Jaspar Erasmus van Vliet, jadis maître descole de Scerpenisse et Sint Annalant, en 10 November 1568. Erasmus de Wever, alias doctoir Spoel, uit Scherpenisse en St. Maartensdijk.

³⁰ Taxandria XXIX, p. 212, 213, en XXXII, p. 264 e.v.

³¹ Voor dit en 't volgende Bijl. 45.

Het St Elisabeth-gasthuis stond buiten de Wouwpoort. Niet lang na 1478 vestigden zich hier zusters uit het Groote gasthuis van Leuven, dat door tusschenkomst van Margaretha. v. York een hervorming in Windesheimschen geest had aangenomen. Het waren Augustinessen. Jan III v. Glymes besloot in Januari 1525 aan dit zusterklooster de verpleging der zieken op te dragen.

Wat dien pastoor betreft het volgende: Kardinaal de Granvelle, schreef 10

Van dienzelfden pastoor weten we, dat hij "*oick zeer hanteerde die luyden in den Moyses ende hun geslachte*" en hen eveneens tot vurige aanhangers maakte van de nieuwe leer.

"*Die luyden in den Moyses ende hun geslachte*" waren, zooals we zullen zien de spil waar omheen de Hervormde beweging binnen de stad draaide. Zij heetten zoo naar het huis "*den Moyses*", gelegen te Bergen op Zoom aan de Westzijde der huidige Fortuinstraat ³²), alwaar toen woonde Cornelis de Clerck.

Deze "*cremere oft zyden lakencooper*", dreef "*grooten treyn van coopmanschappe*". Hij mocht daarbij den Markies van Bergen en diens hof onder zijn gewone klanten rekenen ³³). Jaren achtereen was hij Magistraat der stad: We treffen hem aan als kerk-, kapel-, en weesmeester, ja als schepene en burgemeester van binnen en

Maart 1566 aan den koning in Spanje, dat men toen te Brussel uit de gevangenis van den bisschop van Kamerijk, waaronder Merxem destijds hoorde, een *pastoor* had verlost, die te Merxem, het dorp van van Stralen, de leering der ketters had verspreid en dat van Stralen dien, evenals hij vroeger ook al had gedaan, onder zijn bescherming had genomen en in alles bijstond. (Edm Pouillet. Corresp du Card. de Granvelle, I, 160) Pastoor P.J. Goetschalckx in zijn 'Geschiedenis van Schoonen, Merxem en St. Job in 't Goor', dl. II p. 364 meent te mogen zeggen, dat dien pastoor Diercxsens heette. Maar dan kan hij niet in Bergen op Zoom zijn geweest, aangezien Diercxsens reeds vóór 1560 te Merxem stond. Beurtelings werd D. in zijn preeken te Merxem bijgestaan door twee afgefallen paters, de een Karel Huybrechts en de ander Jan v. Diest geheeten. Mogelijk dat één der laatsten pastoor van het St. Elisabeth gasthuis was geweest.

³² Het huis de Mozes lag in de Fortuinstraat 5/5a naast de Duif. De Duif is het Zuidelijk hoekhuis van de Molstraat (Fortuinstraat 7 / Molstraat 1).

³³ Bijl. 1, 43 en 86.

buiten van Bergen ³⁴). Stellig een man van capaciteiten, aanzien en rijkdom, want hem behoorden vele goederen ³⁵).

Cornelis de Clerck was gehuwd met Kathelyne Jaspers Buyens ³⁶), en alzoo de zwager van Mr. Jaspas (Buyens) van Vosbergen, die in 't bezit was van 't licentiaat in de rechten. In 1563 treffen we dezen aan als schepen, lid der magistraat van Bergen. Deze leden der familie van Vosbergen waren met succes bewerkt door den 'afvalligen pastoor'.

* * *

Op een dag in de beruchte maand Augustus ³⁷) van het 'Wonderjaar' - we zullen dien dag moeten stellen direct ná de plundering der Antwerpsche kerken en kloosters, op 20-21 Aug. 1566 - traden eenige mannen de herberg 'De Voetboge' ³⁸) op de Markt te Bergen

³⁴ Kerkmeester 1551; Cappelmeester 1555; Weesmeester 1558, 1557, '58, '59, '62, '63, '65, '66; in 1555 en 1560 Burgemeester binnen de bank en in 1561 buiten de bank; Schepen in 1564.

³⁵ Bijl. 8 en 23a.

³⁶ Zie de Bijl. 37, 43, 38. Voor den naam etc. nog het volgende: "Cornelise de Clerck als momboir van Cornelise zone Splinteren Corneliss, daer moeder af was Geertrudt Jaspers van Vosbergen dochter, ende van Janne Nijs, als eertyden getrouwt gehadt hebbende den voirs. Geertrudt", 1566 (1565) Maart 9 (Notulen Weeskamer S.A. Bergen op Zoom fol 71 recto). Een kind van Cornelis de Clerck was dood, de Kerkrek. 1559-1560, fol 6 recto zeggen: "de sepulture van Cornelis de Clercx's kint in Sacramentskoor in februario begraven 11 Kar. gld.X st", Genoemde Jan Nijs was schepen in 1560; rentmeester in 1561-'63; borgemeester van buyten in 1562.

³⁷ Bijl. 23a.

³⁸ Het huis de Grote Voetboog en de Achtervoetboog zijn gesloopt in 1824. Zij moesnten wijken om een toegang tot de nieuw te bouwen kerk voor de

op Zoom langs achter binnen. Het waren Mr. Jaspar van Vosbergen, Blasius Roelants ³⁹⁾ en een jongeling, gehuld in 'n wijden mantel. Dit drietal nam in de groote eetkamer plaats en bestelde 'n pint wijn. Spoedig kwamen enkele burgers uit de stad - meest werklui - binnen. Ze vroegen of Mr. Jaspar daar aanwezig was. De waard, Cornelis Laureyss., antwoordde bevestigend, en verwees hen naar de bezoekers in de eetkamer. Daar werd toen het een en ander verhandeld, waarop ze den waard pen en inkt vroegen. De vreemdeling schreef wat en na 'n half uur verlieten allen de 'Voetboege'.

Begrijpelijk was de waard nieuwsgierig naar wat daar zoo geheimzinnig besproken was. Onder de bezoekers bevond zich ook 'n neef van den waard, n.l. Jaspar Jansz, korenkoopman en lakenscheerder. Laureyss ging daarom de mannen achterna en vroeg z'n neef, waar men 't zoo al over gehad had.

Jaspar Jansz. gaf hem te verstaan, dat het jongmensch een request had opgesteld om dit de Markiezin te overhandigen ⁴⁰⁾.

katholieke gemeenschap, de Heilige Maagd Maria ten Hemelopneming vrij te maken. Thans is dit gebouw het stadstheater De Maagd.

³⁹ Hij woonde in Antwerpen, vroeger in Bergen op Zoom. We lezen in diverse Kerkrekeningen van Bergen op Zoom, dat geld ontvangen werd "op een huys in Onser Vrouwen strate, genaempt 'den Witten Scilt', nu Blasius Roelants" (L558-'59 fol. 7 recto).

De Stadsrek 1552-'53 fol. 11 recto zeggen: "van Blasius Roelants huys gestaen achter den 'Vliegende Hert', verschenen XXV meerte XXVIII st."

⁴⁰ Tot onzen spijt wordt niet meegedeeld, wat de strekking van bedoeld verzoekschrift was. Voor de hand ligt natuurlijk, dat het een vraag was, om de Hervormden godsdienst openlijk te mogen uitoefenen. Die vraag werd wél op het juiste moment gesteld: de schrik zat er door de Antwerpsche gebeurtenissen in! Hoogstwaarschijnlijk was 't het verzoekschrift, dat Frans

Verwondering bij den waard, die nu vroeg wat dat dan voor 'n personage was. Het antwoord luidde:

"Het is een predikant, die van Génève comt, hy sal morgen hier preken int bosch", Bovendien voegde Jaspar den ongeloovigen waard toe, dat zulks geoorloofd was. Neef en compère verlieten hierop elkander. Den anderen dag werd er in de stad reeds verteld *"dat men seer sterck hadde int bosch gepreect"*

* * *

Gewapend ⁴¹⁾ en wel hielden de Hervormden deze bijeenkomsten *'in velden en bosschen omtrent deser stad'*. Dreigementen klonken op tegen priesters en kerk. De stedelijke regeering besloot toen..... eenigen tijd den dienst in kerken en kloosters te staken en de godshuizen zorgvuldig gesloten te houden. Een daad, die men gezien de omstandigheden, slechts kan veroordeelen.

Het bestuur wantrouwde *'den dreygementen van de voirschr. Quaetwillighen ende seditieuse sectarissen ende van haeren adherenten'* en vreesde voor plundering der stad. De ondervinding had reeds bewezen (zie Antwerpen), dat 't daar gewoonlijk op uitdraaide, voegen de heeren er in hun notulen bij.

Maar in plaats van, zooals toch haar plicht was, de plakaten der Landsregeering tegen de aanhangers der nieuwe leer toe te passen, verdaagt de bibberende vroedschap de gewone zittingen der rechtbank !

Bosschaert met een predikant op 't stadhuis aanbood, dat we verderop nog vermelden.

⁴¹ Taxandria XXIX, p. 212 en 218 en XXXII p. 265.

't Spreekt vanzelf, dat met dat 'cesseren' der godsdienstige en stadszaken, de toestand niet gered was. Stellig heeft de wankelmoedige houding van de Magistraat, de Hervormden stoutmoediger gemaakt.

Bovendien beging de Markiezin een groote tactische fout ⁴²⁾. Zij vreesde nl. 'n gewelddadig optreden der sectarissen en vroeg nu raad en voorlichting bij Lodewijk van Nassau, broer van prins Willem van Oranje.

Zonder uitstel spoedde die zich naar Bergen op Zoom. Wat hij elders deed, doet hij ook hier: Hij onderhandelt in 't geheim met de voormannen der Bergsche Calvinisten, stelt daarna den toestand aan de Markiezin en haar raadslieden zóó voor, alsof toegeven de éénige, veilige weg is en dwingt haar aldus tot inwilliging van de eischen der Hervormden. Markiezin en stadsregeering treden daarop in onderhandeling en Lodewijk van Nassau speelt de rol van bemiddelaar. Den laatsten dag van Aug. 1566 reeds kwam een overeenkomst van 9 artikelen gereed ⁴³⁾, volgens welke

- de aanhangers der beide godsdiensten het wettig gezag: Markiezin, Vroedschap en Gerecht zouden gehoorzamen (art. 3)
- en elkaar, noch met woorden, noch met daden lastig vallen (art. 1); ieder kon den godsdienst belijden, dien hij volgens zijn geweten de ware achtte; de Hervormden beloofden uitdrukkelijk de priesters met rust te laten en de godsdienst-oefeningen der Katholieken niet te verstoren (art. 2),

⁴²⁾ Taxandria XXXII, p. 251, 252.

⁴³⁾ Men vindt ze afgedrukt in Taxandria XXXII, 252. Origineel in: Ordonn. 1558-1508, fol. 365 e.v. G. A.. Bergen op Zoom

- maar in hun preeken moesten de bedienaren der beide godsdiensten zich onthouden van aanvallen op de tegenpartij (art. 4);
- de Hervormden zouden hun preeken en godsdienstoefeningen alleen mogen houden op die plaatsen, aangewezen door de Markiezin of haar plaatsvervanger, maar de bezoekers mochten niet gewapend zijn (art. 5 en 6).
- Bovendien zou de tijd, waarop ze gehouden werden, dezelfde moeten zijn, als die van de Katholieke godsdienstoefeningen, opdat de partijen wederzijds elkaar niet zouden verontrusten (art. 7).
- Om dezelfde reden werd 't zingen van psalmen buiten de gewone bijeenkomsten of hun particuliere huizen verboden (art. 8).
- Natuurlijk werden alle handelingen, welke kwaadwillige opstandjes en ongeregelde heden zouden veroorzaken verboden, de daders daarvan zouden gestraft worden door den gewonen rechter (art. 9).

Markiezin, Drossaard, Schout, Burgemeesters, Schepenen voor de Katholieke partij en de predikant, 'n afgevaardigde en eenige andere Hervormden optredend voor hunnen godsdienst, keurden deze overeenkomst goed en beloofden vast de partijen, die ze vertegenwoordigden, aan te zetten tot 't stipt onderhouden van deze overeenkomst. Alles echter *'by provisien ende totter tijd, dat de voirscr. (gereformeerde) religie aengaende anders sal wesen gestatueert'*.

Den volgenden dag (1 Sept. 1566), werd dit contract van de pui van 't Stadhuis publiek afgekondigd. 't Is duidelijk, dat de artikelen in 't voordeel der Calvinisten waren. Propaganda maken was hun niet

verboden; tegen aantijgingen op godsdienstig gebied konden de Katholieken zich niet verdedigen. Het waren bepalingen welke herinneren aan de Gentsche pacificatie.

Dat de Markiezin werkelijk door den nood gedwongen was, zooveel toe te geven, blijkt uit de extra toevoeging in de notulen, dat de Markiezin, haar Raad, Burgemeesters en Schepenen, deze toelating slechts hadden gegeven om *'die vander nyeuwer religie eenigszins te contenteeren ende oproer onder die ghemeyne borgeren te verhoeden'*, maar er innerlijk *géén* accoord mee gingen en daarom alles *'ten eerste hen mogelijk, zouden wederroepen'*.

De Secretaris van den Markgravelijken raad registreerde 't contract dan ook niet in 't officiële boek der ordonnantiën ⁴⁴), de stad wel!

* * *

Waar werden de in de overeenkomst bedoelde bijeenkomsten der Hervormden gehouden? Aanvankelijk *'int bosch'* zooals we zagen, waarmee ongetwijfeld het bosch buiten de Boschpoort bedoeld is ⁴⁵). Een andere plaatsaanduiding is *'in eenen boomgaert'*, welke dan tegen dit bosch gelegen moet geweest zijn.

We vermoeden, dat ná de publicatie van 1 Sept. 1566 de predcaties plaats hadden in een schuur, buiten de Havenpoort, tegen het pand van 'n pottenbakker-sectegenoot ⁴⁶).

⁴⁴ Taxandria. XXXII, p. 255.

⁴⁵ Zie den plattegrond door Jacob v. Deventer van Bergen op Zoom gemaakt.

⁴⁶ Het volgende trekt de aandacht: Jaren achtereen werd door de stad een erf verhuurd, dat in de S.R. 1561-'62 fol. 6 aldus omschreven staat: *"van den erven aen O.L.Vr. capelleke buyten Sint Tjacobsporten, innegenomen bij Splinter Cornelissoene om een keete daer op te stellene, achtervolgende voergaende rekeningen, verschijnende te Kersmissen"*. Nu is Splinter

Theunis Melis, die de predicaties placht te bezoeken, had toch aan die schuur eenige werkzaamheden verricht, met de bedoeling het gebruik daarvan als kerkshuur te vergemakkelijken. Er was zelfs 'n gebouw bijgemaakt ⁴⁷). Dit gebouw werd gehuurd door die van de nieuwe religie.

Kort daarop kwam meergenoemde pottenbakker te sterven en nu vermaakte deze al zijn goed aan de Hervormde kerkbestuurders.

Aan financiën heeft 't hun dus wel niet ontbroken.

Bovendien, Lyne, wonende in de 'Craene' weduwe van Peeter Henricssz, in leven apotheker, leende geld tot onderhoud van de predicaties der nieuwe religie ⁴⁸). Zij handelde echter zéér in 't geheim, in tegenstelling met haar buurman Franchois Bosschaert alias Spaerpot, wonende in de 'Granaatappel' ⁴⁹) op de Markt. Lijne had met hem *'die predicaties gehanteert int secreet over langen tijd'*. Bosschaert, een gezeten burger van Bergen op Zoom, was een der voornaamste van de aanhangers der nieuwe leer ⁵⁰). De schout van

Corneliss kort daarna overleden. Z'n zoon Cornelis bad tot voogd Corn. de Clerck (zie voor) en was bij dezen in huis. Waarschijnlijk werden in deze schuur door 't geld van de Clerck, die de huur voor 't erf moest betalen, de conventiculen der Hervormden gehouden.

⁴⁷ Bijl. 17 f.

⁴⁸ Bijl. 23c, 31. In de SR. 1563-'64 lezen we op f. 148vo: 'ter ordonnancye als voren betaelt Lijnke de weduwe Pieter in den Craen van sekere apoticaryn, verbesicht int Godshuys van Sinte Lysbetten binnen desen jaere LXIII ende deselve weduwe geconsenteert te blyven leverende oock als aetervolgende het aennemen bij haeren man gedaen, blyckende bij het boeck van ordonnancyen deser stadt betailt XII Kar.Gld.

⁴⁹ Grote Markt 33

⁵⁰ Bijl. 4, 5, 6, 31

Halsteren, Peter Servaess ⁵¹⁾, zag hem "*commen op ter stadthuys met een predicant ende hen, dagelycx der selver religie onderwont*". (zich er sterk voor interesseerde).

* * *

Dé leiders der Hervormden bleven echter Cornelis de Clerck en Mr. Jaspar van Vosbergen ⁵²⁾. Tegenover den laatste, n.l. op de Hoogstraat, '*naest voirscr. Peeters Capelle*', woonde z'n zwager ⁵³⁾. Deze was de Engelschman Joris Ketty. Ketty en diens vrouw -- zij was 'n zuster van Agneese, de echtgenoot van Jaspar van Vosbergen -, werden door hun familieleden overgehaald de predicates van den Calvinistischen leeraar bij te wonen. Was vóór dien tijd hun onderlinge familieomgang niet bijzonder te noemen, nà deze zwenking in godsdienstige gevoelens, bezochten ze elkaar aanhoudend. Vooral de respectievelijke schoonmoeders van Jaspar van Vosbergen (en Ketty) en Cornelis de Clerck: Jannen ⁵⁴⁾ en Mayken Sanders ⁵⁵⁾ waren fel vóór de nieuwe leer.

⁵¹⁾ Hij wordt meermalen aangehaald. Dat lijkt vreemd, maar is dat niet meer als men weet, dat hij in den zomer 1561 aangesteld werd tot drossaard der heerlijkheid, uitgezonderd het zuidkwartler; 30 Dec. 1564 komt Simon v. d. Werve over geheel het Markiezaat. Servaas was benoemd na het oneervol ontslag van Mich. v. d. Hulst. Hij noemt zich dan ooit 'drossaet op provisie', in een brief van 26 Aug. 1561 (Pap. d'Etat. u. 477, fol. 12).

⁵²⁾ Mr. Jaspar kocht in 1568 van Mr. Nic Gillis "*den Gulden Rinck*" op de Hoogstraat en verkoopt het 16 Mei 1507. Zijn vrouw Agnes Peeters, dochter van den rentmeester Jan P.

⁵³⁾ Bijl. 24, 30, 31, 83, 84. De St. Petruskapel stond aan de oostzijde van de Hoogstraat, ongeveer ter hoogte van het huidige St. Franciscusgesticht.

⁵⁴⁾ Bijl. 31.

⁵⁵⁾ Id. 35, 42b

Deze Mayken Sanders, verkocht vroeger zijdelaken in 'den Moyses'. Nog tijdens haar leven had ze haar goederen onder haar kinderen verdeeld.

Jannen de weduwe van Mr. Jan Peeterss. rentmeester der heerlijkheid Duivelant, was 'n zeer rijke vrouw ⁵⁶). Toen 'n kind van Cornelis de Clerck door den predikant van de nieuwe religie gedoopt was, gaf ze te kennen, dat ze meende: "*dattet beter kersten daeromme was, dan dandere huers dochters kynderen.*" De doop van van dit kind van 'd'engelsche Katheleyne' had plaats gehad 'in eenen boomgaert opte nyeuwe maniere' ⁵⁷).

Lang hoefde de ijverige proseliete niet te wachten, om ook bij haar eigen dochter deze plechtigheid mee te maken: Kort daarop beviel de vrouw van Mr. Jaspar en Jannen kwam met haar twee andere dochters uit Veere over, toen men dit kind "*kersten dede ofte doopte opte nyeuwe maniere in de schuere ende ghinck mede te kerstenheyt*". Daarna bleef ze nog drie weken te Bergen op Zoom ⁵⁸).

* * *

De Hervormden van Bergen op Zoom waren evenwel niet tevreden met de verkregen concessie van den 1en Sept. 1566 ⁵⁹). Zij stoorden zich daarom niet aan de voorwaarden der overeenkomst: schimp- en spotliederen tegen de oude religie werden door hen kwistig

⁵⁶ Id. 33

⁵⁷ Id. 34.

⁵⁸ Bijl. 35. Mr. Jaspar liet in 1573 een dochter doopen bij Mej. Noordhoek te Londen. Nu leeft in het midden der 16e eeuw in Zeelant een *Mr. Jan Pieters van Noorthouck*.

⁵⁹ Taxandria XXXII, p. 256, voor dit en 't volgende.

verspreid, ijverig aangeleerd en vooral bij avond gezongen door de opgeschoten straatjeugd, jongens zoowel als meisjes. Toen de feestdagen van Allerheiligen en van Allerzielen, de gedachtenisviering der Geloovige zielen in het vagevuur, naderden, welke beide dagen dierbaar waren voor elken Katholiek, bestreden zij die des te scherper en maakten zij zich ook des te meer veracht. Blijkbaar waren op die dagen de smaadliederen der nieuw-gezinden niet van de lucht. Op Allerzielendag 1566 verbood dan ook de magistraat *"dat die van der oude oft nyeuwe religie egheene liedekens oft fameuse gedichten, deene tegens den anderen en moegen maecken, singen, strooyen, uytgeven,"* etc ⁶⁰).

Deze ordonnantie stelde zware straffen, zelfs geeseling op 't vervaardigen, verspreiden, aanleeren en zingen dezer liedjes. Hoewel het niet rechtstreeks gezegd wordt, voelt men uit de woorden der bepalingen, dat ze in 't bijzonder tegen de nieuwgezinden zijn gericht. 't Bestuur blijft bedekte termen gebruiken, omdat 't zich nog te zwak voelt.

Wat de Hervormden niet langs wettigen weg konden verkrijgen, werd door hen genomen; *'deur opruyen van eenighe huere principale hoofden'*, hebben zij toch *'uyt haer selfe auctoriteyt vervoordert onder hen op te richten een consistorie, onder henluyden opgesteld eene gemeente ende nieuwe kercke* (met kerkmeesters en boden) en ingevoerd *'een nieuwe manier van doopen, van nachtmael, houwelijck, begravinghe'* ⁶¹).

* * *

⁶⁰ Taxandria XXXII, p. 256, e.v.

⁶¹ Taxandria XXIX, p 213 en Taxandria XXXII p. 266

Waren de Hervormden te Bergen op Zoom in 1566 nu wel zoo sterk in tal of in aanzien, als hunne gezegde aanmatigende houding doet veronderstellen? Ter predicatie kwamen slechts 44 personen; vermoedelijk waren het zij, die in den jare 1569 uit Bergen op Zoom zijn verbannen ⁶²). Enkele daarvan noemden we reeds in onze vorenstaande uiteenzetting. Straks geven we hun namen alphabetisch en zullen daarbij gelegenheid hebben nog enkele particuliere bijzonderheden over hen te vertellen (of naar 't voorgaande te verwijzen).

Behalve de hiervoor bedoelden waren nog bij de predicaties tegenwoordig geweest:

- Adriaen, de mandenmaker ⁶³). Deze Rederijker, woonde in de buurt van 't Markiezenhof.
- Andries die Backer, uit '*den Roelandt*' ⁶⁴).
- Cornelis Danckart, 'n schipper en zoutzieder ⁶⁵). Hij bezat zelf 'n schip en woonde in '*den Hollandschen Tuin*' aan de z.z. Haven⁶⁶). Hij was een welgesteld man.
- Peeter de mandemaker en
- zijn zoon Fransen ⁶⁷).
- Hans Broodeloos, 'n man van slecht gedrag en blijkbaar impulsief van aard ⁶⁸). Op 'n goeden dag heeft hij met den

⁶² of gevonnisd of berouw hebben getoond.

⁶³ Bijl. 17c.

⁶⁴ Id. 17g.

⁶⁵ Id. 17g, niet te verwarren met zijn naamgenoot, die schrijnwerker was, zie Bijl. 7.

⁶⁶ Zuidzijde Haven 27.

⁶⁷ Id. 17d.

Gardiaan der Minderbroeders (Hieronymus van Weert) willen disputeeren over den Godsdienst!

- Herman de Cousmakere ⁶⁹).
- Lyne in de Craene, weduwe van Peter Henrixssz, apotheker (zie boven)
- en Maye haar dienstbode⁷⁰).
- Peeter de Vischcooper, 'n kerel, die niet deugde en die liefst heel de boel zag misloopen⁷¹).
- Natuurlijk ook Theunus Melis (zie boven).
- Willem, de zoon van Lieven van Baexbeke, 'n olieslager, die woonde in de Steenbergische straat⁷²).
- Een zeilmaker op de Z.Z. Haven wonende, begunstigde eveneens de religie ⁷³).
- De Calvinistische predikant, hoogstwaarschijnlijk Mr. Henry Prizon (of Trizon)⁷⁴).

Zoo komen we al gauw aan een 57 personen, die we kennen. Maar wie zal de - desnoods tientallen - onbekenden opgeven? Intusschen voor 'n goed stedelijk bestuur, nog géén getal om bang van te worden !

⁶⁸ Id. 17h. Misschien dezelfde als Hans Geertsz. en mogelijk beide namen, de man uit den Briel. Volgens Estius, a.w. moet de gardiaan alhier in 1566 Pater Hieronymus zijn.

⁶⁹ Bijl. id.

⁷⁰ Id. 23e, 31.

⁷¹ Id. 17e.

⁷² Id. 17a.

⁷³ Id. 17g.

⁷⁴ Meindersma, t.a.p. pag. 314. Later komt herhaaldelijk de predikanten-naam Pinson of Finson voor in Putte, Ossendrecht, Halsteren.

Den 8 October 1566 vaardigde de Koning van Spanje als landsheer eene ordonnantie uit tegen de leraars der Hervormde religie te Bergen op Zoom en allen, die hen daarbij hielpen. Zij hielp echter niets, want allengs werd het gedrag der Hervormden er dreigender. Door aanmatigend optreden, trachtten ze het door hen veroverd terrein te behouden.

Toen doorzag het stedelijk bestuur het spel en het begreep, dat hun ambtsleven, evenals de veiligheid der geestelijkheid gevaar liep. Het besloot tot *'bescherminge van ons ende sunderlinghe van der geestelijckheyt alhier tot grooten coste ende laste te doen commene sekere compagnie of garnisoen van soldaten ende knechten'*.

Daarvoor kreeg de Markiezin op 2 Januari 1567 reeds toestemming van de Landvoogdes. 't Zou intusschen nog maanden duren, voor dat de militairen kwamen ⁷⁵⁾.

In dien tusschentijd hebben zich te Bergen op Zoom relletjes voorgedaan. Zoo zou bijv.: Truye de Laetster ⁷⁶⁾ een dier dagen 's morgens om 8 uur met 'n troep andere vrouwen, de Katholieke kerk in gekomen zijn en den pastoor Stephanus Langritius ⁷⁷⁾ bij de haren door de kerk hebben gesleept. Deze streng-opgevoede priester was zeer rechtzinnig in de leer. Wat Jacobus Baselis (dominee te Bergen op Zoom 1585-1603) over hem schrijft, getuigt voor hem; daarbij toont een resumé van een zijner predicaties aan, dat hij zéér wel 't

⁷⁵⁾ Taxandria XXIX p. 213 en XXXVI, p. 259.

⁷⁶⁾ Bijl. 17b

⁷⁷⁾ C. Slootmans, Steven Langriet in Taxandria XXXV I, (1929) p. 71 e.v. Geb. ca. 1535 te Hilvarenbeek, deed hij z'n licentiaat-examen in 1555 te Leuven; Pastoor der St. Geertruikerk te Bergen op Zoom van 1563 tot 1580. In 1585 pastoor in de St. Jacobskerk te Antwerpen. Aldaar in 1607 gestorven en begraven.

geloof te verdedigen wist; zijn beginselvastheid heeft den Hervormden predikant en diens toehoorders zeker dwars gezeten. Door het kolossaal tumult der vele vrouwen rond den pastoor hadden echter de aanwezigen niet precies kunnen zien, wat er met hem in de kerk gebeurd was.

In dezelfde dagen had de zoon van Lieven van Baexbeke belet, dat zijn vrouw van de laatste H.H. Sacramenten der Stervenden werd voorzien ⁷⁸). De grootmoeder van de stervende vrouw, Kathelyne Sanpicket, was 'n oude, door en door Katholieke vrouw; zij zorgde er voor, dat dit gedrag van haar kleinzoon der Markiezin ter oore kwam, opdat deze de noodige maatregelen kon nemen. Willem van Baexbeke dreigde nu, dat, indien het H. Sacrament in zijn huis kwam, hij het "*met voeten treden soude*", Daarover was héél wat te doen geweest !

Stellig waren de relletjes nogal van ernstigen aard, want Cornelis de Clerck, - die als leider er van werd aangezien, - is zelfs '*gevangen ende gespannen geweest*' ⁷⁹). Dergelijke opstootjes werden daarna onmogelijk gemaakt door de komst van 200 soldaten op 2 Maart 1567 ⁸⁰).

⁷⁸ Bijl. 17a. Betreffende Lyeven van Baexbeke lezen we in de S. R. 1560, f. 39: "Item noch betaelt t Lyeven Baaxbeke van zeker peck, terre, dat hij geleverd heeft tot behouff van de stadt soe aen de logye voer stadthuys in den tijde van den lantjuweele ende oeck aent oesterlinghen huys ende elders achtervolghende zijnden celen".

⁷⁹ Bijl. 16.

⁸⁰ Ordonn. 1558-"68, fol. 394. Voor 200 pas aangekomen soldaten wordt 3 Maart 1567 uitgetrokken 2500 kar. gld. De Markiezin had ze 5 Jan. 1567 aangevraagd: "*pour le garde du diet lieu, églises, monastères et catolicques*".

Hun komst hergaf de noodzakelijke ruggegraat aan de Markiezin en haar Domeinraad. Mét Burgemeesters en Schepenen der stad vergaderen zij den 10en April 1567, tot het nemen van de noodige krachtige maatregelen ⁸¹).

“ Alsoo men bevindt zeer groote tweedracht, ongehoorsaemheyte ende zeer sorchelyke beroerten, opgeresen en gesproten te zijn onder die ghemeyne borgheren ende ingesetenen deser stadt deur die schandeleuse, schadelycke ende seer bedriechelycke nieuwe secten ende leeringhen onlancx als sedert acht oft negen maenden herwaerts opgestaen”, met geen ander doel als de vernietiging van het Katholicisme, vaardigden de Markiezin en haar Raad een nieuw besluit uit, waarbij het houden en bijwonen van de predicates der nieuwe leer werden verboden, alsmede de uitoefening van dezen godsdienst.

Deze troepen werden voornamelijk uit Walhain gelicht. R. A..Br. Registres aux actes. T. VI.

⁸¹ Voor dit en 't volgende Taxandria XXXII p. 261 en 262. De markgravelijke raad, waarover reeds eenige malen sprake was, werd officiëel ingesteld 29 Jan. 1493. De leden waren: de stadhouder van den Markies, de drossaart, de schout in Bergen op Zoom, de griffier van de rekenkamer, de algemeene rentmeester en in den regel ook 'n verdienstelijk afgetreden ambtenaar. De stadhouder, meestal 'n man doorkneed in de rechtswetenschappen, was sinds 1561: Jhr. Pieter van Halmale. Drossaard was sinds 1564: Simon van de Werve. Griffier was sinds 1560; Jaspas van der Meyen. Rentmeester: Merten van Cleve. 't Eerelid: Mr. Jacob van der Beke, die tot 1560 griffier was geweest. Voorzitter was als regel de stadhouder, maar bij deze belangrijke zaak de markiezin zelf. Tevens waren ook Burgemeesters en Schepenen opgeroepen.

Verder - wat er mee in verband staat - verboden ze vergaderingen en disputaties te houden en 't zingen van psalmen en liederen, in welke taal ook, waarbij de Katholieke godsdienst bespot werd.

Hiermee was het contract van 31 Aug. 1566 herroepen.

Maar niet aanstonds bogen de Hervormden het hoofd! Met dreigementen schijnen zij hun vrijheid van godsdienst te hebben willen behouden. De Markiezin begaf zich daarom den 7en Mei 1567 naar Antwerpen, om de Landvoogdes over te halen, een vendel geregelde troepen naar Bergen op Zoom te zenden.

Waarschijnlijk voelde zich de Markiezin nog niet sterk genoeg om het genomen besluit met geweld door te voeren. Met spoed werd aan haar verzoek voldaan. Een afdeeling soldaten, ongeveer 50 man sterk, onder bevel van kapitein Mandeville, rukte naar Bergen op Zoom op. Hij bericht op 30 Mei te zijn aangekomen.

Nauwelijks terug, roept de Markiezin haar Raad wéér bijeen op het Markiezenhof. Twee dagen achtereen (16- 17 Mei) werd daar beraadslaagd en den volgenden dag een nieuwe, door hen vast-gestelde ordonnantie publiek gemaakt.

Was nog den 10en April 1567 door hen tegen de aanhangers der nieuwe leer enkel *gedreigd* met verbanning, nu werden de sectarissen eenvoudig *vogelvrij* verklaard in het gebied der Markiezin.

Binnen *drie* dagen na de publicatie dezer nieuwe ordonnantie hadden alle "*ministers, leeraars, predicanten ende meer andere personen van der nieuwer ende valscher religie*", 't gebied der Markiezin te verlaten ⁸²⁾. Zij en haar Raad formuleerden zeer scherp, wie vertrekken moesten.

⁸² Taxandria a.w. p. 264.

In de Pinksterweek van 1567 zag men dan ook te Bergen op Zoom een exodus van allerlei lui, die den grond onder de voeten voelden branden. Blijkens de processenverbaal van verhoor, door Franchoy's Hinckart, raad van den Koning van Spanje, in 1568 op last van den Hertog van Alva te Bergen op Zoom gehouden (Rijksarchief te Brussel, Papiers d'Etat et de l'audience), gingen toen zeker van daar heen:

Adriaen die Coster⁸³), huurder van de "*Struis*"⁸⁴) in de Langemee-strate. Hij schijnt vóór 't rumoer, dat omstreeks Pinksteren 1567 plaats greep, reeds naar Antwerpen (Breda?) vertrokken te zijn. Daar werd hij busschietter. Van zijn goederen liet hij slechts weinig in Bergen achter. Zijn vrouw liet het na zijn vertrek door Frans Spaer-pot verkoopen en betaalde daarmee de nog verschuldigde huishuur aan Margriete Lancvelt, de eigenaresse van genoemd pand. Hij was echter schuldenaar gebleven: als 'waard', moest hij nog impost van verkochten wijn betalen. Margriete moest daarom 't ontvangen geld afgeven en bleef alzoo schuldeischeres.

Adriaen de mandemaker, hiervoren reeds genoemd; verliet eveneens de stad⁸⁵). Er werd verteld, dat hij ze had verlaten om zijn vrouw, wegens 'n ruzie, die hij met haar had gehad. Hij trok naar Vlaanderen, maar kwam in den winter 1567-68 weerom.

Aelbrecht Franss, "uuytroeper van de oude cleercoopers", liet z'n goed per schip naar Amsterdam en vandaar naar Enkhuizen vervoeren⁸⁶). Slechts 'n deel liet hij achter ter voldoening zijner huishuur aan den eigenaar Cornelis Henrix, schoenmaker in de

⁸³ Bijl. 18, 23d.

⁸⁴ Fortuinstraat 20

⁸⁵ Id. 17c

⁸⁶ Id. 25, 26.

Kortemeestraat, die naast hem woonde. Bij den verkoop brachten die goederen 14 gld. op. Aelbrecht was maar ca. 8 gld. schuldig. Daarom gaf de huisbaas 't overblijvende aan de moeder van een voorkind van dien Aelbrecht.

Anthoenis Cornelis Berthoen (breton ?), was een arme kleermaker⁸⁷). Zonder middelen van bestaan moest hij zijn vrouw achterlaten. Kort daarop, werd haar talrijk kroost nog met ééntje vermeerderd, waardoor zij genoodzaakt was een deel van haar inboedel te verkoopen, ja zelfs schuld moest maken.

Brixius Corneliss, de barbier en chirurgijn, huurde "*den Arent*" (Steenbergsche straat) van Lenart Montfoort Henrixssz., 'n koffermaker uit Antwerpen. Hij vertrok naar Steenberg. De eigendommen van den armen Brixius werden door zijn schoonmoeder verkocht, om de achterstallige huur te betalen⁸⁸).

Claes Floris. Deze negentig-jarige man was afkomstig uit Kampen of Zwolle en woonde eenigen tijd te Antwerpen. Tot zijn kennissen aldaar, behoorde 'n zekere Cornelia, gehuwd met Melchior, een "*lijnwatier wonende in de Zwertenmantel op de Lynwaetmarct*" te Antwerpen⁸⁹). Weduwe geworden kwam deze vrouw naar Bergen op Zoom en woonde daar eenigen tijd bij Cornelia van Monckersselm, de moeder van haar vriendin. Spoedig ging ze afzonderlijk wonen in de Lieve Vrouwestraat. Claes Floris vroeg haar nu ten huwelijk (1562). Zij trouwden en Claes werd waard "*in den Spinrock op de Corenmerckt*", Cornelia betaalde 'n f 400.-. op dat huis en zoo bleef er nog 'n 9 à 10 stuivers rente opstaan. Zooals we zagen, werden zij door den pastoor van St. Lysbetten

⁸⁷ Bijl. II.

⁸⁸ Id. 17h, 20.

⁸⁹ Id. 13, 45.

verleid. Ondanks het verbanningsdecreet haastten zij zich niet: ze vertrokken pas omstreeks October naar Breda. Hun inboedel verkochten zij publiek. De Spinrock werd door Cornelia verhuurd aan Henrick Slegers tegen f 28.- 's jaars voor 3 jaren. Claes en z'n vrouw schijnen "*renten oft penningen*", te hebben gehad "*opt comptoiren oft aen Coopluyden te Antwerpen*". Claes had ook 'n paar kinderen (Cornelia heeft nooit kinderen gehad) n.l. Abraham, die te Antwerpen en Lyncken, die te Breda, waarschijnlijk op "de Ossenmerct" woonde.

Cornelis Danckart (hiervoren reeds vermeld) verliet slechts even de stad. Hij keerde met zijn schip met koopwaren terug ⁹⁰).

Cornelis Jacopss, 'n hoedenmaker, woonde mèt Peeter Joess., zijdelakenkooper op den hoek van Kortemeestraat, in 'n huis van den Markies, naast "*treepken*" ⁹¹). Hij wilde vertrekken zonder huur

⁹⁰ Bijl. 17a. Niet te verwarren met Cornelis Danckart, scrijnwercer, 54 jaar, oom van de vrouw van Willem de Keyser: Bijl. 7.

⁹¹ Bijl. 27. Kort vóór 1532 werden door den Heer aangekocht: het huis neffens mijns heeren huys, geheeten 'den cleyne mortier', ende daerneffens eenen huysse geheeten 'trepken'. (Nu: 't Reepken') Dit laatste droeg ook den naam van "den ouden salm" en stond blijkens een opdracht van 1505 op den hoek van de Kortemeestraat. Zie Oud-Bergen o.c. f. 209.

In de Beeldenstorm-documenten over "Breda" welke op het oogenblik (1933) bewerkt worden, troffen we omtrent Cornelis de Hoeymakere, de volgende verklaring aan: Heer Christoffel van IJsselsteyn, priester ende canoniek der kercken van onser vrouwen van Breda [.....] vercleert van Cornelis de Hoeymaekere[.....] dat [.....] hij [.....] gesien heeft den voirschr. Cornelis met zijn knechten staen wercken op heylighe daeghen, maer en heeft anders van den voirschr. Cornelis nyet gehoort, dan dat hij deponent mach gehoort hebben, nyet wetende van wyen, dat die voirschr. Cornelis van Berghen opten Zoom hem soude hebben vertrocken ter causen van den

te betalen, maar toen legde Peeter beslag op z'n goederen. Nu betaalde hij wel. Per boot vervoerde hij zijn goederen naar Breda. Hij was lid van 't gilde der Colveniers.

Franchois Bosschaert, alias Spaerpot (hier boven ook reeds vermeld). Deze eigenaar van het huis "*op de Merct alhier, alwaer die Granaetappel*" uithing, vertrok over Zeeland naar Engeland ⁹²). 't Beste deel zijner goederen had hij meegenomen en het achtergeblevene zich grootendeels na laten zenden. De rest werd verkocht door Jacob de Boxmaeker. De opbrengst moest dienen om daarmee "*die rentieren, die opt huys procedeerde, als onder anderen Mechtelt Peex te betalen*". Dat goed was echter niet meer dan 18 of 20 gld. waard, zoodat Jacob de B. zijn eigen vordering op Frans niet kon betaald krijgen. Slechts een paar bedden, wat potten en pannen, waren nog over, verder z'n huis belast met f13 -10 st. en nog een huis met een mooien tuin "*aen die Capelleveste onder die moelen bynnen der stadt*". Deze laatste bezitting was overmatig belast met 5 gld. 'sjaars. Zijn 68-jarige halve "*bruer Joes de Scrynwercker in de Suyvelstrate*" ⁹³), zond hij met Kerstmis 1567 een brief, ofschoon "*zij met malcanderen nyet en hanteerden oft vriendschap en hielden*".

Fransen de mandemaker (zoon van Peter, zie hier voren), ging ook weg. Niemand wist waarheen. Eenigen tijd later kwam hij weer terug ⁹⁴).

wederdoop... " (Arch. Gen. du Roy à Brux, Fonds Pap. d'Et. et de l'Aud. Reg. 506, f 116). 't Gaat hier over denzelfden persoon blijkbaar.

⁹² Bijl. 4, e. 6, 23b, 31.

⁹³ "Joose Adriaens scrijnwercker als eygenaer' van den huyse de Spaansche Croone in de Zuyvelstrate" Res. 1545-'62, f. 126.

⁹⁴ Bijl. 17d

Predicant Peeterss was ook vertrokken. Den 22en Nov. 1567 toch ⁹⁵⁾ werd "*Lynken Cornelisdochter huysvrouw van predicant Peeterss*. door de weesmeesters aangesteld als plaatsvervangster voor haar man "*in absentie van den zelve*".

Hans Broodeloos, (zie hier voren), trok naar Engeland en liet in Maart '68 ook z'n vrouw daarheen komen ⁹⁶⁾. Straatarm, had hij altijd bij zijn vader ingewoond en bezat geen eigendommen.

Henrick Vlugge, een verver, geboortig uit Holland, woonde in de "Verweketel", staande in de Gasthuisstrate⁹⁷⁾ (eigendom van Dilley-n-Geldin - de beste) bij de Verwersput ⁹⁸⁾. Deze jonggehuwde (hij was pas 4 jaar getrouwd) trok met zijn vrouw en 3 kinderen weg en liet zijne bezittingen per schip naar Antwerpen, vanwaar z'n vrouw kwam, en van daar vervoeren naar Engeland. Aan de eigenaresse van het huis, Petronella de Hase ⁹⁹⁾, werd de huishuur betaald met de nog te innen schuld van verf. Bezittingen lieten ze hier niet achter, wat ze hadden was schameltjes; met hard werken hadden ze slechts in haar levensonderhoud kunnen voorzien. De vrouw had alleen eens van haar oom Peeter Scholiers, meekooper te Antwerpen f 200.- gekregen.

Herman die Cousmaeckere, trok naar Tholen. Hij bleef daar lang, maar was in Mei 1568 in Bergen terug ¹⁰⁰⁾.

⁹⁵⁾ Notulen Weeskamer 1563-'70, r. 117 en 118.

⁹⁶⁾ Bijl. 17h.

⁹⁷⁾ Blauwehandstraat

⁹⁸⁾ Id. 19, 22.

⁹⁹⁾ Petronella de Hase, laatstelfk weduwe van Thomas de Respaille, Tax. p. 272

¹⁰⁰⁾ Bijl. 17h.

Jan Neelinck. Hij liet z'n vrouw achter, die spoedig daarna stierf. Hans en Neelken, zijn dochter, bleven nu alleen in het armoedig huisje achter ¹⁰¹).

Jaspar Janss ¹⁰²). Deze geboren Bergenaar, koren kooper en laken-scheerder, vertrok naar Engeland. Z'n vrouw en kinderen waren echter hier gebleven. Hun woning, de '*Kemel*' ¹⁰³), op den hoek van de Silversmitstrate (Kremerstraat) behoorde aan de kinderen. Jaspar was 'n opmaker, bezat zelf niets en had zelfs enkele bezittingen van zijn kinderen verkwist.

Mr. Jaspar van Vosbergen en zijn vrouw **Agneese Peeters** vertrokken als de voornaamsten der Hervormden zoo spoedig mogelijk.

Joris Ketty en zijn vrouw (**zuster v. Agneese Peeters**, zie ook hiervoren) ¹⁰⁴). 't Huis waarin Ketty woonde en een hoeve bij den Zeezuiper¹⁰⁵), twee mijlen buiten de stad gelegen (tusschen Bergen op Zoom en Heerle) had z'n vrouw uit haar eerste huwelijk mee-gebracht. Zij had die eigendommen gekocht tijdens haar huwelijk met Mr. Lenart Zovits, den rector der Latijnsche school ¹⁰⁶). Haar

¹⁰¹ Id. 12.

¹⁰² Id. 23a

¹⁰³ Kremerstraat 27, Kortemeestraat 30.

¹⁰⁴ Id. 24, 80, 33, 34.

¹⁰⁵ een hoeve metten huyssinghen, hoeve, erve gronde, daer aene gelegen. groot zijnde int geheelen LXXXV gemeten, geheeten den Zeezuyper, gestaan ende gelegen opten voers. Zeezuyper aen Cuetelmeer alhier". Notulen Weeskamer 1557- 1562, f. 37 vo.

¹⁰⁶ Tot rector der Groote school werd 9 April 1552 benoemd Mr. Lenaerdts Zovitius (Ordonn. 1524-1558, beter 1507-1558) f. 221 vo. Diens vrouw heette Agneese (St. Geertr. Br, III p. 53). Hij kocht in 1557 een huis op de Hoogstraat naast de St. Pieterskapel. Deze Lenaerdts stierf in 1562, K.R. 1562-

moeder Janne Peeterss., weduwe van Mr. Janne Peeterss, rentmeester der heerlijkheid Duiveland, woonde onder Veere in Zeeland en bezocht hen dikwijls. Joris was meermalen afwezig: o.a. ook, toen de eerste predicatie gehouden was. Zoodra hij uit Engeland terug was, gingen beiden er wél heen, ondanks de waarschuwing van hun bezorgde buurvrouw, Jehanne Lixhals, echtgenoot van Jan Laureyss., 'n zaadkoopman, die tegenover hen woonde. Maar... ze hadden er 'ns om gelachen.

Indien Moeder Peeterss. niet meer geleefd had, zouden ze al eerder naar Engeland verhuisd zijn. Ketty was n.l. *"van den courte van Engeland"* en moest voor zijn afwezigheid te veel betalen. Ze vertrokken beiden en op Jan Laureyss. werd *"als zijn gebure gepasseert zeker procuratie t Antwerpen in zijns absentie"*, om 't huis op de Hoogstraat en eveneens dat aan den Zeezuiper, te verhuren of te verkoopen. Van de meubelen gaven ze hem 'n inventaris. Zóó moest hij 't bewaren.

63, f. 5: "van de sepulture Mr. Lenaert voor Sinte Gertruyen choor begraven".

Volgens de S. R. 1555-1556 (naer Brab.) f. 177 vo is "Meester Floris Florissen deser stadt scoelmeester". Die bleef niet lang. De S.R. 1558-'59 (br. st.) f. 187: "Alzoo Mr. Lenaert Valeryus aenghenomen is bij Drossaert, schoutet, borghemeesters ende schepenen om te wesen rector van den grooten schole". Dat was 22 April 1559 gebeurd. (Ordonn. 1558-'68 f. 29). Deze Lenaert leefde nog in 1566 en 1570.

Gezien de plaats van herkomst van Agneese, n.l. Duiveland, wordt het zeer waarschijnlijk, dat Lenaert Zovits een broer was van Jacobus Zovits, die plm. 1512 te Dreischor geboren was en later als dichter en treurspeldichter naam maakte. De laatste was ook rector der Latijnsche school te Breda 1536-1543. (Nw. Nederl. Biogr. Wbk. dl. 1).

Reeds 13 Aug. 1557 kwam Grietken Laureyss., die vroeger bij Joris inwoonde, de goederen halen om naar Engeland te verschepen. Enkele stukken, die niet op den inventaris stonden, bleven achter, waaronder *"een carthe van Brabant en noch een andere quaede carte ende drye tafereelen"*.

De zoon van Lieven van Baexbeke ¹⁰⁷), olieslager van beroep, wonende bij de Steenbergische poort. (zie hier voren).

Mayken Sanders (zie hiervoren) had de stad reeds verlaten, toen Cornelis de Clerck uit zijn gevangenschap was vrijgekomen (zie hiervoren). Zij ging naar Arnemuiden op Walcheren ¹⁰⁸).

Reudolff Sterck ¹⁰⁹). Deze Engelschman, die al een twaalfstal jaren hier woonde, was met een zeer jonge Bergsche vrouw getrouwd: haar moeder was de dochter van den ouden Jan Muffet ¹¹⁰), haar vader was 'n Schot.

De vrouw van Sterck *"was zeer befaemt ende suspect geweest van de nieuwe religie"* en had die zeer begunstigd. Zij kon dat doen, door haar rijke bezittingen: haar roerend goed vertegenwoordigde een waarde van 800 pond Vl., haar erfgoederen een waarde van 4 à 500 pond.

Sterck bewoonde de helft van 't huis de *"Regenboog"* ¹¹¹) (men kon er van voren en van achteren binnenkomen). Hij huurde dit van Joris Nyden, 'n Engelschman, die in Engeland getrouwd was met de weduwe van Mr. Jaspar Laet.

¹⁰⁷ Bijl. 17a.

¹⁰⁸ Id 31, 35, 42a en b

¹⁰⁹ Id. 32. 34, 39, 40.

¹¹⁰ Res. 1545-'64 p. 32: "onsen lieven ende welbeminden Jan Muffet conservatoir van der schotscher natiën",

¹¹¹ Zuivelstraat 31.

Rudolf had de bezittingen van z'n vrouw er grootendeels doorgebracht. Voor z'n vertrek verkocht hij een hoeve in de "Sandstrate", achter het Begijnhof, aan Andries Janss, een "cremer" uit Bergen op Zoom 't Geld dat er van kwam, had hij toegewezen aan Neelken Corneliss., echtgenoot van den medicijnmeester Pascasius Justus, die in dezelfde straat woonde, voor 'n schuld van geleverde was, die een 400 à 500 gld. bedroeg.

Reeds 3 jaar tevoren had Sterck in denzelfden weg 'n andere hoeve verkocht, aan 'n zekere Hoevenen (of Haevene), die hem bij 't vertrek nog een 50 kar. gld. schuldig gebleven was. Rudolf nam alles mee.

Slechts wat rommel bleef achter, waaronder echter bezittingen van den eigenaar van het huis en 'n hof op de Dubbelstraat, die Pascasius Justus echter voor schuld mocht verkoopen. Sterck was *"een van de principaelsten promoteurs ende facteurs van deze veranderinge ende trouble"*.

Simon de Molener¹¹²), 'n los arbeider, die van buiten kwam, woonde in 'n huis van Claere Grens, gelegen in de Dubbelstraat. Zijn goederen liet hij achter en werden omstreeks Kerstmis van dat jaar verkocht om de schuldenaars te voldoen. Hij vertrok naar Arnhem en exploiteerde daar 'n molen.

Willem de Keyser -Goirle, bijgenaamd "Keyserkin", vluchtte met vrouw en kinderen, per schip naar Engeland¹¹³). Hij had 7 à 8 jaar gewoond *"in de Groote Fontane in de Zuyvelstrate"*¹¹⁴) maar

¹¹² Bijl. 21.

¹¹³ Id. 7, 10, 14.

¹¹⁴ Zuivelstraat 11, 'Grote Fonteyne'.

verhuisde kort voor zijn vertrek naar de "*Reyneberch*" ¹¹⁵), een hoekhuis op de "Vischmerct", bij zijn vrouws broers.

Matheus en

Graeciaen van Goirle, "*die ook mee vertrokken*", Zij namen 4 tonnen met huisraad, kleeen en juweelen mee. De huisbaas betaalde hij één jaar huur met "*een tretsoir, een bedstede, twee tafelen, 'n oude kleerkast, een zeel, twee oude tonnen*", wat per saldo te weinig was.

Willem de Verver ¹¹⁶), bijgenaamd "de Engelsman". Hij was 'n broer van "*Aelbrecht den uuytroeper*", en woonde tijdens de troebelen ongeveer 'n half jaar op de Boschstraat, tegenover "*De Croone*" ¹¹⁷) en naast het "*Gulden Peert*" ¹¹⁸).

Vóór het Pinksterbesluit vertrok hij reeds met z'n vrouw, nam alles mee wat hij bezat en heeft zich hier nooit meer laten zien. Dat kan ons niet verwonderen; we weten dat men hem "*dickwils sach seer vierichlyck metten anderen van der nyeuwer religie ter predicatie loepen*", Zijn vrouw had haar buurvrouw Martyne Janss., weduwe van Bernart de Lynedraye, die al ca. 10 jaar naast de "Croone" woonde, dikwerf "*geinduceert mede ter predicatie te gaen dwelck zij nyet en wilde doen*", 't Waren zeer arme menschen, die nauwelijks hun huishuur konden betalen.

Ook de **onbekende zeilmaker**, van de ZuidZijde Haven verliet de stad ¹¹⁹). Maar de schippers konden hem niet missen, aangezien

¹¹⁵ Vismarkt/ St Catharinaplein no 1 'Rennenberg'

¹¹⁶ Id. 25.

¹¹⁷ Bosstraat 21

¹¹⁸ Bosstraat 11, 'Paardeke'.

¹¹⁹ Id. 17g. Uit de memorie op de lijst der verbanningen zou men opmaken, dat het Jacob Lemszoen is.

hier geen andere zeilmaker was. Die verzochten daarom de Markiezin hem terug te laten komen. Zulks gebeurde.

't Is wel zeker dat deze 27 personen *niet alleen stonden*. Voor die meening hebben we een sterk bewijs in de lijst van personen, die wegens de nieuwe leer in 1569 veroordeeld werden en waarin van de meesten verteld wordt, dat ze "*fugityff*" zijn.

Daarnaast is er nog een passus uit de *Rek. Kerkfabr.*, berustend in het Stadsarchief te Bergen op Zoom over 't jaar 1567-Goede Vrijdag- '68, f. 3vo, welke eenige gevluchte personen noemt. Enkele van de personen, die we opsomden - we verwijzen naar de nummers, - komen daar ook in voor, anderen niet. De tekst luidt:

Van ijssue van wegen Steven van der Meere waer aff tguet van hier gevuert is naer Steenberghe. Uut handen Jan van Roome de Xlen April Ontf. VI Kar. guld.

Van ijssue Robrecht Poinct, die zyn guet van hier gevuert heeft nae Engelant. Ontf. XV Kar. gld..

Van ijssue van den waert inden Struys, die zyn guet van hier nae Breda gevlucht heeft Ontf. II Kar. gld.. X st. (1)

Van ijssue van den hoemaker neffens treepken, die zyn guet van hier nae Breda gevlucht heeft den XVten Juny XX st. (8)

Van ijssue van eenen jonghen daer aff tguet van hier gehaelt is nae Scerpenisse bijden scoutet. Ontf. II Kar. gld.. XIII st.

Van ijssue van den man inden gulden Spinrock, die zyn guet van hier gevlucht heeft nae Breda. Ontf. VI Kar. gld.. (6)

*Van ijssue Digne inde Mane ¹²⁰) uut handen van den bouckbinder
waer aff tguet nae Zeelandt gevlucht is. Ontf. XII st.*

*Van ijssue Jacob de Couckbakker den pasteybackers zwager. Ontf. II
Kar. gld..¹²¹)*

¹²⁰ Fortuinstraat 25 'Halve Maan' of Zuivelstraat 43, 'Nieuwe Maan'.

¹²¹ In Pap. d'Et. no. 506 wordt hij genoemd "Jacob de peperkoeckbakker" en in no. 532: boulangies de pain d'épice".

Mr. STEVEN LANGRIET
Pastoor te Bergen op Zoom
1563—1580

III

DE GEBEURTENISSEN NA 18 MEI 1567

og in deze maand Mei, viel rouw over het Markiezaat van Bergen. Zijn heer Jan IV van Glymes, die 1 Juli 1566 met Montigny naar Spanje was vertrokken, overleed daar den 21en dier maand als goed katholiek (niet tengevolge van vergif, zooals sommigen zeggen).

Doodsklokken luidden.... Het lijk van den Markies werd in 't familiegraf te Bergen op Zoom bijgezet. Alva volgde de lijkbear ¹²²).

Desondanks werd door Alva een proces tegen den overleden Markies bij den Bloedraad ahangig gemaakt, omdat hij, zooals de akte van beschuldiging zegt, met andere adellijke heeren geprobeerd had de Nederlanden in een aristocratische, door hen geregeerde republiek te veranderen.

Hij had óók de vergaderingen der ontevreden edelen gepresideerd, de rebellen begunstigd, niet genoeg ijver betoond in den dienst des konings, in één woord zich schuldig gemaakt aan Majesteitschennis, beter nog: felonie (ontrouw aan den vorst).

Allerlei mondelinge en schriftelijke bewijzen werden daarvoor aangevoerd, o.a.: dat hij gezegd had, door de inquisitie en plakaten geen duizenden menschen te willen laten verbranden.

En fray Lorenzo de Villavicencio, voegt in een brief van 7 Jan. 1566 aan deze beschuldiging nog toe, dat de Markies van Bergen in de Nederlanden de eerste was, die vroeg de ketters niet te straffen.

¹²² Oudheidkundig Jaarboek a.w. (Oud-Bergen) p. 167 ontleend aan de Jaerboek van Verbruggen; Taxandria XXIX, p. 46.

Sprekend met den deken van de St. Goedelekerk te Brussel, zou hij gezegd hebben: waar in den Bijbel vindt U dat de ketters moeten verbrand of op een andere manier met den dood gestraft? En eveneens zou hij een bezitster eener heerlijkheid, die hem vroeg hoe met de ketters in haar gebied te handelen, den raad hebben gegeven, hen, die zich bekeerden, niet te straffen en de hardnekkigen, onbekeerlijken - welke straffen ze ook verdiend hadden - toch niet te dooden, opdat de gelegenheid tot bekeering nog voor hen openbleef ¹²³).

Op reis naar Spanje te Kamerijk vertoevend, (dit weer volgens de acte van beschuldiging) had hij 's morgens in 't bed, tegen Noircarmes verteld, dat hij meegewerkt had aan de petitie der Geuzen, al was het ook, dat zonder zijn hulp, die petitie véél onbeschaamder zou geweest zijn. Deze uitlating van Noircarmes was echter verdacht, omdat hij den Markies als stadhouder van Henegouwen wenschte op te volgen, wat hem ook gelukte. Noircarmes beweerde ook nog, dat Jan IV zou hebben betoogd, dat de Koning zich in de Nederlanden niet zou kunnen handhaven, als hij zich niet verzekerde van de hulp der niet-Katholieken. De houding van den Markies als stadhouder, tegenover de ketters te Doornik en Valenciennes kwam eveneens nog ter sprake. Daarvoor had hij indertijd al voldoening moeten geven ¹²⁴).

¹²³ L. P. Gachard, *Correspondance de Philippe II*, T. II (Brux, 1851) p. XXX VI

¹²⁴ F. Rachfahl. *Wilh. v. Oranien und der Niederl. Aufstand*, Bnd. III Haag, Mart. Nijhoff, 1924. p. 166 en 168 uit: *Arch. Gén. du Rme à Brux. Cons. d. Troubles* T. 35 Pap. d' Etat et de l' And. Reg. 529 f. 8. Dit stuk komt voor onder onze Bijlagen n. 50. Zie ook: *Collect. de Document, Ined p. la Hist. de Espana*, To IV, p. 286.

Het gevolg van die verdachtmakingen was, dat de Heerlijkheden en bezittingen van den Markies op last van Alva werden gesequestreerd, waarover we in 'n volgend hoofdstuk spreken.

Jacobus Baselius Minor weet ons over de dagen, die volgden op den dood van Jan IV van Glymes, te vertellen, dat "*de saken van Berghen* ¹²⁵) *in verloop gecommen zijn, want de weduwe heeft bestaan de Gheloovige te vervolgen, doende herdoopen der selver kinderen, eenmaal by de dienaren des Woorts gedoopt, d' een bannende, d' ander doodende, sommige tot afval en versakinghe dwinghende*". Daarbij kwam nog, dat na de sequestratie der goederen van den Markies, ook gedacht werd aan de sequestratie der goederen van de overige Bergenaren, die verdacht werden met 's Konings vijanden te heulen. Daartoe kreeg "*Francheys Hinckart, raedt ons Heeren des Conincx*" 26 Maart 1568 van den Hertog van Alva instructie, om te Bergen op Zoom "*te procederen tot annotatie ende inventarisatie van den absenten, fugitiven ende latitanten*" personen. Deze arriveerde er 7 April 1568 en besloot 10 April 1568 z'n taak te beginnen.

Hij trof het daarmede niet bijzonder, want, zooals ook uit zijne hiervoren bedoelde verhooren blijkt, was reeds eenige dagen vóór zijn aankomst een zekere Erasmus, van Leuven geboortig, naar Bergen gekomen, *logerende in de herberge van den Galeye* ¹²⁶), *soe men int openbaer seyde, die welcke soude geseeght hebben, dat hy hadde commissie*" om diegenen, die zich tijdens de godsdienstige

¹²⁵ Belegeringhe van Berghen op ten Zoom, 1603, p. II.

¹²⁶ Grote Markt 15. Gaande van O naar W. aan de Zuidzijde van de Markt, krijgen we: *Lakenhal*, *Huis Engeland*, *Palmboom* [hoek omstaande), *Galeye*. In 1568 waren Antheunis van der Cleeren en zijne vrouw Barbara Poorters waard **en** waardin in de herberg de Galeye, Taxandria XXXII, 1925 p.271.

troebelen hadden misdragen of zich voor de verandering van den godsdienst hadden geïnteresseerd, ze hadden gesteund of gepropageerd, gevangen te laten nemen *"oft dyergelycke propoesten ende dat hy zijn commissie oick eenige persoenen soude hebben laeten sien"*. Dat had *"een groot rumoer ende gesach"* in de stad veroorzaakt ¹²⁷), tengevolge waarvan verscheidene personen, die na de publicatie van 18 Mei 1567, ondanks 't verbod, toch nog in de stad gebleven waren, zelfs niet thuis hadden durven slapen, uit vrees van 't bed gelicht te worden en zoo spoedig mogelijk met hun goederen op de vlucht waren gegaan.

Volgens Hinckart waren er al inventarisaties hunner goederen geschied, al moesten de meesten er van nog gecontroleerd worden. Hij kende dus de mannetjes, die hij hebben moest. Allereerst zocht hij den leider der aanhangers van de nieuwe leer, Cornelis de Clerck. Reeds enkele dagen te voren had deze, gebruik makende van het schemerduister, haastig zijn biezen genomen. Zijn vrouw Kathelyne, met wie *"de drossaet ende die bailjeu van Tholen"* Francois Resen ¹²⁸), de week vóór Palmzondag (9 April), nog had gesproken over hun eigendommen, was nog aanwezig. Na de oproeping van haar man, durfde ze toch nog voor Hinckart te verschijnen en verklaarde ze, dat haar echtgenoot *"uuyt vreeze is vertrocken van gevangenis en niet wil terug keeren"* ¹²⁹). Hij had kort geleden al van de gevangenis geprofiteerd en wist wat dat was. Blijkbaar vond zij 't niet geraden na dit onderhoud zelf nog te blijven, want zij koos eveneens 't hazenpad.

¹²⁷ Bijl. 1.

¹²⁸ A. Hollestelle, Geschiedk. Beschr. van Tholen en Omstreken, Middelburg 1897, p 431. Resen was ook commissaris van de Inventarisatie.

¹²⁹ Bijl. 1.

Toen 10 April 1568 Hinckart in haar huis "*den Moyses*" kwam, vond hij er niemand, als "*eenen jonge in de winckel ende eenighe jonck meysen oft twee in huys*". Dat waren de 17-jarige Cornelis Peeterss. en z'n zusters o.a. de 22-jarige Neelken Peeterss. Zij zetten de zaak van hun oom en voogd voort, maar wisten niet waar die was ¹³⁰). Zijne papieren, berustend in "*seker besloten comptoir... boven in de voercamer*", werden in beslag genomen ¹³¹). Ze bleken van drieërlei aard te zijn: 1e die van zijn zaak en z'n goederen; 2e die de stad en haar bestuur betroffen, hij was immers schepen, wees- en burgermeester geweest; 3e die van de weezen waarover hij voogd was.

Dan blijkt duidelijk wat hij bezat: het huis "*de Moyses*" ¹³²), waaraan hij groote en kostbare veranderingen had laten doen, en het huis "*de Duyve*" ¹³³), daarnaast gelegen, verhuurd aan zekeren Jan Bernaerts. Ze kwamen van z'n vrouw; haar moeder Mayken Sanders had haar kinderen reeds bij haar leven het toekomstend erfdeel gegeven.

Verder bezat hij een hof met speelhuis buiten de Boschpoort. Onder zijn beheer stonden de goederen van z'n 60-jarige zuster, Geertruydt Jansz. Claesdochter, 'n brave vrouw, die haar eigendommen liefst door hem liet beheeren. Deze bleef thans borg voor de achtergebleven goederen ¹³⁴).

¹³⁰ Id. 15, 16.

¹³¹ Id. 3.

¹³² Fortuinstraat 5.

¹³³ Fortuinstraat 7, hoek Molstraat.

¹³⁴ Bijl. 8, 36, 57, 38, 43.

De Clerck beheerde eveneens 't goed der kinderen van z'n broer Peeter, die sinds Allerheiligen '67 bij Cornelis inwoonden ¹³⁵); o.a. zekere hoeve bij "de Sinte Querynscapelle" te Halsteren, alsmede een hoeve bij den molen aldaar op den Steenbergschen weg. Zij werd gehuurd door den 70-jarigen Cornelis Cornelisz. Keetman, doch was eigendom van Splinter Cornelisz, wiens zoon Cornelis

¹³⁵ Zoo vonden we in de Not. v. d. Weesk.: 1557-1562 S. A. Bergen op Zoom f. 131 vo:

A. geeft te kennen uwe goetwillige medebroeder Corn. de Clerck als dat onlanx zekere hoeve, gelegen by Sinte Queryns capelle, eertijds gecommen van Cornelis Herentss, wasmaeckere [...] vercocht is geweest aen Lyncken Jacopsdochter van Lieren, weduwe Jan Claess., laekenvercooper ende Pieter Sporckman voer die somme van 1800 kar. guld., waer inne [...] in een vierendeel van den helft in de voorscr. somme mede gerecht zijn, de *achtergelaten weesen wylen Peeter de Clerck*, daer van die suppliant [...] voeght is geweest". (1562)

B. Not. Weesk 1557-1562, S.A. Bergen op Zoom f. 31vo (1564 Mei,28) "Opten 28 dach May anno 1563 compareerde [...] Cornelis de Clerck, tegenwoirdich schepene deser stadt, als oom en voicht met Adam Corneliss. Bollaert als toesiender van de weeskinderen wijlen Pieters de Clerck, ende bekende de voirscr. Corn. de Clerck: ontfangen ende onder hem te hebbene, den voirscr. weeskinderen bestorven byder aflivicheyt van hunnen voirsc. vader ende moedere de somme van 800 kar. guld. eens tot 20 st. tstuck, gelovende daeraff jaerlicx rente Le ghevene tegens den penninck zesthiene [...]

C. Not. Weesk. 1563-1570, S. A. Bergen op Zoom f. 27v0 (1564 Apr. 21) " [...] bekende Dierick Willems, balmaker, sculdich te zyne Cornelise de Clerck (etc. als B) 172 kar.gld, thien st. eenen, procederende [...] uuyt crachte van den coope van zekeren huysse ende erve gestaen ende gelegen inde Silversmitstrate alhier genaempt "De drie mollekens".

Splinter ¹³⁶), echter onder voogdij stond van de Clerck. Die Splinter, was vroeger deken van de schippers te Antwerpen en daarna schipper en zoutzieder te Bergen op Zoom.

Inwendig was 't huis "de Moyses" wel "*gestoffeert van silverwerck, tapiserye ende anderen costelijcken huysraet [...] ende de Clerck scheen wel gestaget te zijn*".

Zelfs zijn vorderingen en schulden werden nagegaan ¹³⁷). Eveneens de bezittingen van Peeter Pauwels, de "*dyener of knaep*" bij Cornelis de Clerck; hij was 'n kleermaker van beroep, ongehuwd en bezat totaal geen goederen. Hij verdween eveneens met zijn meester ¹³⁸).

Door de feestdagen van Paschen en wegens ziekte, kon Hinckart aan zijn onderzoek niet doorwerken. Pas 21 April 1568 zette hij het voort. Vele getuigen werden toen door hem onder eede gehoord. 't Ging echter niet allemaal even gemakkelijk. Vrienden en echtgenooten van de voortvluchtigen, probeerden toch zooveel mogelijk de bezittingen van de verdachten te verbergen. Loslippig waren de ondervraagden ook al niet: 't was juist een of andere herbergier die z'n mond voorbijpraatte, maar verder waren de mannen opmerkelijk kort, zeer gereserveerd en zakelijk in hunne verklaringen. De vrouwen brachten 't meeste uit of wel een of andere ambtenaar. Slechts weinig medewerking ondervond Hinckart van de Magistraat: Jonkheer Symon van de Werve de

¹³⁶ In de Res. Breeden Raad, 15,8-82, f. 93ro, lezen we dat 9 Dec. 1680 Corn. Splinter met twee anderen namens de gheformeerde religie optreedt. Zie verder Hoofdstuk VI.

¹³⁷ Bijl. 43 b-e-d-e.

¹³⁸ Bijl. 42b.

drossaard van Bergen en Mr. Thomas van den Houte, secretaris der stad, gaven volstrekt geen inlichtingen.

Bij het allereerste onderzoek had trouwens Mr. Nicolaes van der Steghen, zich al beklagd over de weinige medewerking van deze eerste burgers der stad. Zij hielden zich eenvoudig van den domme en gaven den raadsheer te kennen, dat hij de "sergeanten" maar moest ondervragen. Die verkeerden immers onder “ *'t gemeyn ende slecht volck oft ambachtsgesellen*”. Met dit “Jantje van Leiden” kon Hinckart optrekken ¹³⁹).

't Is onbegonnen werk hier van al het verklaarde verslag te doen. Men moet de stukken ervan zelf doorlezen. Dan wandelt men in 't Bergen op Zoom van 1568 met al zijne kletspraatjes en typische verhoudingen.

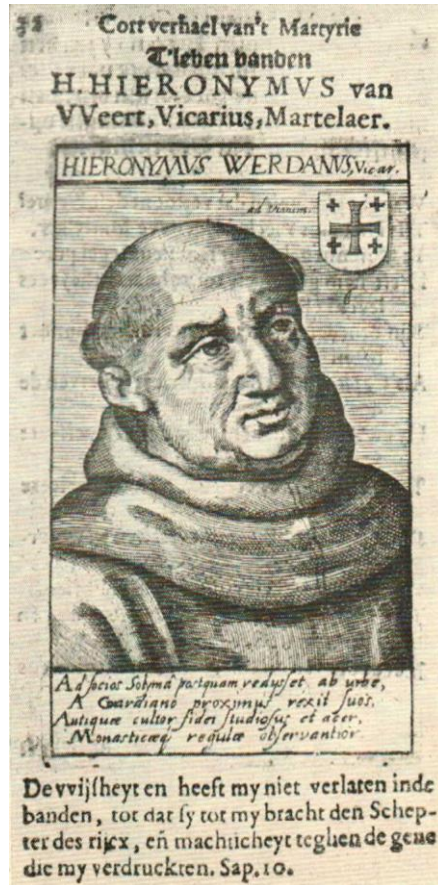
Zwaar beladen met de getuigenissen, ook van Antwerpsche personen, thans, als gezegd, berustende in de Arch. Gén. du Royaume te Brussel, Pap. d'Etat et de l' Aud. Het resultaat van het door Hinckart gehouden onderzoek vindt men vermeld in een alphabetische lijst der betrokken personen ¹⁴⁰).

¹³⁹ Id. 28.

¹⁴⁰ Id. 49.

Afbeelding van den moorddadigen aanval op pater Joannes Amicus (de Vriend) 18 Juni 1568 (Cfr J.Boener; Historische afbeeldinghe der Minderbroeders van de Nederlandse Provincie. Antwerpen, Plantijn 1685, 40

De authentieke afbeelding van den H. Hieronymus van Weert. (Cfr J. Boener; Waerachtige ende Levende figuren van de H. Martelaers van Gorcum. 's Hertogenbosche. Bij Antonius Scheffer 1628 p 32)

IV

DE SEQUESTRATIE VAN HET MARKIEZAAT BERGEN OP ZOOM

Reeds 22 Dec. 1567 had Alva Nicolaas van der Steghen en Franchoy Hinckart, raden in Brabant aangesteld, om de gesequestreerde goederen van Jan IV van Glymes, Markies van Bergen, te inventariseeren ¹⁴¹⁾ en belastte hij hen met het beheer daarvan.

Moeten we Bakhuizen van den Brink gelooven, dan gold voor die sequestratie nog 'n ander motief ¹⁴²⁾ dan dat van felonie. We zouden dit motief zoo kunnen weergeven: De echtgenoot van den Markies, was lang niet zoo verdraagzaam als haar man; zij was berucht om haar vervolgzucht van andersdenkenden. Toen de Koning na den dood van den Markies de stad Bergen op Zoom liet bezetten, geschiedde dit gedeeltelijk ten voordeele der ijverig Katholieke weduwe, anders zou de stad in handen komen van een nicht van den overledene, Margaretha de Merode, wier rechtzinnige opvoeding 'n twijfelachtig punt was. Uit het vorige hoofdstuk blijkt echter, wat de juiste toedracht der zaak was.

Op den avond van den 8en Jan. 1568, omstreeks zes uur arriveerden de bovengenoemde Heeren te Bergen op Zoom. Reeds den volgenden dag begaven ze zich naar 't stadhuis om hoofd- en

¹⁴¹ Bijlage 51.

¹⁴² Bakhuizen v. d. Brink, Cartons voor de Gesch. van den Nederl. Vrijheid soorlog dl. 2, pag. 62.

andere ambtenaren den eed van trouw aan hen te doen afleggen¹⁴³).

Voor de twee commissarissen verschenen 28 Januari 1569 Pierre Daguillera¹⁴⁴), hofmeester der Markiezin en Mr. Charles Danxtruyens, advocaat in den Raad van Mechelen. Zij verzochten om uitlevering der goederen, welke de Markiezin toebehoorden. Er was al 'n inventaris opgemaakt tusschen de Markiezin en den Heer van Merode, maar die achtte men niet juist. Daarom zou 'n nieuwe gemaakt worden. Peeter Janssz. en Nicolas Aertsz. "*gezwoeren apprecianten ende oude cleercoopers*", zouden de kleeren en meubels schatten, terwijl de *baggen* (ringen), *juwelen*, *gesteenten*, *peerlen*, *gout en silverwerck*", zouden getaxeerd worden door Christoffel Franck, goudsmid-juwelier te Antwerpen (38 j.), Cornelis Arnold, zilversmid (32 j.) en Jan van den Steene, 'n 70-jarige juwelier, beiden uit Bergen. De laatste maakte bezwaren: hij was zijns inziens te lang uit 't ambacht om zuiver te kunnen schatten. Bovendien had hij geen verstand van dergelijke kostbare steenen en kon hij niet goed meer zien. Mogelijk was dit een uitvlucht, om zich niet te leenen voor een zaak, die aan de Markiezin zeer pijnlijk moest vallen. Er was in de stad echter geen betere te vinden. Die schatting verliep niet zonder moeilijkheden, want de twee gemachtigden der Markiezin verzetten er zich tegen, dat 't goed van de Markiezin mede zou geschat worden.

De genoemde "*principalen inventaris van den huyse*" was gemaakt door den Stads-secretaris Thomas van den Houte, bijgestaan door

¹⁴³ Omtrent hun handelingen levert bijlage 51 'n kort verslag. Er moet echter een uitvoeriger bestaan (hebben ?).

¹⁴⁴ Jonkheer Peeter d' Aguillera was als hofmeester met den Markies naar Spanje gereisd.

den Schout en twee Schepenen. Zij bleken alles verzegeld te hebben. De Secretaris verschaftte nu 'n copie van dien inventaris en bij goed nazien bleek dien héél juist, alleen moest hij met enkele kleinigheden worden aangevuld.

De heeren begaven zich nu den 1en Febr. '68, naar de woning van Joncker Dierick de Waes, alwaar zich vele wit-houten koffers bevonden, waarin allerlei goederen, kleinodiën, juweelen, die uit Spanje daar in bewaring waren gegeven (1567 Sept. 8).

Aguillera verzocht daaruit 't deel der Markiezin. In tegenwoordigheid van degenen, die bij de verzegeling als getuigen waren opgetreden, werden de kisten geopend en de eigendommen der Markiezin eruit genomen.

De volgende dagen kreeg de Markiezin nog:

- a. een waarde van 100 Mark als vergoeding voor 't zilverwerk, dat volgens huwelijksche voorwaarden haar toe behoorde,
- b. nog 130 Mark om te Antwerpen een gouden pognaard (dolk)¹⁴⁵) en een gouden keten te lossen.

Deze voorwerpen berustten bij de weduwe en erfgenamen van Jan v. Gamere, rentmeester in 't kwartier van Antwerpen. De Markies had die stukken vóór z'n vertrek naar Spanje, bij dien rentmeester beleend voor 6000 gld.

Om aan de genoemde waarde te komen, werd het zilverwerk gewogen - natuurlijk eerst 't slechtste - om daarmee ponjaard en keten te lossen. Cornelis Aernoutsz. nam de eenvoudigste en minst gedreven stukken over. De concierge belastte zich met de taak, alles

¹⁴⁵ Volgens Th. de Rouck, Nederl. Herault, p. 329 had Jan IV bij zijn inhuldiging als Markies van Bergen, 'n gouden degen gekregen. Misschien wordt daarmee 't zelfde voorwerp bedoeld.

te bewaren, totdat de toestemming werd verleend, dat hij het de Markiezin mocht overhandigen.

Vervolgens werden er nog uitgenomen zekere ornamenten, door den Markies aangewezen als geschenk voor de kapel van het H. Sacrament in de Collegiale kerk van Bergen op Zoom. De rest werd nu gewogen, van 'n specificatie voorzien, in de koffers gedaan en verzegeld (1568, Febr. 5).

De concierge van 't Markiezenhof en z'n vrouw verklaarden daarna onder eede, dat zij géén andere sieraden en meubelen in 't markgravelijk huis wisten, dan in den inventaris vermeld waren, behalve eenige zéér kostbare ringen, welke de Heer van Merode (de dochter van J. van Merode, nu nog minderjarig, was de erfgename van den Markies) tegen ontvangstbewijs mee had genomen. Zij beloofden alles goed te bewaren, doch stelden géén borg.

De Heeren vertrokken nu naar Brussel. 't Mooiste en voornaamste onder de edelsteen en zilveren schatten, die in Antwerpen nog eens laten schatten. Daarvoor lieten ze komen: Michiel Beys, deurwaarder van den Raad van Brabant, wiens hulp al menigmaal was ingeroepen in 't Markiezaat; Bartholomeus Oert en Jan Ghysels, dekens van 't goudsmedenambacht van Antwerpen, en Hans v.d. Broeck, koopman-juwelier. Deze schatten vooral de voornaamste stukken aanmerkelijk hooger dan de Bergsche goudsmeden. De kostbaarheden werden daarop naar Bergen teruggebracht, Mahieu zou ook die bewaren.

Nu moest nog onderzoek worden gedaan of de beleening van den gouden ponjaard op waarheid berustte.

Mr. Jacob van de Beke en Mr. Jaspar v.d. Meye bevestigden, dat de Markies voor zijn vertrek naar Spanje, 6000 gld. op interest geleend had. De Rentmeester in het Kwartier van Antwerpen, had daarvoor

zijn eigen obligatie gegeven en de genoemde kostbaarheden er voor in de plaats gekregen. De ponjaard alleen was al véél meer waard. Dit stuk moest nog in 't bezit van de weduwe zijn. Maar die was niet thuis. Zij verbleef te Brussel en ontweek met vrouwelijke slimheid 'n ontmoeting met de lastige vragers.

De personen die verantwoordelijk waren voor de nalatenschap van van Gamere, n.l. Jan de Cuelaer en Jacques Wolfert, voogden van de kinderen-erfgenamen, hielden zich leep; de ambtman van Antwerpen, Gerart Tsterck, zei eveneens niets te weten.

De Bergsche Markiezin liet intusschen de Heeren ook niet met rust. Joncker Emanuel Stembor ¹⁴⁶) bracht hen in Brussel het verzoek der Markiezin over, 't haar toebehoorende tegen ontvangstbewijs te overhandigen. Zij kon 't dan naar Mechelen vervoeren. Zonder borgtocht durfden de Heeren dat niet aan. Stembor ging daarop naar Mechelen (6 Maart) alwaar de Markiezin toen verbleef. Daar hebben zij bewerkt, dat de Heeren van Grimbergen, borg zouden blijven.

Nu stelden Hinckaert en van der Stegen aan Alva de volgende vragen:

- a Wat wenscht U, dat met de meubelen geschiedt, die de Markiezin niet toebehooren en waarvoor de concierge geen borg wil blijven? Zij konden in Bergen niet geschat worden, omdat aldaar geen schatters waren.
- b. Wilt U verlof geven, om dat deel wat de Markiezin uit de erfenis verzoekt, naar Mechelen te laten vervoeren, daar te laten

¹⁴⁶ Voor den Markies vóór diens reis naar Spanje waarnemend jagermeester in Brabant. Na diens dood komt hij in dienst van de Markiezin.

schatten en dan pas borgtocht te laten stellen? Gezien het "perijkel van den wege" was dit 'n zeer vèr strekkende vraag.

- c. Hoe de weduwe van J. v. Gamere en de voogden harer kinderen te *dwingen* tot uitlevering van de kleinodiën van den Markies, waarvan Aguillera 't reçu heeft getoond en De Cuellaer weet waar ze zijn?
- d. Hoe te letten op de waardevolle stukken, die de Heer van Merode onder ontvangstbewijs uit de erfenis van den Markies heeft aanvaard?

* * *

Hoe stond 't nu met de bezittingen van den Markies *buiten* Brabant? Mr. Jacob van der Beque en Mr. Jaspar van der Meye, beiden van den Raad van den Markies, verklaarden dat deze *buiten* Brabant bezat:

- 1. Een deel der heerlijkheid Vosmeer,
 - 2. op de grenzen van Henegouwen bij Kamerijk een heerlijkheid met slot genaamd Escandoumire,
 - 3. 18 morgen land in 't land van Altena in Holland, welke hij geërfd had van zijn broer, den Bisschop van Luik, wiens universeel erfgenaam hij was ¹⁴⁷).
 - 4. een huis in Mechelen.
- Binnen Brabant* bezat hij nog:
- 5. Verschillende rechten: bijv. in de heerlijkheden Vorrsselaer, Réthy en Lichart (waarover toen 'n proces hing voor den Raad van Mechelen tegen den graaf van Arensbergen);

¹⁴⁷ Alg. R. Arch. S'Hage: Comm. v. Breda, Cat. p. 55 No 1078.

6. actien van revindicatie in de heerlijkheid van *Chaulmont* boven Waveren, tegen den Abt van Bonne Espérance;
7. 'n deel der tienden van de Proostdij van Oud- Munster te Utrecht, ook van z'n broer den bisschop;
8. 'n 6 of 7 duizend gulden baar geld, dat nog in Luik te verdeelen was;
9. met Kerstmis 1565 waren in handen van Jan Vleminck gesteld de schulden en renten, die de Bisschop nog te vorderen had. Dit sommetje van 28000 gld. kwam ook den Markies toe.

Daartegenover diende bedacht, dat *alle* rekeningen van het Markiezaat nog open stonden ¹⁴⁸).

De rentmeester Jacob van Zeverdonck voor het Kwartier van Oudenbosch, Standaardbuiten en 'sHeeren Jansland, kwam 9 Maart met 'n memorie, welke verder werken belette.

De eigendommen van den Markies, - de grootste buit- waren nu geregistreerd en kwamen spoedig onder toezicht: Alva had nl. bij brieven van 28 Mei en 1 Sept. '68 verordend om "*naer Antwerpen te senden alle die costelycke meubelen*". Aan den concierge was opgedragen een inventaris te maken van "*allen wilde voyeringhen, tappisseryen, van syde ende ander, van fine ammelaken, servietten, slapelaken, tapitz, velin, cussenen ende dyergelycke soorten*". Heel die schitterende inboedel zou te Antwerpen verkocht worden. Het meubilair der kapel werd later echter teruggebracht. Dat blijkt uit de rekening van den rentmeester Jacques Mahieu over 1576-77: "bet [...] voer de rantsoene van zeker drie groote stucken

¹⁴⁸ Bijlage 52 geeft gespecificeerd, hoeveel de gewone inkomsten en uitgaven van het Markiezaat bedroegen.

schilderie, eenighen ornamenten, tsamen dienende totte capelle van 'tgroot hoff, mitsgaders van dyverssche instruymenten musickaelen etc. volgende den inventaris hierbij gevueght, die de Spanjaerden in de sacq van Antwerpen vercoopen wouden, welcke ter ordonnantie van den superintendent Seroeskercke daer gevoert waeren om aldaer beter bewaerdte te zyne" ¹⁴⁹).

* * *

In de plaats van Nicolaas van der Steghen en Franchois Hinckaert, kwam 12 April 1568, Jeronimus van Seroeskerke, in de hoedanigheid van "*superintendent ende principael administrateur sequeetre*" ¹⁵⁰), De ex-landvoogdes Margaretha, wendde hare voorspraak nog aan ten gunste van de nicht van den Markies, Margaretha de Merode, die zijn erfgename was. 't Mocht niet baten! Alva lette er niet eens op. *De heele nalatenschap werd door hem geconfisqueerd*. De markiezin-weduwe werd slechts bij wijze van gunst toegestaan, in 't Markiezenhof te mogen blijven wonen ¹⁵¹). Pas den 4en Maart 1570 werd het proces definitief geëindigd. Het stadsbestuur kreeg een afschrift van het vonnis thuisgezonden, met een brief ¹⁵²), waarin de Magistraat werd gezegd, dat nu de Koning zelf de volle en werkelijke souvereiniteit had gekregen, zoowel over het Markiezaat van Bergen, als over het Graafschap Waelhain en alle andere plaatsen, dorpen, landen en goederen, die de overleden Jan van Glymes had bezeten.

¹⁴⁹ Oud-Bergen door G. C.A. Juten pag. 212.

¹⁵⁰ Idem, p. 167. Hij kwam 25 April naar Berghen op Zoom en riep 26 April de ambtenaren bijeen. Taxandria XXXL: 158.

¹⁵¹ Rachfahl. a.w, Bnd, III p.166, 168.

¹⁵² Sint Geertruidsbronne III: 80.

De sequestratie was dus opgeheven. Koning Philips II werd souverein van het Markiezaat, Alle magistraten, ambtenaren en ook de onderdanen moesten nu Serooskercke den eed van trouw zweren. Dit alles gebeurde plechtig den 7en April 1570.

Daarmee kreeg Bergen op Zoom een zeer straffe regeering.

Duidelijk blijkt dat uit de instructie voor Philibert van Seroeskercke ¹⁵³), raadsheer van den Koning en ontvanger-generaal in Zeeland-Bewester Schelde, die 30 Juli 1571 zijn vader als superintendent en hoofdadministrateur van Huis en Markiezaat van Bergen op Zoom opvolgde.

We laten ze hier volgen: ¹⁵⁴)

¹⁵³ Hieronymus Sandelin "rentmeester-generael van Seeland, Bewester-Schelt", huwde met Catharina van de Werve, dochter van Hendrik van de Werve, heer van 't ridderlijk cijnshof van Vorderstein onder Schooten en Heilwijk van Cuyk, en liet drie kinderen achter, a) Jacob Sandetin, b) Catharina Sandelin, die tweemaal huwde, eerst met Jhr. Philibert van Seroeskercke, burggraaf van Zeeland, raedt ende gouverneur ende superintendent van den huysse, stadt ende marckgraefschap van Bergen op Zoom" en na dezes dood met Willem van Cats (Bijdr. tot de Gesch. bijz. v.h. Hertogdom Brabant, uitgeg. door P. J. Goetschalckx 1901, 3de Jrg. p. 172).

¹⁵⁴ Arch Gen. du Royaume à Brux. Fonds: Pap. d'Et. Et de l'Aud. no 502 fol.117.

Instruction pour vous, Philibert de Seroeskercke, conseiller du Roy et son receveur general de Zolande Bewesterschelt, de ce que vous aurez affaire en lexercice de lestat de superintendent et principal administrateur de la maison, marquisat et affaires de Berghes sur le Zoom, dont za Majeste vous a presentement donné la charge et commission.

Premierement. Vous tiendrez vostre residence en la ville de Berghes, et prendrez bon regard que les officiers et ceulx du magistrat illecq tiennent et font tenir bon quet et garde selon lexigence du temps, afin dempescher iouies assemblees et tumultes que se poirroyent eslever et survenir en icelle ville, leur enchargeant donner bon ordrepour savoir et entendre de tous estrangers y arrivans, l' occasion de leur venue celle pad ¹⁵⁵).

Et sur tout aurez soingneulx regard, que la religion ancienne et catholicquesoit entretenue et observee esdicies ville et marquisat de Berghes et que contre icelle riens ne se faceou sattempte clandestinement ou publicquement, faisant proceder par les officiers et le magistrat illecq, contre ceulx qui y voudroyent contrevénir, commil appartiendra selon les anciens placars et ordonnances publyees sur le fait de ladicte religion, et aultres que sur ce se pourroyt encoires faire et publier ¹⁵⁶).

¹⁵⁵ Juni 1512 schreef Alva nog 'n brief aan Superintend, Burg. en Sch. Te Bergen op Zoom, om goed toezicht te houden op de mensen, die uit Zeeland komen of zich daarheen begeven. Ordonn. 1558-1568 met Resol. Breeden Raad tot 'i3 fol. 834 st. Arch. Bergen op Zoom

¹⁵⁶ Wanneer we de Kerkrekeningen over dezen tijd naslaan, blijkt dat 't kerkelijke leven z'n gewonen gang gaat:
A. Oud-Bergen kende 3 processies, nl; op St. Antonius (17 Jan), Zondags na Kruisverheffing (8 Mei) en op H. Sacramentsdag (10 dg na Pinksteren). Die voor het H Kruis was 't voornaamst. De processies trokken nog gewoon uit.

(fol 117 vo) Et apree vous permettez a tous les justiciers et officiers y estans commis ou coutumez de par sa Majeste, observer leurs estatx et offices, pourveu que iceulx soyent subjectz de sa Majeste, et de la religion ancienne et caiholicque et en cas que aucunsfussent commis dautre qualité, nous en advertirez pour y poirveoir comme se trouvera convenir, ausquelz justiciers et officiers ferez faire le serment en cas quilz ne loyent (?) disir (?) fait, es mains de ceulx quil appertiendra; quilz regarderont soingneusement dy faire observer ladicte religion catholicque.

Vous vous trouverez eu toutes assemblees quon est accoustume tenir par ceulx du conseil et autres officiers dufeu marquiz ou de ladicte ville de Berghes, pour le fait de l'administration et conduyte des domaines, de l'audition des comptes de tous receveurs, officiers et autres et de ce quen depend, et aussi aux affaires concernans ladicte ville quant besoing sera afinque puissiez entendre ce que y sera traitte, et ayder a resouldre et ordonner par pluralité de voix et opunions ce que pour le bien de ladicte ville et marquisat de Berghen sera trouve convenir, comme lon en a use du passé. Bien entendu que le magistrat et autres de ladicte ville nassembleront le vieu conseil ou les membres dicelle pour quelque cas que ce soit sans vous en advertir et y appeller de bon heure, ou tel autre de vos adjoinctz que en vostre absence leur denomanerez pour de par Sadicte Majeste en avoir regard et entendre le gouvernement de

B. In een resolutie van 13 Oct. 1571 dringt de vroedschap op spoed aan met den bouw van een tabernakel voor het H. Sacrament. Ze gaf de werklui zelfs 'n zekere vrijdom van accijns als ze harder voortwerkten. Zie SL.

Geertruidsbronne II: 80.

C. Uit de geschiedenis der kapel van O.L.Vr. opt Stexken in die jaren. Zie G. Juten in Sancta Maria, Juli 1925.

ladicte ville, et en tous leurs negoces avoir correspondance avecq vous et vosdicts adjointz.

(fol 118) Et pourrez aussi faire assembler ceulx de ladicte ville toutes les foiz que par ladvis de ceulx de la chambre des comptes, voz adjointz le trouverez convenir, pour par ensemble traitter les negoces concernans le bien et conduyte dicelle, au prouffit de sadicte Majesté, ensemble des bourgeois, manans et inhabitants illecq, meismes sur le fait de leur pollice et laudition de leurs diets comptes.

Vous ferez delivrer es mains de celuy qui sera par nous a ce commis, lartillerye, armes et munitions de guerre provisions, victuailles et autres biens meubles, servans a la protection et defence de ladicte ville, et ce par bon el leal inventoire, prenant du tout lettres de recepisse contenans promesse den faire bonne garde et renseigner le tout quant requiz en sera, en nous envoyant copie auctenticque dudict inventoire. Vous recevrez aussi toutes les lettres papiers et munimens, concernans vostre administration ayans este soubz feu messire Jerome de Seroeskercke, vostre pere ¹⁵⁷) et predecesseur en

¹⁵⁷ Jeronimus van Serooskerke, overleed 14 Mei 1571, zijn vrouw Eleonora Micault in 1559. Hij was een zoon van Jacob Pieterse van Seroeskerke, die 28 Sept 1503 tot rentmeester van Merxem, Scnooten en 's Gravenwezel werd aangesteld. Jeronimus werd eerst rentmeester Beooster-Schelde en 7 Maart 1535 bevorderd tot rentmeester-generaal van dat kwartier; 22 Oct. 1536 baljuw van Dreischor, gecommiteerd burggraaf v. Zeeland. Als rentmeester-generaal neemt hij zijn ontslag in Dec. 1565. We zagen hem door Alva 12 April 1568 aangesteld tot Superintendent etc. Hij werd begraven in Ossendrecht. Hij is schijnbaar later vandaar overgebracht naar de Groote Kerk te Bergen op Zoom Daar is immers 'n graftombe van hem en zijn vrouw. Op die graftombe wordt hij genoemd Tuyl van Seroeskerke. Deze naam nam

ladicte administration, et ce par inventoire comme dessus, et en baillant voz lettres de recepisse ou -il appertiendra, contenans promesse de bien garder le tout et le renseigner comme dit est, nous envoyant aussi copie aucterdicque dicelluy inventoire.

(fol 118vo) Et afin que le revenu et domaine des dictes ville maison et marquisat de Berghes soit bien et deuement administre, et au plus grant prouffit, et que tous fraiz et despens non necessaires puissent estre evitez, vous ferez par les receveurs dresser lestat du tout ce que pour lannee courrante viendra apparemment a recevoir, ensemble des despens que conviendra sur ce faire, sur lequel estal f[erez] annoter et declairer ce que ne se pourra excuse comme d' entretient et reparations de dicques et maisons, afin que riens ne voyse a ruyne et perdition¹⁵⁸). Et ferez semblablement des censes, y faisant la moindre despence que possible sera, visitant ou faisant visiter tout ce ou vous trouverez notable reparation estre requise, pourtant plus seurement y pouvoir donner vostre advis, faisant tout bon debvoir que le tout soit entretenu a meisme esiat commil est a present.

Tiendrez aussi soing et regard que ny soyent faitz aiticims nouveaulx ouvraiges ou bastimens sans nostre expresse ordonnances.

Et apres que lesdicts Estatz seront ainsi dressez, les envoyerez par lesdicts receveurs vers ceulx du conseil de sa Majesté a ce commis

zijn kleinzoon Hendrik pas aan. Zie Taxandria XXXI: 158 en Oud-Bergen, a.. w. f. 193.

¹⁵⁸ Een Begroting is stellig ook ontworpen. Volgens "Ordonnant 1568-'68 met sloten Breeden Raad tot 1573 fol. 697 werd vergaderd "aengaende dmaken van den state van den innecommen ende uuytgeheven deser stadt. idem. f. 783, Zeer voornaam zijn de Bijlagen 53 en 54 de *instructies voor de ontvangers*.

pour en estre ordonne cornme se trouvera convenir, deffendans ausdicts receveurs de payer aucune chose, tant et jusque a ce que lesdicts dit conseil auront ordonne sur les partyes a payer ou a surceoir ne fus toutesfoiz pour fait de dicaiges ou reparations que ne pourroyent souffrir (f. 119) dilay, dont est apres ferez advertence ausdict du conseil a ce commis.

Et ne se pourra aussi riens payer ny passer es comptes des receveurs, soit dit salaires, vacations, rentes ou autrement, saulf les parties pour lesquelles ilz auront expresse ordonnance de nous soubz la signature dung cles secretaires dudict conseil a ce commis, en conformité des lettres sur ce despechees. Vous regarderez semblablement d' observer et entretenir tout ce que a este ordonne par autres instructions et lettres precedentes envoyees ausdicts des comptes, devant vostre advenement a ladicte administration, comme si icelles fussent este dresseee a vous meismes.

Et comme feuz les Seigneurs de Berghes, considerans les fortunes dangiers et necessariiez ausquels ladicte ville et toutes autres seigneuries; terres et pays dudict marquesat estoient subjestes meismes la situation, nature et qualite dicelles ayent trouve requiz et necessaire davoir encoires pardessus les officiers particuliers des villes et lieux susdicts quelzques personnaiges dexperience et savoir a leur conseil et pour le fait de laudition des comptes audict Berghes, pour lassistence, vigilance et advis diceulx faire pourveoir, non seulement aux occurrences et necessitez de la mer ou des dicaiges, mais aussi pour conservation de leurs droitz seigneuriaux et demaines contre leurs voysins et autres pretendans usurper sur iceulx, aussi pour la direction des affaires de ladicte ville des autres seigneuries et lieux, et les tenir en bonne pollice, signamment

endroit les debvoirs et faire par lesdicts officiers particuliers tant de justice que de recepte.

(119vo) Et que lesdicts du conseil et des comptes audict Berghes ayant este adjointz et commis avec feu vostre dict pere et predecesseur, nous entendons que ceulx que servent presentement esdicts conseil et chambre des comptes audict Berghes seront semblablement voz adjointz en la charge et administration susdicte, tant que autrement en sera ordonné, leur enchargeant au nom de Sadicte Majeste bien expressement par ceste que a leffect de vostre dicte charge ilz ayent a vous donner toute adresse, conseil, advis et assistance requise, et au surplus sy regler selon le contenu de ceste presente instruction et a ceste fin renouveler leurs sermens la et ainsi quil appertiendra.

Ordonnant aussi ou nom que dessus a tous officiers et gens de loy tant de ladicte ville que des autres lieux et seigneuries susdicts dudict marquisat, ensemble a tous officiers adheritez subiectz ou partionniers aux pays de dicaiges au marquisat susdict quilz ayent a obeyr a ce que vous et vosdicts adjointz leur sera ordonne, pour le service de Sadicte Majesté et le bien des villes et lieux susdicts et si avant que de vous et de vosdicts adjointz les susdicts se trouvassent agravez en leur endroit en pourront faire leurs doleances a nous ou a ceulx du conseil de Sadicte Majeste a ce commis pour en esfre fait et ordonne commil appertiendra ¹⁵⁹).

(Fol 120) Quaut sur le fatt de vostre dicte administration sera trouvee necessaire denvoyer quelcun de vosdicts adjointz dehors pour

¹⁵⁹ Dat ze van deze bevoegdheid gebruik hebben gemaakt. blijkt duidelijk in het volgend hoofdstuk.

*aucuns negoces, celui que vous trouverez convenable dy estre
envoye, sera tenu y aller et semployer en icelle charge, suyvant la
commissin quil en aura sans le po(u)voir refuser, moyennant toutes
foiz deuce vacations, selon l' observance de ladicte chambre et que
l'affaire requist telle haste que iceluy ne pourroit souffrir le dilay
dadvertissement, que lors nous en advertirez incontinent apres, au
ceulx duconseil de Sadicte Majesté a ce commis.*

*Et en cas que l' affaire ne requist si grande haste et acceleration
nous en ferez l'advertence avant dy en voyer quelcun pour pouvoir
ordonner ce quil en convieindra faire, et les autres adjointz
demeurans au logis seront tenuz non obstance labsence de lung ou
de l'autre frequenter ladicte chambre et entendre a l'expedition des
affaires sy offrans precisement aux heures ordinaires, afin que pour
l'absence de lung ou l'autre, les affaires ne soyent retardez.*

*Et comme par les lettres d'ottroy de Sadicte Majeste datees du
troisieme de decembre dernier passé (= 3 Dec. 1570) depeschees sur
le fait des dicaiges audict marquisat, la principale charge
administration et conduyte desdicts dicaiges soit de par Sadicte
Majeste commandee et enchargee aux superintendent et autres de
ladicte chambre voz adjointz, comme dicgraves superiers, et quil fait
a craindre que vous et vosdicts adjointz ne scauriez en tellement
vous acquiter commil convient pour le service de Sadicte Majeste et
le bien desdicts dicaiges, sans sur ce avoir plaine et absolute
auctorite meismes pour faire asseoir telz dyckschotz que (fol. 120vo)
selon les necessitez seroit requiz et y commettre telles personnes
pour dycgraves jurez et tous autres officiers que trouverez a ce
idoines, auss. les deporter et commettre autres en leurs lieux quant
bon vous sembleroit, et pour estre es affaires susdictes avec ce quen
depend sur tout obeyz et respectez nous vous avons, ensemble*

vosdicts adjointz auctorise et auctorisons au nom que dessus oultre ce qui en est declaire par lottroy dessus mentionne, pour avoir ladicte principale charge, administration et conduyte desdicts dicaiges, meismes pour faire asseoir lesdicts dycschot et y commettre les personnes pour dycgraves jurez et autres officiers et les deporter selon et en la maniere que dit est cy dessus Ordonnans a cest effect, a ceulz quil appartiendra que vous et vosdicts adjointz soyent obeyz et respectez es affaires susdictes.

Et pour ce que la commission a vous donnee de l'administration dessus mentionnee, sert expressement de provision pour redresser les faultes par cidevant commises endroit le gouvernement des villes et marquisat de Berghes, nous nen tendens que y puissiez mettre substitut en vostre lieu, mias bien pourrez substituer quelcun au fait de vostre entremise et recepte, ensemble des dicaiges, dont avez la charge au dict Zelande. En oultre toutes et quantes fois que requiz serez par les qouoerneurs et superintendens de Breda, de Hoochstrate vous tiendrez avec eulx bonne corresponce, et tant quil pourra taicher le service de Sadicte Majeste et le fait de leur echarges, afin de donner lung a l'autre due assistance et faveur¹⁶⁰). Finablement ferez en ce que dessus avec lesdicts du Conseil et des comptes au dict Berghes tout ce que pour la conservation du revenu des dictes maison et marquisat sera requiz, selon que Sadicte Majeste et nous avons en vous entiere confidence.

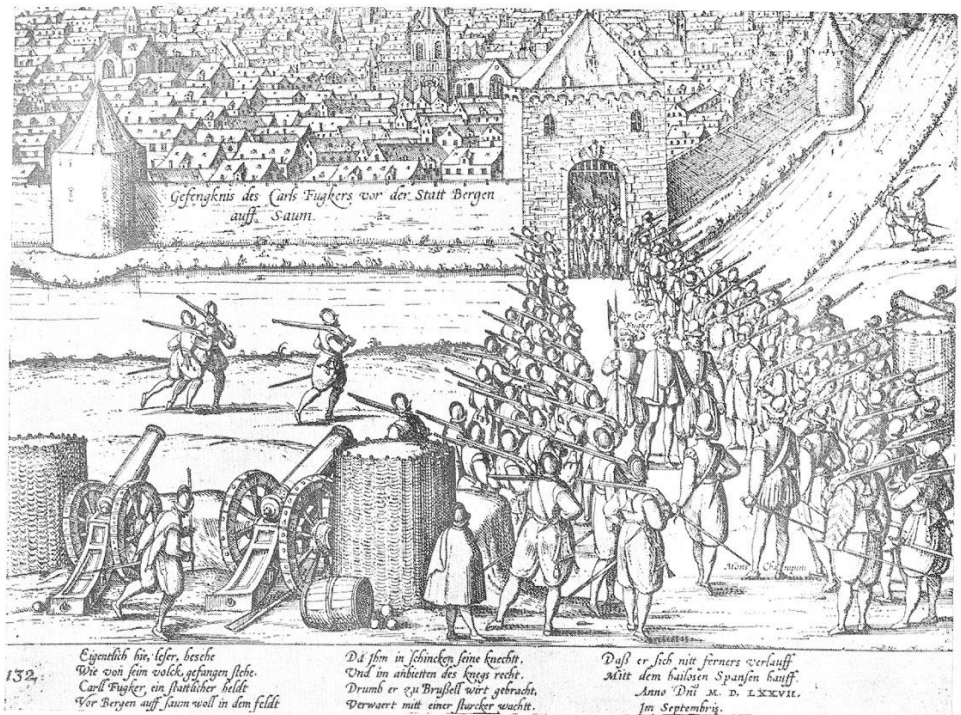
Fait a Bruxelles soubz notre nom. le XIII jour d' aoust XVc soixante onze.

¹⁶⁰ De instructie van een Gouverneur-superintendent van Walhain, Diego de Aldana - zie Bijlage 55 - zet ook dezen aan goede betrekkingen met zijn ambtgenoot te Bergen op Zoom te onderhouden. Dit graafschap had eveneens toebehoord aan den Bergschen markies.

Samenvattend:

1. Residentie te kiezen;
2. Gevaarlijke bijeenkomsten te beletten;
3. Toezicht houden op vreemdelingen;
4. De Kath. godsdienst handhaven;
5. Vergaderingen der bestuurscolleges bijwonen;
6. Het stedelijk bestuur krachtig voeren;
7. De oudRaad bij uitzondering oproepen;
8. Bevoegdheid tot het uitschrijven van vergaderingen;
9. Oorlogsvoorraden beheeren en bewaren;
10. Bestuurs -archivalia van zijn voorganger overnemen;
11. Indienen van een begrooting, getuigend van een zuinig financieel beheer;
12. Geen nieuwe werken beginnen;
13. Alleen salarissen, renten en dergelijke betalingen kunnen steeds doorgaan;
14. Alle vorige instructies de financiën betreffende blijven van kracht;
15. Bekwame adviseurs voor allerlei zaken dienen te worden aangesteld;
16. In functie zijnde bestuurders en ambtenaren zooveel mogelijk continueeren;
17. Gehoorzaamheid diende iedereen te toonen;
18. Ondergeschikten mochten requestreeren;
19. Wijze van bezendingen en lastgevingen;
20. Bijzondere maatregelen inzake de waterstaatkundige administratie;
21. Bij afwezigheid een plaatsvervanger aanstellen.

We zeiden 'n zeer straffe regeering. De volgende jaren, toen de stad onder Spaansch bewind stond, leggen daar overvloedig getuigenis van af.

Gevangenneming van Karel Fugger 9 Aug. 1577
(Uit: Hogenberg's „Slachtboeken“.

BERGEN OP ZOOM

ONDER SPAANSCH BEWIND

HAAR OVERGANG AAN DE STATEN-GENERAAL
RELIGIE-VREDE

et getal der troepen, welke in 't begin van Maart 1567, door Stad en Markiezin aangeworven waren, werden reeds in Mei 1567 van 200 tot op 60 man gebracht. Er kwamen twee compagniën van Mondragon voor in de plaats ¹⁶¹). Bovendien zond Alva den 22en Juli 1569, Sr. Christophoro de Bayessa, luitenant van kapitein Don Lopo Catapa, met een "*compagnie van ruyteren oft bende lichte peerden*" naar de stad ¹⁶²). Dat dit 'n knellenden band en 'n grooten financiëelen last beteekende, is duidelijk aan 'n ieder, die iets van soldaten uit dezen tijd afweet. Deze ruiters bleven er een jaar.

Toen ze weg waren kwamen er weer andere en zelfs méér militairen voor in de plaats. Van de zijde van het Spaansche bewind bezien, was dat 'n verstandige maatregel. Spoedig toch dreigden gevaren van buiten de stad. Een speciale macht werd daarom op den toren en aan de Waterschans gestelt "*tegens de pieraten* ¹⁶³), die men

¹⁶¹ Zie verder in dit hoofdstuk.

¹⁶² Ordonnant. 1558-'68 met Resolut. Broed. Raad tot 1578, f. 481-550, 'n verslag van hun eischen en handelingen.

¹⁶³ Ordonn. n w. f. 688, 690; Taxandria XXXIII (1926) "Inname van Steenberghe" met verschillende stukken uit het R.A. te Brussel: Patentes des rebelles Juli-

noemt waterguesen hier binnen lants te water grayerende" (1571, Mei 12). Kort na de inneming van den Briel, scheelde 't niet veel of de Zeeuwen hadden de stad bij verrassing genomen ¹⁶⁴). In de stad, openbaarde zich tegelijkertijd 'n oproerige gezindheid jegens de Spaansche regeering ¹⁶⁵). Het stadsbestuur besloot in deze omstandigheden de jaarlijksche processie niet te doen houden (1572, April 13) ¹⁶⁶).

Aug. 1578 p. 259, die op deze gebeurtenis van April 1572 betrekking hebben, waaruit duidelijk 't gevaar blijkt.

¹⁶⁴ J Baselis. De belegeringhe van Berghen op ten Zoom, a.w. pog 5: "in de eerste inlantsche oorloghe was Berghen met de Spaengiaerts: op welcken tijt het seer scherp hielt, dat de Zeelanders de stadt niet onversiens in en namen, want sommighe van haer waren alreede aen de Suyt-meulen al over de stadtsmuyren. Ende indien niet sekeren eenen Italiaan van het garnisoen haer en hadde ontdeckt, also hy de ronde dede soudon ongetwijffelt de stadt hebben ingenomen. Haren aenslach hier door gebroken wesende, zijn wederom na hare schepen gekeert, die in de Schelde laghen, twee van den haren doot gebleven ende eenighe gequetst zijnde, latende mede hare leeren aen de stadsveste, met welcke sy opgedrommen waren!" Ze bleven echter 'n gunstige gelegenheid om nogmaals een sprong te wagen afwachten: „Alzoe de rebelle vander Co. Mat. met hunnen schepen continuellycken blyven liggende voir de stadt van Reymerdwale ende dat oversulcx deselve hebben correspondentie metten genen, die aldaer inder stadt vinden wordt oversulcx geinterdiceert ende verboden, dat nyemandt en mach meren oft hem aldaer vinden soe lange de schepen vanden selven rebellen daer voir zijn liggende, op de penen dyen aengaende 1n de placaten van sijnder Mat. begrepen", aldus "coronol Mondragon 21 Maart 1572 (= 73). Zie "Ordonn. 1558-'68 met Sloten Breed en Raad tot 1573", f. 918.

¹⁶⁵ Documentos Ineditos, Tomo XC, pag. 563 (Brussel, 13 April 1672).

¹⁶⁶ Ordonnant a.w. r, 820

Enkele dagen later, kwamen vijf vendelen soldaten de bezetting versterken, om eventueele pogingen van verzet tijdig 'n gelegenheid tot uitbarsting te ontnemen. Met recht spreekt 't stadsbestuur van *"desen jegenwoirdichen turbulentere, sorchgelyken ende periculeusen tijt"* (1572, Juni 1)¹⁶⁷).

We kunnen ons levendig voorstellen, dat in de volgende jaren de stemming der bevolking er niet beter op geworden is, vooral niet door den slag bij Reimerswaal (1574, Jan. 27), waarbij de Spaansche vloot vlak voor de Bergsche haven vernederend verslagen werd ¹⁶⁸). Voor de uitrusting dier vloot, die gedeeltelijk van Bergen uitvoer, waren ook hier schepen en manschappen geprest.

Het ergste soort huurlingen in dienst van den Koning van Spanje, de *Duitschers*, treffen we 9 Febr. 1574 binnen Bergen op Zoom aan ¹⁶⁹). Hun kapiteins zoowel als die der Walen, kwamen bij het stadsbestuur steeds geld leenen *"tot behouff der soldaeten, om te eviteren aenstaende periculen"*.

¹⁶⁷ Idem f. 826.

¹⁶⁸ Wilh. Baud. v. Deijnse: "De Nassausche Oorloghen", A'dam, 1611 f.147 e.v.; Mr. J. B. ridder De van der Schueren, Louis de Boisot. Leiden 1894, p. 28, 29. Er zeilden hier 50 smakzeilen uit, waarbij 29 voorraadschepen gevoegd werden. Dit gedeelte stond onder commando van den gouverneur van Zeeland Philips de Lannoy, heer van Beauvois. Wegens diens ziekte werd het bevel overgenomen door zijn Vice-admiraal Jean de Glimes. Den 12en Jan. 1574, werd te Bergen op Zoom. 'n schrijven gepubliceerd, waarin de schippers werden aangezet dienst te nemen op deze vloot, tegen vrijstelling van inkwartiering gedurende hun leven: Resol. Breeden Raad 1573-'78 fol. 7 recto.

¹⁶⁹ Resol. idem fol. 15.

Het lijkt sarcasme als we lezen, dat die soldaten desondanks, toch nog "*foulen en oultragiën zoowel bynnen deser stadt*", als in de omgeving bedreven.

Dan werd in dit jaar ook van hoogerhand besloten, dat Bergen 'n fortificatie zou worden: kapitein Cesar Capuciniani werd belast met 't aanleggen van versterkingen rond *Bergen op Zoom, Tholen en Steenberghe* ¹⁷⁰). Men begrijpt, dat dit de stad weer duizenden guldens kostte. 't Was echter 't eenige middel om den vijand, die voortdurend op de Schelde rondzwalkte ¹⁷¹), buiten de stad te houden. Vol angst werd daarom geld gegeven.

Schatten aan onderhoud kostten deze niet-actieve Spaansche garnizoenen, dat weten we van elders en we zien het weer opnieuw, als de Bergsche vroedschap probeert de kracht der cijfers te beproeven tegenover 'n regeering, die hard blijkt als 'n steen ¹⁷²).

¹⁷⁰ Resol. idem fol. 21 e.v.: *comme peur la meilleure garde, suereté et défence de noz villes et places de Berges sur le Zoom, La Thole et Steenberghe estants présentement frontières à nos ennemys et rebelles nous ayons ordonné dy faire quelzques fortifications*".

¹⁷¹ "Alsoe die van de collegis bij loffwerdige personen aangegeven is, dat de vianden [...] met heuren scepen tot 30 oft meer [...] becomen te bespringen ende inne te nemene dese stadt... ": Resol. a.w. f 27 recto. Dat zelfs het afgelegen platteland door de Geuzen niet ontzien is, blijkt duidelijk uit 'n stuk over het proces, dat gevoerd is door het Wilhelmiënklooster te Huljbergen tegen den Heer van Hoogerheide. Zie: Geschiedenis van het oude Wilhelmiënklooster te Huijbergen, Huijb. 1900 p. 69 en 70.

¹⁷² Resol. a.w. r. 73 verso en f. 74 verso, afgedrukt als Bijlagen 1 on 2 (deze en de nu volgende alle van afdeeling B).

In Juni 1575 werden de nieuwe leden der Bergsche vroedschap voor dat jaar benoemd. Maar deze heeren weigerden hun eed van trouw af te leggen ¹⁷³). De Superintendent, nu Symon van de Werve, gijzelde daarom die heeren. Notaris Anthonis de Marchie, stelde vervolgens op hun last een snijdend-scherp, fel, doch zakelijk request samen, waarbij zij te kennen gaven, alleen dan den eed te willen afleggen, als zij dien in alle omstandigheden zouden kunnen houden; een stad als Bergen, geheel vervallen door schulden, zagen zij geen kans te vrijwaren van 'n geheelen ondergang.

Blijkens de rekeningen door hen aan de heeren Jacob Grammeyer en Jeronimus Curiel overgeleverd om Requesens te toonen, hadden ze reeds voorgeschoten 152.462 Kar. guld. en 7 st. voor de regimenten der kolonels: Beauvoir, Alonzo Lope Gallo, Ozorio Angulo, Karel Foucker ¹⁷⁴) en Mondragon. Voornamelijk de laatste, wiens troepen hier waren van 17 Mei 1569 tot Juli '75 toe, plus de twee compagniën van Gillis Villain, Franchois de Estranschais en Francisco Caldron "en een vendel hoochduytschen knechten" hadden veel geld gekost.

Zij gaven tevens aan, op welke drastische wijze ze aan dat geld gekomen waren. Door n.l. te eischen van de burgerij:

- den *vijfden* penning ('t vijfde deel) der jaarlijksche inkomsten, door de eigenaars genoten van grond, gelegen in de Vierschaar van Bergen;

¹⁷³ Resol. a w. f. 92 verso e11 volgende. Zie de Bijlagen 3, 4, 5, 6, 7.

¹⁷⁴ Karel Fugger was kolonel over elf vendelen Hoog Duitschers, elk vendel 300 man volgens de monsterrol, de effectieve sterkte bedroeg echter niet meer dan 200 man per vendel. Gachard, Corresp. Philippe II, t. m, p. 245-247.

- den *vierden* penning der waarde van alle huizen en landen binnen 't zelfde gebied;
- door 'n "*generale weekleeninge*" volgens ieders inkomsten, die steeg tot 3 kar. gld. per week;
- door 'n verdeling van geëischt geld per hoofd, wat afgiften noodzaakte van 100, ja 1000 Kar. gld.

En al die lasten vielen nog zwaarder door het onder water loopen in 1570, het tevergeefs herdijken van polders in de Vierschaar en met opzet doorsteken der dijken door den vijand in 1572, waardoor in de polders van Drie Jannenland verloren gingen, alle veldgewassen, welker waarde 'n 145 duizend Kar. gld. bedroeg.

Schade door omhousen van boomen, 't vernielen van huizen beliep 20.000 Kar. gld. en de demolatie der zoutkeeten en meestoven 16.000 Kar. gld.

En dan rekenen ze - zoo schreven de heeren - bij dat alles nog niet de diensten, die particulieren den militairen nog bewezen hebben, welke eveneens "*ongelooffelycke groote sommen bedroegen*".

Aan welke klachtenreeks de heeren toevoegden: "Deur alle welcke beschadigheden, exactien ende oppressien van den continuellen garnisoen dingesetenen der selver stadt sijn gecomen tot sulcken armoede ende extremiteyt, dat alle de apparentste borgers sijn ver-trocken geweest, ende noch daegelijks vertrecken in andere plaetsen, sulcx datter alleenlijck blijft den gemeynen armen ambachtsman, dairaff den meestendeel oick deur faulte van neeringe van armoeden sal vergaen, ende de stadt blijft gepriveert van allen redresschen," zaken die allemaal al meerdere malen - maar tevergeefs - waren gezegd.

En, zoo gaven ze verder te kennen, "dusdaenige arme frontierstadt nyet en behoort te draegene de qualen, lasten van den geheelen lande" (even overdrijven ze), want de weinige belasting, die zij trekt van enkele kleine dorpjes tot 1100 Kar. gld. jaarlijks, wat is dat in vergelijking met die groote genoemde sommen, ja wat is 't stedelijk inkomen, dat 12000 Kar. gld. per jaar bedraagt ¹⁷⁵), daartegen gerekend!

Redenen genoeg, waarom ze 5 Juli allereerbiedigst verzochten uit hun gijzeling ontslagen te worden. Als er maar een waarborg gegeven werd, dat er geld kwam, zouden ze hun eed afleggen. Maar Requesens, de diplomaat-soldaat, bleef koppig weigeren.

Betwijfelend dan of de Superintendent hun request wel doorgezonden heeft, porden ze dien nog 'ns aan.

Door dezen, werden ze op last van Requesens met zoete woordjes overgehaald toe te geven. Wat lukte, maar hen dít toch deed zeggen:

"Wy personen ¹⁷⁶), voer dit jaar LXXV tich vercoren ende by sijn Excie, geordonneert sijnde Schepenen dezer stadt, seggen, dat alzoo mynen Heer den Superintendent henluden toegeseght ende geloeft heeft, dat syne Excellentie de selve stadt van nu voortane sal houden ontlast van alle voordere contributie ende leeninghe, die sy den soldaeten alhier in garnisoen gehouden hebbende heeft moeten doen, dat de selve geloeft ook is geconfirmeert ende vcleert by den colonnel Mondragon ende dat syne Excie daerinne versien

¹⁷⁵ Per jaar waren daarvan voor gewone uitgaven noodig 6000 gld., ongerekend de zware en lastige reparatiën aan havenhoofd en dijk. Bovendien had de stad nog rente op te brengen van 'n geleend kapitaal van 60.000 kar. gld.

¹⁷⁶ Bijl. 8.

hadde, dat sy bereet sijn den eedt totten voirs. scependomme gerequireert, op de voirs. gelofte te doene, met restrictie, dat soo verre de voirs geloeft ende toeseegghen van syne Excie henluden gedaen in toecommende tyden quaemen te failleeren ende by syne Excie nyet gehouden oft achtervolght en werdde, dat sy in sulken gevalle verstaen van de selve beuren eedt onslegen te syne". (2 Aug. 1575).

Wat beteekende echter een toezegging van 'n dienaar, wiens meester per 1 Sept. 1575 alle betalingen staakte en daarmee zijn staat failliet verklaarde?

't Bleef toch 'n heele tijd te Bergen op Zoom stil, héél stil. 't Was noodig: de stedelijke noodtoestand tengevolge van den staat van beleg zou anders consequent geleid hebben naar 'n faillissement. Maar nauwelijks heeft Requesens 8 Maart 1576 de oogen voor goed gesloten of de kapiteins der Duitsche knechten komen weer bij de stad om geld aankloppen (9 Maart '76 e.v.). Er is dan sprake van *"twee vendelen duytsche soldaten onder en van den regimente van den Coronel Focker"* (1576, Mei '28)¹⁷⁷).

* * *

Toen na de Spaansche furie te Antwerpen (November 1576) de Staatschen zich van die stad en haar kasteel hadden meester gemaakt, weken daaruit de Hoogduitsche vendels onder het bevel van de kolonels Fugger en Frondsberg, die deel hadden uitgemaakt

¹⁷⁷ Resol. av w. 114 recto.

van het garnizoen, dat aldaar in dienst van den Koning van Spanje was.

Fugger begaf zich met zijn vendel naar Bergen op Zoom, alwaar reeds twee vendels Hoogduitschers, ook in dienst van den Koning van Spanje, in garnizoen lagen, terwijl Frondsberg met zijne drie vendels ging versterken 's Konings garnizoen te Breda, alwaar zich reeds drie vendels Hoogduitschers, mede in 's Konings dienst, bevonden.

Zoodra Fugger met zijne Hoogduitschers binnen Bergen op Zoom was gekomen, dwong hij door middel van haar Bestuur hare poorters om hun een deel hunner achterstallige soldij uit te betalen¹⁷⁸).

De Staten-Generaal achtten het niet raadzaam, dat Bergen op Zoom in de macht van den Koning van Spanje bleef, vooral met het oog op Zeeland en droegen daarom op aan Champagny, hunnen gouverneur van Antwerpen, om te trachten Bergen op Zoom in

¹⁷⁸ Res. a.w. fol. 132 recto. Hij eischte iedere 10 dagen 1800 kar gld. Over zijn houding te Antwerpen lezen we in Otto Brandt, Die Fugger, Geschichte eines deutschen Handelshauses, Jena 1928, p. 56: „Von Jahr zu Jahr verlor das Geschäft an Bedeutung. Schon 1572 war es trotz des Druckes nicht möglich, dem König Philipp mit einer Million Dukaten auszuhelfen. Um andererseits etwas von den versprochenen Rückzahlungen zu erhalten, mussten die Finanzbeamten bestochen werden. Erst nach dem Staatsbankrott von 1675 kamen die Fugger wieder hoch. Da sie mit kleinen Summen den König aushilfen, worden sie besser behandelt als die übrigen Gläubiger, die dadurch erbittert waren. Doch das Geld, das mit Mühe nach den Niederlanden gebracht wurde, genügte nicht die Truppen zu bezahlen. Diese meuterten in Antwerpen, dessen Handel darunter litt. Auch die Fugger büßten dabei 63.000 Kronen ein. Der Zufall wollte sogar, dass ein Verwandter, der Oberst Karl Fugger, von Ihnen Geld zu **expressen suchte**".

hunne macht te brengen ¹⁷⁹). Met vijf vendels voetknechten en een vendel ruitelij bestormde deze daarop het kasteel van Wouw, dat destijds als de *citadel* van Bergen op Zoom kon beschouwd worden, en nam het na een beleg van enkele dagen in (1577, Aug. 4), waarna hij zich naar Bergen op Zoom zelf begaf. Deze vesting was na den val van Wouw niet meer te houden ¹⁸⁰). Lang tegenweer, werd daarom door hare bezetting niet geboden: de soldaten daarvan waren moreel ook niet veel waard: zij gehoorzaamden hun superieuren niet meer. Bovendien maakten de burgers in de stad zich bang om de vele schepen, die op de Schelde voeren. Zij meenden, n. l. dat 't oorlogsschepen waren.

Fugger vreesde, dat zijn onbetaalde en derhalve op hem verbitterde soldaten, hem misschien zouden doodschieten of overleveren in handen zijner vijanden. Dat was de reden waarom hij met Champagny een capitulatie zocht te sluiten, zoo goed als 't in de gegeven omstandigheden mogelijk was. Maar zijn soldaten waren hem vóór en gingen zelf met Champagny een verdrag aan.

Den twee vendels, die 't langst in Bergen op Zoom lagen, werd daarbij beloofd, dat hun achterstallen bij termijnen betaald zouden

¹⁷⁹ Van Deynse a.w. r. 219. Zie ook de eenigzins afwijkende lezing in J B aselis, de Belegerinhe etc. f.6.

¹⁸⁰ Volgens de opmerking der tijdgenooten: "het slot van Wouwe ware een conservatie deser stadt, als wel gebleken heeft in de belegeringhe der voir s. stadt, die deur het innemen van den selven sloten in August! 1677, de voirs. stadt heeft doen overgaan, ende de duytsche soldaten heeft doen vertrekken, protesterende in gevalle van refus van oosten, schaden en interessen", aldus de Resol utiën 1578-'62. stadsarch. Bergen op Zoom dd. 18 Dec. 1580 f. 94 recto.

worden. Dat is ook geschied. Aan het derde vendel, dat met Fugger te Antwerpen bij de plundering geweest was en zich met gestolen goed verrijkt had en daarom zeker verdiende gestraft te worden, al was 't alleen maar als 'n voorbeeld voor de toekomst, werd het leven geschonken, op voorwaarde, dat het de wapenen voorgoed zou neerleggen, zijn kolonel Fugger gevangen nemen en overleveren in handen van Champagny. Dit gebeurde.

Fugger werd gevankelijk naar Brussel gevoerd. *Door de capitulatie van 9 Aug. 1577 ging de stad Bergen op Zoom feitelijk van de Spaansche zijde over naar de partij van de Staten-Generaal* ¹⁸¹).

* * *

Overgang aan de Staten-Generaal

Zoolang Bergen op Zoom was onder het bewind van den Superintendent van den Koning van Spanje, was daar geen plaats voor godsdienstige troebelen. Maar wat er toen in de harten der Hervormingsgezinde menschen omging, verhalen ons de archieven niet. Een enkele uiting van hen vermeldden we reeds: de oproerige stemming in April 1572, die het noodzakelijk maakte, dat er geen

¹⁸¹ Financiëel werd het er echter voor de stad niet beter op: op het versueck van den capitaynen van de Walen, wesende van het regiment van Champigny, te weetene, dat de Stadt hem soude willen secoureren van gelde, opdat by syne voirs. soldaeten soude mogen in goede discipline houden, is by mynen voirs. Heeren comparanten gesloten ende geresolveert all datmen deN voirs. Capitaynen sal assisteren vande versochte leeninge, op datmen deur sulcke middelen den borgeren soude outlasten van den soldaeten den cost te geven" (1577, Aug. 28). Res. a.w. 1574-78, f. 155 verso

processie werd gehouden. Een enkel ander, doch mager gegeven dienaangaande zij hier nog vermeld:

Philips II vaardigde 15 Febr. 1570 een edict uit, dat aan den Index der verboden boeken van het Concilie van Trente een bijzondere lijst voor de Nederlanden toevoegde ¹⁸²). Drie maanden tijd werd daarbij gegeven om boeken, waarvan een gedeelte aanstoot verwekte, in te leveren en te doen zuiveren. "*Aengaende* ¹⁸³) *de reste van den verboden bouken, die alnoch te corrigeren ende purgeren sijn*", vaardigde het Bergsche stadsbestuur toen 'n ordonnantie uit (1570, Juni 22); daarin komen slechts enkele van de honderden boeken, die Philips verbood te hebben, voor. Misschien mogen we daaruit afleiden, dat het waren die werken, welke binnen Bergen op Zoom het méést te koop aangeboden, verkocht of gelezen werden.

Een ander eigenaardig verschijnsel van de toenmalige volksstemming is het besluit van het stadsbestuur, dat de privilegiën e.a. stadspapieren, tot nu toe *altijd in de kerk bewaard* ¹⁸⁴), van daar zouden weggehaald worden ¹⁸⁵) (1573, Febr. 16).

¹⁸² Philippe II, Regis Catholici Edictum, De Ilbrorum prohibitorum, Catalogo Observando, Antverpise. Ex officina Christophori Plantini 1510. Zie ook Hist. Tijdschrift Dl. IV. p. 245.

¹⁸³ Ordonnant 1558-1568 a.w. f. 630 afgedrukt in St. Geertr br. IV: 128.

¹⁸⁴ Zeker al sinds de 15e eeuw: In de Rek. 1471- '72 St. Arch. Bergen op Zoom f. 40 vo lezen we: "betailt in den zomer lestleden binnen dese rekeningen als burghemeesters, scepenen, raidtsluden geweest bebben ter kisten inde kercke omme te besien eenige brieve vander stadtrechten ende dairaf sommige te copieren". En 'n soortgelijke post In Rek. 1473-'74 f. 95 verso.

¹⁸⁵ Ordonnant. Idem f. S86. C. Sloot mans in Taxandria XX XLV (1927) p. 59 e.v.

Er zullen vanuit materiëel oogpunt wel gewichtige redenen voor geweest zijn. Maar het daarmee niet-uitgesproken gevoel van onveiligheid - de ondervinding van 1566 was zeker nog levendig - zal zeker daartoe 'n flinke doorslag gegeven hebben. De maatregel was toch een te scherp breken met een traditie van eeuwen, om alleen te zijn genomen op grond van vochtigheid. Die had men tientallen jaren eerder kunnen zien en bovendien zal er in de kerk nog wel 'n beter plaatsje te vinden geweest zijn voor de bewaring der archieven, dan die alwaar zij tot dusverre lagen.

* * *

Door den overgang der stad naar de zijde der StatenGeneraal, kwam tevens aldaar te gelden, wat bij de Pacificatie van Gent bepaald was. Dit had twee belangrijke gevolgen:

Vooreerst werden evenals elders, de plakكاتen tegen de ketterij geschorst, totdat de Groote Vergadering der Staten Generaal zou gehouden zijn, terwijl de Breede Raad van Bergen op Zoom, zijnde haar Burgemeesters, Schepenen en de zeven natiën (de afgevaardigden der gilden) borg bleef voor het Katholicisme hunner poorters, en de niet-poorters met 'n afzonderlijken eed beloofden, trouw te blijven aan den alouden godsdienst ¹⁸⁶).

Hierop zijn de 'Gereformeerden' begonnen eerst in 't geheim en spoedig daarna publiek hun geloof te prediken. *"Dat hebben sy oock eyndelijck tot Berghen mede bestaen, daer uut dat verscheyden swaricheden sijn geresen. Want alsoo sommige, voornemelick de Geestelicheyd, niet en wilden sulcke Predicatie toelaten, ende*

¹⁸⁶ Resol. 1574-78 a.w. f. 162 recto. S. Geertr. br. V: 65.

andere wilden dat se souden geschieden, isser veel gekijfs ende verschils onder de borgers ontstaen" ¹⁸⁷).

Het tweede gevolg der Pacificatie was, dat het Markiezaat aan de erfgename van Jan IV van Glymes kwam, nl. aan de nog-niet-meerderjarige Margriet van Merode, dochter van een zuster van Jan IV. Deze dame - ze moet buitengewoon schoon geweest zijn - huwde 4 Febr. 1578 met Jan van Withem, *baron van Boutersem, heer van Beersel*.

Dit huwelijk werd gesloten 's avonds om 5 uur van dien dag voor den pastoor der stad Mr. Steven Langriet, in de kapel boven de galerij van 't Markiezenhof. Ondanks den benarden tijd, ging de daaropvolgende inhuldiging van den Markies met festiviteiten gepaard ¹⁸⁸).

* * *

Uit de notulen van den Domeinraad van den Markies, gehouden op den 29sten Januari 1578, toen de Breede Raad van Bergen op Zoom beraadslaagde over de inhuldigingsfestiviteiten en de voorwaarden, die zij den nieuwen Markies wilden stellen, blijkt, dat de Hervormden van Bergen op Zoom die zich, zooals wij uit de hiervoren aangehaalde woorden van Baselis zagen, al reeds weer wat vrijer gingen bewegen, plannen koesterden "*tot verjaginge*" ¹⁸⁹)

¹⁸⁷ Aldus J. Baselis, in zijn "De Belegeringhe" a.w. p.8.

¹⁸⁸ C. Sloomans, Mr. Steven Langriet. Taxandria XXXVI (1929) p. 75 en Resol. 1674-'78 a.w. fol. 182 verso.

¹⁸⁹ Taxandria XXIX p. 215 en 216.

van de voirs. Minnebroeders ende andere meerdere inconvenienten".

Een zekere Beatrix, die bedoelde plannen 't eerst had rond verteld, werd gevangen genomen en men trof toen verder de noodige maatregelen, om alle ongeregeldheden te voorkomen. Daags vóór de inhuldiging van Jan van Withem en z'n gade, moest echter door de stedelijke regeering nog een verbod worden uitgevaardigd tegen het verkoopen van boeken en het openlijk zingen van liedjes, dienende om 't volk van de Roomsche religie te doen afvallen, wat tegen de Pacificatie van Gent was, zooals het verbod terecht zegt ¹⁹⁰).

Handhaafde men toen te Bergen op Zoom officiëel 't Katholicisme, even officiëel verfoeide men er het Spaansch bewind. In de vergadering van den Breeden Raad, waarbij ook de aanvoerders der militairen aanwezig waren, werd *"altsamen ende eendrachtelijck vercleert by vervolge van elx opinie met lijff en goet te resisteeren de macht, geweld ende cracht, naer hun uuterste vermogen, van Don Juan, Spaeniaerden en hunne aenhangers by aldyen de selve dese stadt willen bespringen, aenwallen oft eenich geweld aendoen,"* (1578 Febr. 7) ¹⁹¹).

¹⁹⁰ Niet altijd demonstreerden de Hervormden even fatsoenlijk hun afkeer van de Papisten. In Febr. 1578 moest het stadsbestuur verbieden "te doene hunne vuylicheyt ende gevoech binnen der kercken van den Bagghijnhove" en de Begijnen na te roepen met leelycke ende injurieuse woorden ende schandalen". Resol. 1574-78, fol. 192 ro.

¹⁹¹ Resol. 1574-'78 fol. 186 ro. Dit besluit van den Binnen Raad der Stad met de bevelhebbers der schutterij en de mililairen, houdt waarschijnlijk verband met het aannemen van aartshertog Matthias tot landvoogd (1578, Jan. 20), waarna Don Juan tot algemeen vijand des lands wordt verklaard. Don Juan

Religie-vrede

Jan van Withem was, volgens Baselis ¹⁹²), een heftig bestrijder der Gereformeerde religie. Meermalen zou hij geprobeerd hebben soldaten in de stad te brengen, met wier hulp hij de Hervormden de uitoefening van hun godsdienst beletten en hen zelfs de stad uit jagen wilde. 't Spreekt van zelf, dat de Katholieke geestelijkheid der stad, met name het Kapittel en den Pastoor, hem in die pogingen krachtig ter zijde stonden. Steeds bedreigd met gevangenisstraf, ballingschap, ja den dood, riepen de Hervormden daarom 23 Sept. 1578 de hulp van Aartshertog Matthias daar tegen in.

De Hervormden hadden tot dusver géén eigen kerk te Bergen op Zoom. De aanval, die in stilte op het Minderbroedersklooster voorbereid was, had mogelijk als hoofddoel de kerk van dat klooster te bemachtigen om deze daarna voor het gebruik der Hervormden in te richten. Tevens zal het zijn geweest, omdat de "grauwen" gehaat waren om hunne verdediging van het Katholiek geloof! Het plan tot den aanval was echter mislukt.

Nu probeerden de Hervormden iets van hoogerhand los te maken. Zooals gezegd, zonden zij een request aan Aartshertog Matthias (1578, Sept. 23). Dit kwam te juister tijd, daar 7 Juli 1578 een Religievrede was ontworpen, waarbij bepaald werd, dat overal waar honderd huisgezinnen een der beide godsdiensten begeerden uit te

begint dan de vijandelijkheden met de inderhaast teruggekeerde troepen en verslaat het Staten leger bij Gemblours (1578 Jan. 81)

¹⁹² J Baselis, "De Belegeringhe" p. 1

oefenen, dit hun zou zijn toegestaan. Het ontwerp werd door de Staten Generaal aan de verschillende provinciën des lands om advies doorgezonden, doch vond bijna nergens instemming en kon daarom, behalve te Antwerpen, niet worden ingevoerd", zoo zegt Fruin ¹⁹³).

Maar behalve daar, hebben ook te Bergen op Zoom de Hervormden ervan geprofiteerd:

10 October kregen ze reeds een goedgunstige beschikking op hun verzoek. Matthias had n.l. aan het stadsbestuur een provisieele ordonnantie toegezonden. Op advies van den Markies, riep de magistraat nu de gilden en notabelen der stad bijeen. Dit had tot gevolg, dat een voorloopig contract aangegaan werd tusschen het stadsbestuur en de Katholieken ter eener en de Hervormden ter anderen zijde, dat luidde: "*concept provisieel tusschen de catholique ende gereformeerde religie binnen dese stad*" ¹⁹⁴).

Aan de Hervormden werd daarbij de vrije, onbelemmerde uitoefening van hun godsdienst toegestaan, terwijl hun de kapel van het "*Sinte Merttens gasthuys*" ¹⁹⁵) als kerkgebouw werd toegewezen. In dat gebouw zouden zij blijven, doch elders, nóch in het geheim, nóch in liet openbaar zouden zij een andere kerk of kloosterkapel daartoe mogen gebruiken.

Voorts konden de beide godsdiensten van overheidswege op gelijke bescherming rekenen, maar zij mochten dan ook elkander niet met

¹⁹³ R Fruin, Gesch. der Staatsinstell. in Ned erl. uitgegeven door Dr. H. T. Colenbrander, 3e dr. 'sGrav.1922, p. 169.

¹⁹⁴ Tekst in S. Geertruytsbronne V: 70

¹⁹⁵ Stond op den hoek, van de Wouwschestraat en Blauwehandstraat. Zie hierover G. Juten in Oud-Bergen, p, 196 en 201.

woorden of daden in de uitoefening van hun godsdienst hinderen. Ieder geloovige, zoo luidde de wijze raad daarbij gegeven, deed dan ook het beste, met alleen de godsdienstoefeningen en de kerk zijner eigen richting te bezoeken.

Aan de Hervormden werd daarbij nog gelast, dat zij de predikanten die zij wenschten aan te stellen, eerst moesten presentereen aan den Magistraat der stad. Deze zou uitmaken, wie benoembaar was en wie niet. Eenmaal benoemd moest de Predikant 'n eed van trouw en onderdanigheid aan de stedelijke overheid afleggen en beloven zich niet met de rechtspraak of het stadsbestuur te bemoeien.

Den priesters zoowel als den predikanten, word tevens verboden in 't openbaar tot oproer aan te zetten; ieder hunner zou, zoo heette het verder in het concept, zich bescheiden gedragen, en den kansel alleen gebruiken tot stichting der geloovigen, opdat de vrede en de eendracht in de gemeente niet zouden verloren gaan.

Zoo er toch oploophjes of beroerten plaats grepen, zouden deze gestraft worden door den gewonen rechter en het stadsbestuur hoopte bij de vervolging der daders, de medewerking te verkrijgen van alle goedgezinde burgers.

Dit concept-provisioneel had, zooals de naam het ook aanduidde, slechts een voorloopig karakter. Het zou gelden, totdat door de "Generalen Staeten anders sal geordonneert worden".

't Is merkwaardig, ja frappant, hoe deze voorloopige overeenkomst innerlijk gelijkt op die van Lodewijk van Nassau uit het jaar 1566.

Mariabeeld aan de gevel Grote Markt 5. De herkomst is niet duidelijk; op de tekening van Hans Bol van de Grote Markt (1580) komt het niet voor. Het huis wordt in 1527 voor het eerst 'Onse Vrouwe' genoemd. Bij de restauratie in 1968 is het beeld vervangen door een ander Mariabeeld, gemaakt door A. Slinger

VI

PLUNDERING VAN KERKEN EN KLOOSTERS

15 Augustus en 8 November 1580

anneer beide partijen zich stipt aan de afspraak hadden gehouden, was het te Bergen op Zoom waarschijnlijk niet zoo gauw tot 'n uitbarsting van anti-katholicisme gekomen, als in 1580 plaats had.

De aanhangers der nieuwe leer, vol vuur voor hun godsdienst, hebben zich, jammer genoeg, niet ontzien, al héél spoedig den wapenstilstand te schenden. En dat nog wel aanhoudend, met geniepige plagerijen, welke de tegenpartij onnoodig moesten prikkelen. We lezen dit duidelijk in de publicatie der stedelijke regeering van 19 Oct. 1578: er was met steenen in kerken en kapellen gesmeten ¹⁹⁶). De overtreders zijn toen als in 1566, met openbare geeseling bedreigd geworden.

Daartegenover voelden de Hervormden zich in de onaangename positie van benadeelde partij: Bij een request van 16 Nov. 1578 vroegen zij om reparatie van de kerk van het *"Sinte Merttens gasthuys om uuyten regen ende wint haeren dienst te mogen exerceeren, achtervolgende de artikelen bij Zijne Altèze henluden gemeenelijck gegundt"*.

't Was dus niet veel bijzonders, wat men hun als kerkgebouw toegewezen had. Het stadsbestuur gaf nu last, dat de kapel uit hare

¹⁹⁶ Bijlage I. (Deze en de nu volgende bijlagen van groep C.)

inkomsten zou hersteld worden, *sonder dat die vander religie tselve sullen. mogen trecken in consequentie ende daer dore eenich recht oft acte tot dien voirschr. kerken innecomsten te pretenderene* ¹⁹⁷).

* * *

De gebouwen van den Katholieken eeredienst te Bergen op Zoom - en vooral de versieringen ervan - bleven intusschen een ergernis in de oogen der andersdenkenden. Slingers met steenen eraan en allerlei andere "instrumenten", werden door hen ijverig gebruikt, om de kerkglazen noodeloos te vernielen. Nu kunnen dat kwajongensstreken geweest zijn. Maar als de publicatie van 19 Oct. 1577 spreekt, zoowel van grooten als van kleinen en zeer strenge straffen in het vooruitzicht stelt, dan kan men kwalijk den indruk van zich afzetten, dat hier opzet tegen de Katholieke kerk in 't spel moet zijn geweest ¹⁹⁸).

Dat de Katholieken van Bergen op Zoom bemoeilijking vreesden in de vrije uitoefening van hun godsdienst, blijkt ook nog uit de maatregelen, welke daartegen moesten genomen worden. Zoo krijgt 17 Juni 1579 Marten van Cleve, een belooning *"als capiteyne van den crysboghe, voerdatt zyluyden goeden regaert genomen*

¹⁹⁷ Resolutiën 1578-'82, St. Arch. Bergen op Zoom f. 16 verso.

¹⁹⁸ Bijlage 2. Een publicatie van 5 April 1580, Rei. a w. f. 64 vo zegt: "datter veel jongers opden kerckhove alhier nyettegenstaende onse voorgaenden ordonantiën. soe metten puletten, coten, penningen als andere onbehoorlycke spelen siju spelende, daer deure der kercken gelasen zeer wordden gebroken ende gedestruert..."

hadden ende goeden wachte gehouden, terwijl men metten eerw. heylighen Sacramiente ommeghinghe" ¹⁹⁹).

In het begin van 1580 (Jan. 30) bracht Aartshertog Matthias een bezoek aan Bergen op Zoom. De markies Jan van Withem was hem tegemoet gereisd en kwam met hem vanuit Holland naar onze stad. Bij hun aankomst aldaar, werden ze op plechtige wijze aan de Steenbergse poort ontvangen: de schutterij stond gewapend langs die straat opgesteld. De stadsdokter Paschasius Justus, hield 'n Latijnsche welkomstrede, waarop de Aartshertog antwoordde: "*dat hy heur vriend were*" ²⁰⁰). De Hervormden kregen bij die gelegenheid meerdere vrijheden. Tot dusver hadden ze slechts "geleende" predikanten. Nu, in 1580, werd Franciscus Pauli, als eerste vaste predikant aangesteld ²⁰¹). Deze heeft tot 1584 hier gestaan. Waarschijnlijk was deze vestiging een der gunsten van Mathias.

* * *

We hebben er al op gewezen, dat Jan van Wittem den Katholieken godsdienst met kracht trachtte te handhaven. Toch kunnen we

¹⁹⁹ Taxandria XXIX (1922) p. 216.

²⁰⁰ Idem. Paschasias J. legde in October 1562 den eed als stadsdokter af. Hij woonde echter al langer in Bergen en werd door Hinkaert als getuige gehoord. Nu schijnt hij tot de nieuwe religie overgegaan te zijn. Hij werd dan ook gescholden voor "schelm, ver rader ende dyergelijke" (Res. 1578/82 f 41 recto). Zie over hem N. Xed. Biogr. Wb dl. III kol. 1253 en Taxandria XL (1933): 79

²⁰¹ Dr. Meindersma, t.a.p. p. 316. Maar Baselis in zijn, "Explooten" a w. p. 31 noemt hem Gerardus Pauli.

slecht den indruk van ons afzetten, dat deze jonge man daarbij in hooge mate ontactisch optrad en gevoeligheden prikkelde, die noodzakelijk tot onaangenaamheden moesten leiden. Zoo weigerde hij, toen hij als Heer gehuldigd moest worden (Febr. '78) en hem - zooals dat te doen gebruikelijk was - de stadsprivilegiën ter bezwering werden voorgelegd, ²⁰²⁾ zulks te doen. Op 15 Juni '79 - dus meer dan 'n jaar daarna - werd door den Magistraat nog steeds bij hem aangedrongen op *"de besegetheyt* ²⁰³⁾ *van de confirmatie van alle der stadtprivilegiën ende oude hercommen volgende de privilegiën van wijlen hooger memorien Heer Hendrick van Bouteresem, in date den 9 May anno 1398"*.

Sr. Jan d' Ayala, als oudste der burgemeesters, voerde in de vergadering van dien dag daarover 't woord. Daarop verklaarde de Markies *"dat hy begeerde* ²⁰⁴⁾ *terstondt de stad te geven de*

²⁰² Den 6en Juni 1579 was den Markies alweer verzocht "de confirmatie van allen den privilegiën ende poincten alreede overgegeven ende alnoch over te geven gelljck wylen hooger memoriën, Heer Jan van Glimes ende andere Heeren bij houwelijck gecomen zijnde aende erffdochteren van Bergen gedaen hebben", Res. a.w. f. 34 verso.

²⁰³ Res, a.w, f. 57 verso

²⁰⁴ Res. a.w, f. 40. G. nu Kinschot was griffier. Genoemde d' Ayala was 'n afstammel ing van Gregorio de Ayala; 'n Spanjaard, die zich in 1534 te Bergen op Zoom vestigde als 'Concepteur der draperye'. Deze (en nog andere Spaansche lakenbereiders) had in 1524 met de stad Haarlem een overeenkomst gesloten, jaarlijks driehonderd halve lakens te bereiden (Brugmans, het Staatk. en Maatsch. Leven der Steden p. 357, 358). Kort daarop komt hij in Antwerpen voor en vandaar vestigt hij zich, met al zijn handel en koopwaren en z'n gezin te Bergen op Zoom.. waar hij 'n tijdelijke opleving bewerkte van de stedelijke lakenindustrie. Jan d' Ayala, die in 1554 poorter van Bergen op Zoom was geworden - hij kwam ook uit Antwerpen -

besegeltheyt die sy versochten; mits dat die van der stad hem soudon geven besegeltheyt van tgene by gescrijfte was vastgesteld ende tot zijnde, ordonnantie by Kintschot was opgelesen”.

Hij stelde dus aan de stad nog eischen. Hij had echter goed dienen te begrijpen, dat juist de overgang der stad in 1577 haar in zijn bezit had gebracht. En dit dan nog door zijn huwelijk met de erfgename van zijn voorganger. In die omstandigheden nog eischen stellen, werd door het stadsbestuur waarlijk al te gek gevonden. Het weigerde dan ook het gevraagde toe te staan. Wederzijds zijn toen harde woorden gevallen. d' Ayala is zelfs zóó onparlemenlair geweest, dat de stads-secretaris 't beter vond, diens woorden niet te notuleeren. De vergrijsde magistraat d' Ayala trok echter géén zijner uitdrukkingen terug, ja, voegde er aan toe: *“dat hem nyet de pyne weerdich en gaff om tantwoorden op het seggen van eenen jongen melckmuyl ende tgene hy geseght hadde zijns persoons aangaende, dat hy de waerheyt spaerde ende daeraen valschelycken looch”* ²⁰⁵).

De Markies ging daarop boos heen en alzoó scheen er nog niets tegen hem bereikt. Denzelfden dag heeft hij echter nog toegegeven.

* * *

is o.a, in 1588 buitenburgemeester, 1559 weesmeester. In 1562 lezen we “dat hy poorter van Bruessel was geworden” (Ordonn. 1558-'68 met sloten Breeden Raad f 178. In 1519 is Jan d' Ayala opnieuw buitenburgemeester (Res. 1672-'78 f. 5 ro).

²⁰⁵ Res. a. w r. 40 verso.

Tegelijk met deze moeilijkheid, had de Markies tengevolge der algemeene landspolitiek nog andere zorgen. Zoo was in de vergadering van den Breeden Raad dd. 26 Febr 1578 in tegenwoordigheid van den Markies, doch tegen diens zin, besloten, *“dat Zijne Excie in dese stadt laete commen twee vendelen soldaeten tzy uuyt Hollant oft Zeelandt, dewelcke van de Staten sullen beteelt worden”* ²⁰⁶).

De Markies heeft hunne komst zooveel mogelijk tegengehouden. Als Katholiek begreep hij, dat de stad zich daarmee tot de partij van Holland en Zeeland zou keeren, en deze gewesten zouden zeker anti-papistische troepen binnen zijne stad legeren. Wij vernemen van hun komst niets meer, tot den zomer van 1570.

Aanleiding dat dit onderwerp toen weer naar voren kwam, was het feit der inname van Maastricht door Parma (1579, Juni 29). Het verlies van dit belangrijk strategisch punt was voor den Prins van Oranje een gevoelige slag. Diens aandacht richtte zich daarom aanstonds naar een ander bedreigd punt, eveneens strategisch van groot belang: Bergen op Zoom, dat, als gelegen aan de Schelde, de toegangswegen naar Zeeland a.h.w. beheerschte. Het behoud van Bergen op Zoom door de Staatschen, was daarom voor laatstgenoemd gewest van 't grootste belang.

In Zeeland zag men dat ook zéér wel in. Prins Willem en de Staten van dit gewest, richtten om die reden reeds enkele dagen na den val van Maastricht 'n vleierend schrijven aan het Bergsche stadsbestuur, waarin zij, wijzend op het Maastrichtsche voorbeeld, de vrees

²⁰⁶ Res. 1574-'78 St. Arch. Bi o. Z. f. 190 recto.

uitdrukten, dat zijn stad óók door de Spanjaarden zou veroverd worden.

Om tegen 'n dergelijken overval gevrijwaard te zijn, boden zij aan, dat de stad *gratis* twee vendelen Zeeuwsche soldaten zou innemen. Daar is toen te Bergen op Zoom zwaarwichtig over gedelibereerd, d e vroedschap daar was het er tamelijk gauw over eens, dat de troepen er moesten komen: *“nogtans nyet eender swaericheyt”*, legde de Markies er zich bij neer. Dank zij den uitdrukkelijken wensch, zoo wel van den Markies als van Oranje, werd echter eene acte opgesteld, waarin op behoorlijk omschreven wijze werd aangegeven, waaraan die troepen zich moesten houden, wilden ze in Bergen toegelaten worden. 't Zegel der Staten van Zeeland moest als waarborg voor 'n goede naleving dienen.

De soldaten zouden bijv. een eed van trouw aan den Markies moeten afleggen en beloven de rechten en privilegiën der stad te eerbiedigen; de Markies kreeg het recht aan die troepen 't wachtwoord uit te geven. Hoe zeer men echter te Bergen op Zoom de Zeeuwsche krijgers wantrouwde, blijkt wel hieruit, dat vastgesteld werd, dat de sleutels der stad zouden blijven in handen van hen, die ze vroeger altijd bewaard hadden.

Inzake den godsdienst bevatte deze satisfactie - zoo mogen we deze acte wel noemen - een uitvoerig artikel. We geven 't hier in 't origineel weer:

“Dat de voorscr. Cap(itaine)n ende soldaeten den feyte van de religie aenqaende, hen sullen reguleeren volgende den concepte ende provisionnele accorde, gemaect ende alhier gepubliceert, respective den X^{en} ende X^{IX}^{en} Octobris ook beyde lestleden, ende dat doende,

de kercken, cloosters en gheestelijcke persoonen, in vrede ende ongemolesteert te laten, zonder deselve eenich hinder, letsel oft moyennisse, oft ook daertoe raet oft daet gevene, in eenigherhande manieren, ende oft by iemanden andere sulx geschiede, dat zy tselve tot heurder kennisse gecommen zijnde, zullen beletten ende den officier tegens d'overtreeders van de voorscr. concepte ende provisionnelen. accorde doen, alle hulpe ende assistentie van wat religie dezelve overtreeders soude mogen zijn".

Den 22en Juli 1579 reeds, deed 'n vendel Zeeuwsch krijgsvolk van den gouverneur van Walcheren, Alexander de Haultain, zijn intrede in de stad ²⁰⁷).

²⁰⁷ Deze onderhandelingen staan niet opgeteekend in Resol. 1578-'82 a w., maar in 'n afzonderlijk Register met Res van den Breeden Raad 1579-'84, fol. II te beginnen. De geciteerde passus over den godsdienst op f. 19 verso. Heel deze correspondentie zal binnenkort het licht zien in het "Archief van het zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen." Hoe loyaal de Markies het verdrag nakwam en aanvankelijk *niet* zoo Spaanschgezind was, lezen we uit 'n besluit van Nov. 1519. dat we aantreffen in Res 1578-'82 f. 53 verso: "Alzoomen int seker verstaet, dat eenige persoonen ende ingesetenen deser stadt dagelick hun vervoirderen te schryven, handelen ende te communiqueeren, met den Spaignairden ende vianden vnu dese landen, dair deur den selven zeer wordt versterct ende van alles wordt geadverteert, tenderende tot grootoe achterdeele van dese sladt ende den gemeenen lande eude oick directelijck tegens den placcaeten daer tegens gemaect ende gepubliceert, Soo ist, dat mynen *genadige Heereden Marquis*, Drossaeth, Schouteth, Borgemeesters ende Schepenen deser stadt begeerende hier inne te voorsienne, verbieden ende interdiceren eenen yegelijck, van wat qualiteyt, hy zy eenige brieven oft advertentien aende voirser. vianden te doene off te schryvene, noch eenige victualliën henluden aen te voeren, directelijck oft indirectelijck, op verbeurte die contrarie deser ordonnantie gedaen sal hebben, van arbitralijcken gecorrigeert te worden,

* * *

We kunnen begrijpen, dat de houding van den Markies in deze kwestie, waar de geheele stad van op de hoogte was, er stellig niet toe bijgedragen heeft, het respect van een deel der burgerij voor hem te verhoogen. De vroedschap van Bergen op Zoom, die in de jaren 1568-'77 geleerd had haar eigen weg te vinden, had dan ook heel wat vóór op den jeugdigen Markies. Haar zedelijk overwicht gaf den doorslag tot de inlating der Zeeuwsche krijgsmacht. Jan van Withem had wel geprobeerd daartegen op te tornen, maar dat ging hem niet af.

Daarbij kwam, dat zijn Katholiciteit voor velen 'n "Spaanschen" bijsmaak had gekregen. De Hervormden van Bergen op Zoom hebben daar gebruik van gemaakt. Alléén te zwak iets te ondernemen, heeft de komst van het Zeeuwsche garnizoen hun positie versterkt. Toen een jaar later Fransche troepen in de stad gelegerd werden, werden ze in staat gesteld zich te keeren tegen het Katholiek bestuur van Bergen op Zoom en hun afkeer van het Katholicisme tot uitbarsting te brengen.

* * *

Omtrent de aanleiding tot die eerste uitbarsting van hun fanatisme te Bergen op Zoom tasten we volkomen in het duister. De geschiedschrijver Schotel zag in de Minderbroeders de sterkste tegenstanders der Hervorming in onze landen. Enkele feiten, in onze

volgende den placcaten, alhier lestmaal gepubliceert den Vden Aprilis XVc LXXIX tich"

vorige hoofdstukken vermeld, wijzen er op, dat hun werkzaamheid binnen Bergen op Zoom, ook in die richting ging. 't Gevolg hiervan is geweest, dat kerk en klooster der Minderbroeders-Observanten, sinds 1464 binnen Bergen op Zoom gevestigd, *het eerst* ten prooi vielen aan 'n plundering, die wel niet minder gruwelijk was, als die elders in 1566 door den Beeldenstorm werd aangericht.

Op Maria-ten Hemel-opneming (15 Aug) 1580, werd genoemde kloostergemeenschap uiteen gejaagd, en haar kerk en klooster geplunderd ²⁰⁸). Alles wat waarde had werd toen door de plunderzieke soldaten en opstandige burgers geroofd, als ornamenten, kasuifels en kelken. Tin, houtwerk en meubels waren eveneens welkome buit. De baldadigheid ging zelfs zoover, dat 't lood van de daken dier gebouwen werd getrokken. 't Stadsbestuur beval daarop aan de *burgers*, om alles wat ze ontvreemd hadden terug te brengen en verbood tevens van de *soldaten* dergelijk gestolen goed te koopen of in bewaring te nemen. Ondanks dit verbod en het weinige, dat in 't klooster en kerk nog restte, bleven deze gebouwen nog aan plundering blootgesteld. Eind Augustus 1580 besloot daarom de Raad, om verdere ongeregeldheden te voorkomen, ze geheel te doen amoveeren. De opbrengst zou de Magistraat dan gebruiken ten behoeve der Minderbroeders (1580, Aug. 18) ²⁰⁹). De gebeurtenissen namen echter 'n zoodanigen keer, dat daar niet veel van terecht gekomen is.

²⁰⁸ Bijlage 3,.. den XVten Augustus 1580 is alhyer binnen der stadt by dien van de gereformeerde religie geraseert het klooster van de minnebroeders ende deselve minnebroeders daerbuyten gejaecht ter grooter verdriete van het geheel", Taxandria, a.w. p. 216.

²⁰⁹ Bijlage 4.

Blijkens diezelfde ordonnantie, moeten de kloosterlingen toen nog, althans weer in de stad aanwezig zijn geweest, om hun geestelijke werkzaamheden te hervatten. Brave Katholieken zullen de daklooze "graubruers" wel 'n goed tehuis verschaft hebben. Markies en stadsbestuur waren hen zooveel ze konden terwille, doch zij moesten zich houden aan de bepalingen der satisfactie. Toen dan ook de kloosterlingen eind Augustus 1580 aan den Markies een verzoekschrift richtten tot het verkrijgen eener subsidie, teekende Jan v. Wittem op den rand er van aan, dat dit *"in allen gevallen contrareert de religionsvrede van de Geuniëerde Provinciën"* ²¹⁰).

Iets anders verkregen ze wel. De Minderbroeders waren gewoon 's Zondags en op Heiligendagen openbare predi caties te houden. Vele Bergenaren woonden die bij. Tengevolge van de furie van 15 Aug. 1580 dreigde deze nuttige gewoonte op te houden. Uit zorg voor den Katholieken godsdienst werd toen *"Broeder ende Mr Henric Withagen, gardiaen van denselven convente"*, den 28sten Aug. van dat jaar door Markies en stadsbestuur aangezocht om te *"continueren in deselve predicatie binnen der grooter kercke alhier... omme alle Sondaeghen ende heylighe daghen voirsch. des achternoens van een ure totten tween het woordt Goidts te prediken"*.

Tevens werd hem toegezegd, dat hem daarin *"gheen obstakle te geschieden maer ist noot alle behulp ende bijstant"*, zou gegeven worden ²¹¹).

* * *

²¹⁰ Taxandria XXIX a.w.p. 216

²¹¹ Bijlage 5.

't Is stellig een te gunstige gedachte, als we zouden meenen, dat ná die uitbarsting van 15 Aug. 1580 te Bergen op Zoom alles weer z'n gewonen gang ging. We hebben daarover weliswaar geen gegevens, maar als we veronderstellen, dat de Katholieken van die stad daarna erg lastig gevallen zijn, is dit, gezien de gebeurtenissen elders, niet ongemotiveerd.

Als 't October 1580 is, trekt Jan v. Withem zich terug achter de beschermende muren van zijn Wouwsche kasteel "*mits dat men alhier weer garnisoen inne wilde nemen, dwelck zijn Gen. verstonde te zijne ende te tenderen ten diminutie van zijnder auctoriteyt*" ²¹²).

't Was toen toch de uitdrukkelijke wensch van den Prins van Oranje en de Staten-Generaal, dat de stad zou opnemen kapitein Vincent ²¹³) met z'n compagnie, omdat Parma 'n aanslag op deze stad in 't zin had. De Raad stond dit om "*het meeste quaet met het minste te verhueden*" toe, mits die soldaten "*besweren de poincten ende artikelen bijde soldaten van Zeelandt ende andere alhier liggende besworen*" (1580, Oct. 28).

De ondervinding had echter den Markies overtuigend genoeg geleerd, hoe de satisfactie nagekomen werd door de militairen en op welke wijze zijn gezag werd ondersteboven geloopt. Daarom ging hij heen, maar hij scheen te vergeten, dat de stad nu vrijwel aan zichzelf was overgelaten. Van dien "verweesden" staat is toen door de Hervormden handig gebruik gemaakt.

* * *

²¹² Taxandria t.a.p p. 217.

²¹³ Bijlage G

't Was op den 8en Nov. 1580, dat alle godsdienstige gebouwen te Bergen op Zoom, als kerken en kloosters ten offer zijn gevallen aan 'n nieuwe furie der plunderende soldaten van haar garnizoen, gretig daarin bijgestaan door het gepeupel onder de burgers der stad. Slechts weinige aantekeningen zijn er nog, die ons kunnen inlichten over deze vernieling. Zij zijn de volgende:

De groote parochiekerk van St. Geertrudis op de Markt werd "*op dien Villen der voirschr. maendt Novembris* ²¹⁴) *byden soldaten ende gereformieerden innegenomen, ende teenemale van binnen berooft*".

Daar werden dus de beelden der heiligen verbrijzeld en zooals verder blijkt, werden er zelfs de graven der dooden niet gespaard: De Markiezen bezaten in de Sacramentskapel dier kerk 'n fraaien grafkelder. Welnu, bij deze plundering is "*dese sepulture binnen en buyten ontbloot geworden van alle hetgheene wechdrughens weerdich was*" ²¹⁵). Alles trouwens wat waarde had werd meegenomen; zeker het makkelijkste en 't beste, het geld: "*Item* ²¹⁶) *,alzo de (offer)blocken in der voorschr. kercken egeene van allen zedert in de Goede Weke anno XVc tachtentich noynt opengedaen en zijn geweest, ergo mits der destructie van der kercke van dijn jare - nyet*".

Kostbare missaals en de koorboeken der kanunniken lieten de beeldstormers er ook niet liggen. 't Minste nadenken zei hun, dat

²¹⁴ Reken. Kerk.fabr. St. Arch B. o Z. 1580 f. 1.

²¹⁵ G. C. A. Ju ten Oud-Bergen, a. w f. 192

²¹⁶ Reken Kerkfabr. a w. r. 3 vo.

daarvoor later 'n fatsoenlijke som kon bedongen worden. Vandaar dan ook:

"noch betaelt ²¹⁷⁾ aen Adriaen van der Creke voir zekere boucken uuyter chore uuyt handen van den soldaten te lossen. V Kar. gld."

De geestelijkheid van Bergen op Zoom, die zich toen schuil moest houden of inderhaast gevlucht was, had - in stellig al te groot vertrouwen op de overheid - verzuimd, de noodige voorzorgsmaatregelen tegen plundering te nemen. De H. Vaten bijv. waren door haar niet weggenomen, en het H. Sacrament is bij het tumult waarschijnlijk niet voor onteering bewaard gebleven, zooals te vermoeden valt uit het volgend besluit der vergadering van den Binnenraad (1581, April 25):

"datmen ²¹⁸⁾ alnoch seker silverwerck gecommen, soe van de capellen als anderssints, berustende op de rentmeesterscamer, tot stadsproffyte onder behoorlijcken inventaris sal vercoopen, te weetene drye kelcken, silveren cruys, ende een ciborie van den H Geest, behoudelijck dat men den H.dom (= H. Sacrament; Sch.) sal uytnemen ende tselve wel bewaren".

Ui! de notulen van de vergadering van den Raad van enkele dagen later, zien we, welke die voorwerpen zijn geweest:

*"in dese vergaderinghe ²¹⁹⁾ is ontboden geweest Cornelis Pluym, silversmit, die aldaer in presentie van mynen Heeren heeft gewogen seker silver gecommen van eenige capellen, naemptelijck, drye kelcken vergult met een silveren cruys ende wecht:
het cruys XXIII oncen min een achtste;*

²¹⁷⁾ Idem, f 12 recto.

²¹⁸⁾ Res 1578-'82a.w, r. 111 vo.

²¹⁹⁾ Idem, r. 112 recto, 1581 April 29.

den kelck van het H. Cruys XIX oncen;
den kelck van St Mertten XIII oncen min een grut;
den kelck van Sinte Peeterss XIII oncen min een VIIIen deel".

Dat waren dus alléén de kelken der kapellen, die men in de stad had, want de Markies had reeds eenigen tijd tevoren (1581, Febr. 20) aan de Schepenen verzocht, aan zijn rentmeester Alexander Willems *"onder behoorlycke inventaris ²²⁰) over te leveren ettelycke resterende ornamenten van de groote kercke, naemptelijck sekeren missen kelck, ciborie ende eeniche H. Olie vaetkens, ende alle andere die opte rentmeesterscamer berusten mogen, ende sal hem dese dienen tot ontlastinghe".*

Deze vraag blijft 'n vraag: Hoe was de stad in het bezit daarvan gekomen? Immers de rol van medeplichtige aan de beeldstormerij mogen we hare regeering niet direct toeschrijven, gezien hare pogingen om het Katholicisme terwille te zijn.

Vóórdat de goudsmid de kleinoodiën taxeerde (1581, Maart 15), was besloten *"soomen verstaen ²²¹) heeft van Goirle, dat Gielis de Reygere heeft veel silverwerck vander kercken, oftmen hem, nyet en sal porren, dat hy het selve silverwerck. over brenge in handen van den gecommiteerde om te vercoopen ende de penningen te employeren als vooren, off, dat hy de voirscr. gecommiteerde ende Heeren. dairvan sal contentenuen geven".*

Gielis de Reygere was 'n kerkmeester der St. Geertrudiskerk over 1580. Om eenige kerkschulden te voldoen, had hij bij gebrek aan

²²⁰ Id. f. 102 b recto.

²²¹ Id. 104 vo.

geld 't een en ander moeten verkoopen²²²). Dat was in de gegeven omstandigheden onvoorzichtig. Want nu lekte uit - zoo hij het tenminste verborgen hield - waar nog kerkbezit was. Hij werd derhalve aangezet alles in te leveren, en hij heeft dat gedaan, dat zien we duidelijk uit het feit, dat het zilveren kruis getaxeerd werd. Later zijn de kostbaarheden verkocht ten voordeele der stad om met de opbrengst ervan, noodzakelijke reparatiën aan de haven te doen.

Alles is echter toen door haar niet verkocht: den 16en October 1582 werd toch besloten "datmen²²³) den silveren calix met het patina,

²²² In de Rek. Kerkfa br. a.w. r, 12, verso lezen we:

"Heeft dezelve Reyger naer de brekinghe van de voirsr. kercke vercocht eenich silver dwelck hy in handen hadde, der zelve kercke competerende, bedragende *volgens de kennisse by henluyden rendant dairaf genomen, ende oick naer uuytwysen der hant van den cooper* ter somme van *driehondert negenentwintich kar. g. XIII st,* (blykende byde coopcele ende quitantie), soo dat hij, de Reygere, voir de reste tot zijnder tachterheyt toe, bedragende boven 't zelve vercocht silver *hondert XLII Kar. g XIII ½ s. X sc.,* alnoch in handen heeft eeniche percheelen als twee vergulde kelcken, met hueren toebehoiren, eenen evangeliebouck met silver beslagen, een zwarte flouweelen pelle met twintich lapkens (ende vijfne leren tappyt kleederen, ende eenich reep oick al den voirsr. kercke aencomende)."

(Daarnaast staat:)

"Ende aengaende het resterende silverwerck ende kerckengewan hierinne gementionneert, mitsgaders alle dander silver de kercke tcebehoorende, als naemptelijek seker silveren cruys etc., in desen text nyet gementionneert, sal de voirsr. Reyger gehouden wesen tselve terstont over te leveren in handen vanden magistraet om daarmede gedaen te worden naer behooren, daartoe desen dan ten gehouden sullen worden hun debvoir te doene. "

²²³ Res. 1578-'82 f. 171 recto.

gedient hebbende voir den misdadigen misse placht te doene, tot een silvere schale sal diverteren" en deze zou schenken aan Meganck, toen griffier der Staten van Brabant, die de stad wel eens 'n plezier had gedaan.

* * *

Niet alle bezittingen der Bergen op Zoom kerken en kapellen kennen we, zoodat we den omvang van den roof slecht kunnen ramen. Wel weten we nog, dat de Bergenaren meenden bezitters te zijn van een wonderbaar kruis, dat eenmaal recht tegen de wispelturige Scheldestroom in, op de Bergsche slikken was aangespoeld. Dit eikenhouten kruisbeeld, door den invloed van het zeewater zwart uitgebeten, was een Koningscrucifix: De Christus was eraan afgebeeld in koningsgewaad. Zeker reeds sinds het midden der XIVe eeuw was dit kruisbeeld het aantrekkings- en middelpunt van velerlei devoties. De sieraden ervan waren kostbaar. We vonden gesproken van 'n diadeem en juweelen. Dit kruis werd door de woeste bende verbrand ²²⁴).

²²⁴ J. Baselis de Jonghe, Grondich bericht aengaende de Bulle van Clemens den VIII, Paus, B o Z. 1603, p. 281, 282: "Nu hoewel dat *desen swarten Godt* uut het verdroncten lant teghen over Bergen tegen wint ende tegenstroom is kommen aendryven (so men segt) is hy nochtans int vyer gheraect ende niet alleen versengt ende gebluytstert geworden, maer is gheheel tot asschen ver brandt". Stadsrek St. Arch. B. o Z. 1142 Maart 1413: "omme de juweelen te gecrygen, die den heyligen cruyce genomen waren".. fol. 7 verso: en in diezelfde Reken. is op f. 5 vo sprake van de „dyademen" van het H. Kruis.

Waar de kasuifels en dergelijke ornamenten der kerk en kapellen, die volgens Baselis eveneens geroofd werden, gebleven zijn, weten we niet ²²⁵).

We zagen al hoe de kelken der kapellen van "St. Mertten" en van "Sinte Peeterss", in handen der rooflustigen gevallen waren. Over de lotgevallen van het Minderbroedersklooster spraken we eveneens.

De *Begijnen* van Bergen op Zoom werden bij de plundering verjaagd en reeds acht dagen nadien, werd besloten "*dat men* ²²⁶) *vander stadtswegen ende tot der selver behouwe ende meesten proffyte van stonden aene sal vercoopen, de materialen van de kercke van den baghijnhove, insgelijcx de mueren, boomen, steenwerck, ende andere dependenten des voirscr. baghijnhove.*" (1580, Nov. 15).

²²⁵ "de soldaten die (gheduyrende dese verschillen) van de Staten te Berghen in besettinghe ghesonden waren, hier uut oorsake genomen hebben, om de kerckdeuren opte loopen, de Beelden te stormen ende 't Misgewaet te plunderen. Dit is ghesiet den VIII Novembris 1580" aldus. a e. Baselium, Historisch verhael inhoudende sekere notable explooten van oorloge etc." Breda. 1616 p. 25. Enkele dier gewaden kennen we uit de Stadsrek. 1475-76 S.A. B.o.Z. f. 38 vo:

Lodewijke van Boloy, coipmanne van Dorniek, van den ornamenten in den Jare voirliden, by den wethouderen teghens hem, voer die kercken alhier gecocht, te wetene, een casufele. twee cappen, twee rocken van rooden gulden lakene, noch van capboort ende twee roode cappen flueel op flueel, voir de somme van 120 pnd. groten Vlemsch ghelts,... "

²²⁶ Res. 1578-'82 f'. 90 recto en opnieuw f. 90 verso (1580-Nov. 19). De grafzerken der Begijnenkerk werden in 1613 opgezonden naar 's Gravenhage, waar zij verwerkt werden aan het Mauritshuis (Taxardria XV: 9)

Vooral het *St. Margrietenklooster*²²⁷) had het moeten ontgelden. Dit klooster stond in den volksmond bekend als zeer rijk, zoodat

²²⁷ Was gelegen tusschen Minderbroedersstraat en Vischmarkt, waar thans grootendeels het St. Catharinagesticht staat. Een gedeelte - thans bij de Luthersche gemeente in gebruik - is er nog van over. Omstreeks 1430 worden hier voor 't eerst zusters aangetroffen, wrschl. *Grauwzusters*. Sinds 1461 onderhielden ze den Derden Regel van den H. Franciscus, zooals ze werd toegepast en onderhouden in het klooster der Penitenten te Hasselt (België). In 1470 nemen ze den strenger regel van den H. Augustinus aan en komen dan sinds 1475/76 In gemeenschap met het beroemde Windesheimer Kapittel en onder toezicht van den overste van Groenendaal (1486). De naam van het klooster wordt dan: *het godshuis van Sinte Margriete in het dal van Josaphat*. De gebouwen werden steeds uitgebreid. In 1480 werd het manuscript G der werken van Ruusbroeck in dit klooster afgeschreven. Dit berust thans in de Universiteits bibliotheek te Gent (W. De Vreese, Handschriften t. I, p. 55 e.v.)

Verschllende Bergsche jongedochters deden er hun intrede, zelfs dochters der Heeren. De overstroming van Jan. 1552 noodzaakte de zusters van Emaüs onder Hildernisse, die onder denzelfden regel leefden, haar klooster te verlaten. Liefderijk werden zij door de nonnen van St. Margriete opgenomen. Rector van het huis was sinds 1561 pater Pieter van Megen, die eenige jaren biechtvader was geweest van den Prins van Oranje. *Om die reden was de pater in het oog van Alva een verdacht persoon*. Er werd tegen hem zelfs een *aanhoudingsbevel* gegeven. Gelukkig kon de pater het gevaar ontkomen. Hij vluchtte naar Keulen, waar hij als een vroom en deugdzaam priester is gestorven. Tot 1560 verbleef gedurende 5 maanden oud-pastoor Nicolaas Florensz Goudanus in dit klooster. Naar Oud-Bergen door G. C. A. Juten a. w. f:203 en eenige krantenartikelen van denzelfden schr, nl. Avondster 20 en 27 Mei en 3 Juni 1922. Men zie voorts: J. A. Coppens, Nieuwe beschr. van het Bisdome van 's Bosch, IV: 165.

men er een welkomen buit hoopte te vinden. Reeds in 1542 en 1546 werd het echter vrijgesteld in het betalen der beden "*en considération de leur pauvreté*" en bij de overstromingen van 1570 en '74 verloor het klooster de inkomsten zijner polders rond de stad. De plunderaars sloegen dus de hand op 'n leege plaats. 't Gevolg was, dat "*oock de religieuse - 23 in getal - van Sinte Margrieten clooster alhier seer sijn verstroyt*". Twee schepenen werden als hare beschermers aangewezen, zoodat zij haar klooster weer konden bewonen ²²⁸). Langzamerhand verhuisden zij echter naar Antwerpen.

J. Baselis in zijn Explooten v. Oorloge zegt p. 21.; het rycke Nonnenclooster is verandert tot een Gasthuys; want het Gasthuys dat buyten plecht te wesen (=St. Elisabeths gasthuis) is met alle de andere gestichten (die buyten waren) door de oorloghe verwoest."

²²⁸ Res. 1578-'82 f. 92 verso:

"Item, alsoo oock de religieuse van Sinte Margrieten clooster alhier seer sijn verstroyt, hebben mijnen Heeren omme dairinne te voorsiene, geordonneert ende gecommiteert, Cornelis van Staepke ende Jan Peeterss, schepenen, als momboirs van den selvere cloostere, omme devoirs. religieusen In alles in heure goede gerechticheyt voor te staene ende ordre te stellen, dat devoirs bij een commen volgende ende in conformiteyt van den advyse ende ordonnantie van sijn Gen."

Volgens dezelfde Resolutie verdween ook het gasthuis voor de Rabauwen of vagebonden. We lezen op f. 106 verso: "Item, dat men oock van der stadswghen sal verhueren Sinte Maertens Gasthuys in de Roosemarynstrate, met oock de huyskens van tselve gasthuys staende op de Vuylbeke, ende Zuydt ende Westwaerts vande selve Capelle, alles tot meesten oirboire ende proffyte der selver stadt ende dat naer voorgaende Sondaegsche proclamatie, dairaff en Sondaegs naestcommende, d eerste sa l wesen" (1581, Maart 21).

Krachtens het "ius patronatus" van den Heer van Bergen, kwamen deze en ook de andere kloosters en kapellen: '*t clooster van de Cellesusters, L. Vrouwencapeile, Sinte Peeters ende Sint Jacobs capelle*', onder den Heer en werden ze gesloten. Evenzoo geschiedde met de Groote of St. Geertrudiskerk. Jan T homaes, werd door hem tot rentmeester dier geestelijke goederen benoemd. Aan deze kloosterlijke nederzettingen kwam meestal op dezen Novemberdag een einde ²²⁹).

Deze dag schijnt wel behoorlijk georganiseerd te zijn geweest, anders had er niet zoo'n radicale opruiming van al het uiterlijk Roomsche plaats gehad. Héél duidelijk wordt ons dat uit het volgende voorval, dat zich dien dag afspeelde.

Door gebrek aan geschut en ander materiaal waren de Staten Generaal en de Prins van Oranje wel genoodzaakt, verschillende harde maatregelen te nemen, waaronder ook viel de opeiseling van kerkklokken voor de aanmaak van nieuwe kanonnen. Ingevolge dit bevel, had de Markies "*sekere clocken alhier vande dorpen inne gebrocht, die bij bevele van sijne voorscr. Gen. waren gevoert uuyt sijne Gen. hoff op de havene alhier, om gevoert te wordden naer Antwerpen*", al waar ze geschikt zouden worden gemaakt om hun oorlogstaak te beginnen. Onder leiding van Kapitein Jhr. Fred. van den Dorpe, "*met sijnen Vendrich, Vendrich van den Capitayn Bernuy en den sergeant, met ook Cornelis Splinter, Cornelis Henrichs de cuyper ende Willem Janssen Stoop de Jonge van wegen de gereformeerde religie*", hadden zij die klokken naar de Groote Kerk

²²⁹ Bijlagen 7 en 8. Omtrent de daar vermelde kloosters, wordt men 't beste inlicht, door het meer genoemd werk van G Juten, Oud-Bergen.

gevoerd ²³⁰). Ze vertikten het deze naar de haven terug te brengen, zelfs wilden zij ze niet op 'n neutrale plaats, als het stadhuis toch was, neerzetten. Slechts dan beloofde *"Pauwels van den Steene, Cornelis Henrichs cuyper, Cornelis van de Wiele ende Willem Janssen Stoop, representieerende die notabelste van de gereformeerde religie"*, de klokken vrij te geven, als behoorlijk verzekerd werd, *dat het vervoeren* ²³¹) *ende vermangelinge van deselve clocken op geschut, sal wesen tot conservatie vande voirschr. Stadt."* Naar brieven van de Staten en den Prins werd in deze zaak niet geluisterd ²³²). Toen bedreigd werd, dat ze met geweld uit de Groote Kerk zouden gehaald worden, gaven ze ten antwoord: *"Wij sullent besien"* ²³³). De kapiteins beloofden wel *"dat sij hun egheen partye en sullen thoonen"*, maar gaven toch den raad, toe te geven. 't Slot van de zaak was, dat 'n busgieter naar Bergen op Zoom zou komen om ter plaatse de klokken te smelten en de kanonnen te gieten ²³⁴). Na al deze wederwaardigheden verhaald te hebben, zal het niemand verwonderen, te lezen, dat verschillende straatbeelden in dezen storm verdwenen. Zeker weten we dat er drie O.L.V. beelden geweest zijn, en één St. Jansbeeld ²³⁵). Twee beelden hebben den storm overleefd:

²³⁰ Res. 1581-'82 f. 93 recto.

²³¹ Idem f. 94 recto.

²³² Idem f. 94 verso

²³³ Idem f. 95 recto.

²³⁴ Idem f. 105 verso.

²³⁵ *Lieve Vrouwebeelden* waren er zeker 3, te weten: 1e. dat wat er nu nog staat; tegen 'Thuys der Lieve Vrouwe' (begin XVIe eeuw, 2e. een in de nis der O.L.Vrouwepoort; een aan de nu verdwenen Lakenhal: De Stadsrekeningen

Het Lievevrouwenbeeld op den hoek Kremerstraat-Markt, dateerend van na 1500 en de gevelsteen "*in den Crisstofel*" in de Lievevrouwestraat van ± 1540. Ook de Katholieke namen der straten hebben dien storm en den druk der eeuwen doorstaan.

* * *

Wat is er na dien beeldstorm met de R. K. Geestelijkheid²³⁶) gebeurd? De kanunnik-rentmeester Cornelis Pijck werd *uyt de stadt van Bergen geseyt van de geusen tot Bergen op den Zoom A^o 1580 den 8 November*". Alle brieven en registers had hij opgeborgren "*in*

1478-'79 f.52 recto zeggen: Janne de beeldeverver van onser Liever Vrouwenbeelde aen de lakenhalle te stoffeeren metten huysken",

Verder een St Jansbeeld: De Stadsrek 1490-'91 zeggen f. 82 recto:

"Van Sente Jansbeelde gestaen opte plaitssse voir mijns Heeren hoff te stoffeeren ende te hermaken, betailt Cornelise de Voegeler.. ",

Andere straatbeelden vinden we nog vermeld in de Rek. 1471-72 f. 28verso:

Janne Zaechtlevén die aengenomen heeft twee santkens in Sinte

Peetersthorre te verwelven". En in de S. R. 1507-'08 f. 12 verso: "Ten bevelen ende consent van den Borgermeesters ende scepenen voirschr. betaelt van twee steenen beelden met hueren toebehoorten, die geset zijn voer de poorten van der havenen, te wetene een beeld van Sinter Nyclus ende een beeld van Sint Jacob".

We vermoeden, dat de gevelsteen van het huis "*in den Chrisstoffel*" van plm 1540 dateert, omdat dit pand in 1534 in brand geraakte, waardoor het geheele huis reddeloos vernield werd.

Boven de stadspoorten, die naar 'n heilige genoemd waren, kwamen de desbetreffende beelden der heiligen ook voor. Zie verder St. Geertruidsbronnen VII (1930): 41

²³⁶ Zie voor dit alles C. Slootmans; Mr Steven Langriet, *Taxandria* XXXVI p. 76 e.v.

een seekere plaetse, alsoe dye Franchoyzen tot Bergen innequamen ende zijn huys werde gepilliert". Hij vertrok naar Brussel. Jan Verbruggen "onsen confrater, dye bleef tot Bergen en wert nyet uytgeset, voor dat Breda overghinc". Jan de Haze, de kapittel-deken is ook niet verjaagd. Hij bleef te Bergen op Zoom zelfs de tienden verpachten. Jan Boulaert, Laureys Melst en Heyndrick van Woonsdrecht, "alle priesters ende cappelanen binnen der collegialen kercken deser stadt geweest hebbende ende al van hier vertrocken sijnde", zijn dus gevlucht.

Mr. Lenaert de Ruyter, priester en eertijds kapelaan te Bergen op Zoom, woonde in 1582 te Reimerswaal.

Mr. Peeter de onderpastoor, vinden we in 1583 in Breda. Zij waren alzoo veiligheidshalve maar vertrokken. Pastoor Mr. Steven Langriet, was met den Markies naar Wouw getrokken en schijnt daar eenigen tijd te hebben vertoefd.

* * *

Waarom dit tumult mede begonnen was, is op te maken uit het volgend verzoek der Hervormden van Bergen op Zoom van 13 Nov. 1580:

"gemerct ²³⁷) de meestendeel der wethouderen tot noch toe hen partye gethoont hadden tegens henluyden, datter twee off drye personen toegedaen sijnde der gereformeerder religie, sullen geadmitieert wordden dagelijcx te compareren bij die van der weth, om, gesamenderhandt te resolveren, de saecken der welvaert van der stad aengaende".

²³⁷ Res. 1578-'82 r. 89 verso

Zij kregen daarop verlof - als vormden zij een gilde - een nominatie op te maken, waaruit de Raad eenige hervormde bijzitters zou kiezen.

Maar dat was nog niet voldoende: Weer enkele dagen later vragen ze - 't gaat in tempo's, 't is nu 'n heel flinke -:

dat ²³⁸) *myne Heeren gelieve met advyse van die van der gereformeerden religie te verkiesen, twee ofte meer notable personen, om den armen deser stadt sonder onderscheid te besorgen;*

datmen vander stadswegen aennemen met advyse als vooren, eenen goeden schoelmeester, toegedaen sijnde de suyvere leere des evangelismus;

datmen de Groote kercke van stadsweghen van stonden aen sal repareeren, off datmen die vande religie voorscr. aenwyse alsulcke middelen, dairmede zij de kereke connen repareeren naer behooren; datmen die van de religie overlevere de sleutels van het Minnebroedershuys, om een van de predicanten dairinne te moghen logeren".

* * *

Er is in en na November 1580 bij den Prins van Oranje en de Staten-Generaal door de Katholieken van Bergen op Zoom een poging gedaan tot "*restauratie van de foulende desordre op den VIIIe deser in de kercken, cloosters ende eenige borgers huysen alhier geschiet*" ²³⁹) en tot "*exercitie van de oude catholycke religie*" ²⁴⁰), ja

²³⁸ Idem, r. 92 recto.

²³⁹ Res. 1578-'82 f. 90 verso.

tot *"restitutie van der collegiaelder kercke"* ²⁴¹). Den 21sten Maart 1581 moet de Binnenraad echter verklaren *"tot noch toe gheen finale resolutie en hebben cunnen gecrygen"* ²⁴²).

Later kwam voor de invoering van een religie vrede nog een speciale commissie ²⁴³). Omtrent haar werkzaamheden zijn we slecht ingelicht. Langzamerhand zien we nu de stad geheel onder het gezag der Staten Generaal komen. Steeds brachten zij nieuwe troepenafdeelingen in Bergen, zooals 'n afdeeling van den beruchten kapitein Bruges ²⁴⁴).

* * *

Nadat Haultepenne de stad Breda voor de Staatschen had ingenomen (Juni 1581), zonden de StatenGeneraal, Kolonel de la Garde ²⁴⁵) naar Borgen op Zoom, met de bedoeling, deze stad 'n sterke bezetting te geven, teneinde deze strategisch zoo belangrijke vesting tegen eventueele Spaansche overvallen te beschermen (1581 Juli 10):

"Alzoo opden Xen July lestleden ²⁴⁶) tot groote beswaernisse ende belastinge van de gemeente binnen deser stadt is gecommen den

²⁴⁰ Bijlagen 9 en 10.

²⁴¹ Bijlage 11

²⁴² Bijlagen 13 en 14.

²⁴³ Bijlagen 16 en 17.

²⁴⁴ Bijlage 16.

²⁴⁵ Ned. Biografisch woordenb. V: 197. Op zijn bevel werd 15 Jan. 1582 besloten, dat men "tot meerdere versekertheit ende fortificatie deser stadt, sal affbreken het goedshuys van Ste. Elizabetten buyten de Woutsche poorte" (Res. 1578-'82. 113 verso).

²⁴⁶ Res. 1578-'82.

*coronnel de la Garde met acht vendelen franchoisen.... " zeggen de Notulen van den Binnenraad dd. 10 Sept. 1581. De ondervinding had dien Raad dus al geleerd, wat er van die Staatsche bezetting voor de stad te verwachten was, en de Markies Jan van Withem, was daarom over die legering alles behalve goed te spreken. Hij beschouwde Bergen op Zoom als voor hem verloren. Bij verrassing poogde hij daarom *Dinsdag 5 Dec 1581* zich van zijne stad meester te maken. Een 300-tal Spaansche soldaten zouden 's morgens tusschen 6 en 7 uur moeten trachten, door de grebbe aan de Begijnenpoort (Verlorenkostpoort) in de stad te komen. Binnen de vesting zouden Eustaes Adriaensz, de stadstimmerman en Anthonis Cornelisz, een pottenbakker, de behulpzame hand bieden. Volgens Bor, zou pastoor Steven Langriet, die toen weer in Bergen verbleef, ook in dit complot betrokken zijn geweest en "*sekere Margriete de verruwerste Jesuyte*"²⁴⁷), Reeds waren er 'n paar honderd man door genoemde poort binnengekomen, toen zij "*duer Godts genade ende cloeckheyte van den Franchoisen hier binnen liggende, wederom deur dese grebbe gerepouseert, verjaecht ende eenen groote hoope doot geslagen, ende ontrent L of t LX gevanckelijck genomen*" zijn²⁴⁸).*

* * *

²⁴⁷ P. Bor. Vervolgh der Nederl. Oorl. Ite dl. 16e Boek, f. 44 verso (Leiden-A'dam 1621). Hij steunt op J. Baselis; Explooten a.w. p 28 e.v. Zie ook de "Nassausche oorloghen" a.w. p. 374 en Taxandria a.w. p.217. Dat de Pastoor geholpen heeft, krijgt een zekere mate van waarschijnlijkheid als we weten, dat zijn huis vlak bij die poort gelegen heeft.

²⁴⁸ Res. a.w. f. 141 recto

Na dezen mislukten aanslag, koos Jan van Withem openlijk partij voor Parma, met het gevolg, dat hij 14 Febr. 1582 door de Staten Generaal vervallen werd verklaard van zijn markiezaat Bergen op Zoom. Zij sloegen die bezitting zelfs aan en denzelfden dag werd door hen Prins Willem van Oranje *tot Markies van Bergen* aangesteld.

Jonker Arent van Dorp kwam daarop den 13en Nov. 1582 te Bergen op Zoom, om op plechtige wijze voor den Prins bezit te nemen van Stad en Markiezaat van Bergen op Zoom ²⁴⁹). Sindsdien waren zij voor goed in handen van de Staatschen en was het er met de vrije uitoefening van den Katholieken godsdienst gedaan. Wel trachtte in 1588 Parma, in 1597, 1602 en 1605 aartshertog Albert van Oostenrijk en in 1622 Spinola, Bergen op Zoom voor den Koning van Spanje te veroveren, doch steeds waren hunne pogingen tevergeefs. Nooit is alzoo sedert 1577 Bergen op Zoom in Spaansche handen geweest, toch werd deze stad in 1648 door de Republiek der Vereenigde Nederlanden met het overige van Staats-Brabant tot Generaliteitsland gedegradeerd en mochten diensgevolge hare Katholieke inwoners geen deel meer hebben aan hare regeering en hun godsdienst er niet meer openlijk belijden.

Aan hare Katholieke Markiezen werd door de Staten Generaal alle macht ontnomen, die strekken kon om daarmede in strijd te handelen. Zelfs werd hun van tijd tot tijd het Markiezaat zelve ontnomen, n.l. wanneer de Staten Generaal van oordeel waren, dat zij partij konden kiezen voor de vijanden van de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

²⁴⁹ Id. r. 178, 179 e.v.

DOCUMENTEN

De documenten, waaruit we het geschiedverhaal van Hoofdstuk II af hebben opgebouwd, laten we hier zooveel mogelijk in hun geheel volgen. We hebben ze in drie groepen verdeeld, te weten:

- A. Het onderzoek van den koninklijken commissaris Franchois Hinckart. Het handschrift hiervan bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, Fonds: *Papiers d' Etat et de l'Audience* no 566, fol. 67 e.v. Dit was de bron voor de hoofdstukken II-III-IV. Wanneer een ander nummer van dit Fonds werd gebruikt, is dit aangegeven. In de verbalen is omhaal van woorden geschrapt; verklaringen, welke voor 'n bepaalde verdachte gelijkkluidend waren, zijn weggelaten.
- B. De bronnen voor hoofdstuk V der studie, zijn genomen uit de *Resolutiën van den Breeden Raad 1574-'78*, Stads-arch. B.o.Z. De genoemde folio, geeft aan op welk blad het stuk aan vangt.
- C. De bronnen voor hoofdstuk VI; genomen uit *Resolutiën v. d. Breeden Raad 1578-'82*, Stadsarch. B.o.Z. Overigens als voor.

Het onderzoek van den Koninklijken Commissaris

fol. 67.

1. Alsoe dexcellentie vanden bertoge van Alva heeft belieft mij Francheys Hinckart, raedt ons heeren des Conincx, te seynden nae *Bergen opten Zoom*, om te procederen aldaer tot annotatie ende inventarisatie vanden absenten, fugitiven ende latitanten, ende andere zijnen Excellentie bevelen nae inhoudt van zijne brieve in date den XXVI Meerte anno XVc LXVII, ben ick aldaer gearriveert den VIIen Aprilis ende naedyen ick mijn preparatie hadde begonst te maken ende eenige ontboeden tedien eynde ende bezondere eenen geheeten Cornelis de Clerck, cremere oft zijdenlakencooper, wordde mij geseeght, dat die selve nyet thuys en was, maer met haesten was vertrocken over eenen dach twee oft dry, ende want ick noch eenen hem of zijnen huysvrouwe tot zijn huysse ontboet, dat ick maer ewat en hadde te spreken aengaende andere luyden, ende dat die drossaet ende die bailljeu van Tholen die huysvrouwe des voerscr. Cornelis te dyen eynde oick hadden gesproken, den negensten dach der selver maent, is die selve huysvrouwe des voerscr. Cornelis de Clerck bij mij, Hinckart, gecommen, seggende dat huere man nyet thuys en was, maer was vertrocken uuyt vrese, ende dat zij wel wiste dat hij nyet en soude wedercommen oft hem verthoonen uuyt vrees van gevangenis, want hij daeraen qualijck genoech geweest hadde ende daer toe nyet meer en soude commen om egheen dinck ter werelt, ende dat haer man haer verclaert hadde, dat al ontboet zij hem hondert male hij en soude nyet commen, ende daer nae ende oick den anderen daeghes te weten den Xen dach der selver maent Aprilis hoorde hij deponent seggen, dat die selve huysvrouwe des voerscr. Cornelis de Clerck oeck was vertrocken ofte gaen loepen, ende datter veele luyden waeren, die uyt vreesse dien nacht ende eenige nachten te voeren in huere huysen, jae in stadt nyet en

hadden dorven slaepen, ende oick dat eenige haere goeden begonsten te vluchten bij dien datter eenighe dagen eer ick, Hinckaert, te Bergen was gearriveert eenen geheeten E rasmus, geboren van Loeven, daer was gecommen, logerende in de herberge van den Galeye, somen int openbaar seyde, die welcke soude geseegt hebben, dat hij hadde commissie om dieghene, die hem in dese trouble hadden misdragen oft hen der veranderinge vander religie hadden gemoyet oft aengedragen oft voergestaen die predication etc., te apprehenderen oft doen vangen oft dyergelycke propoesten ende dat hij zijn commissie oick eenige personen soude hebben laeten sien, ende waeraff een groot rumoer ende gesach inde selve stadt was, soe hebbe ick den Xen dach van April begonnen te procederen tot annotatie ende inventarisatie van goeden van eenige absenten fugitiven ende latitanten van Berghen voerscr., ende bezondere oick totte annotatie ende inventarisatie vanden meuble goeden ten huysse des voerscr. de Clerck bevonden, vyndende aldaer alleenlick eenen jonge inde winkel ende eenige jonck meysen oft twee in huys.

fol. 68

Ende mitsdyen, dal die vrynden oft huysvrouwen vanden ghenen te wyens huysen respective geschieden oft alreede geschiet waeren die inventarisatie vanden meubelen, begeerden die selve te verborgen, ende dat die appreciatie oft prisinge bij gezworen priserders der selver stadt is gedaen geweest, hebben zij heden respective daer voer berge geconstitueert ende gepnsseert voer Schepenen van Bergen ende daarmede cenigen Lijl bcsich geweest, daer doere ende oick mits mijnder siecre ende die Pacssche heylige dagen, ende oenige dagen van den Goede Weke ende anderssints is mijn besongneren zekeren tijt voor ende nae belet. ende gediscinueert geweest.

XXI Aprilis anno 1568 post pascha, Bergis.

2. Symon Romboutssz., coopman van Armuyen neve vander huysvrouwe van Corneli s de Clerck ende Adriaen Lagens, lijnwatier 't Antwerpen, zwager desselffs Cornelis als hebbende getrouwt Cornelis sustere, beyde bij mij Hinkaert in mijn siecte ontboeden wesende ende gevraecht zijnde, waeromme Cornelis de Clerck vertroocken was oft latiteerde, hebben mij vercleert....., dat die vooscr. Cornelis vertroocken was uuyt vreesse van geapprehendeert te zijn, naedien hij hadde verstaen ende die fame was, dat zekere persoon gelogeert wesende inde Galeye hadde geseeght, dat hij commissie hadde van een yegelycke culpabel van desen voerledene trouble wesende ende anderssints als voer te apprehenderen.

3. Ende alzo(e)nde(r) dander huysen daer ick hadde begonst te annoteren ende inventarijseeren die meublen, vanden huysen des voerscr. Cornelis de Clerck inden Moyses, ick hebbe bevonden staende boven in de voercamer seker besloten comptoir ende hebbende tselve doen oepen doen, zijn daerinne bevonden veele papieren ende brieven, die mij hebben gedocht van vele oft in effecte van dryederlijke soorten te zien, te weten eenige concernerende den voersz, Cornelis oft zynen affaeren ende goeden, ander der stadt ende weth. respectie van Bergen opten Zoom (alzo(e) hij eertijts Schepen ende borgemeister hadde geweest) ende sommige ander zeker weesen daeraff hij memboir was oft geweest hadden. Ende hebbe daeromme tselve comptoir doen weder toesluyten ende toesegele metten segele van een van schepenen der selver stadt, totdat eenige ander dagen daerna tot mynen begeerte die wethouder van Bergen hebben eenige uytter weth ende weescamer respectie der selver stadt gecommiteert, om met mij ten inventarieren die voerscr. brieven ende papieren inden selven comptoir wesende ende een soorte van dien uytter ander te scheiden oft hulpen scheiden ende elk zijne oft dat elcke van hen competeerende was nae hem te nemen. Soe dat ick commissarys hebbe geïnventariseert die papieren ende munimen den voerscr, Cornelis de Clerck zijn affaeren ende goeden aengaende, nae uuytwysen vanden inventorys daeraff.

4. Aengaende Frans Bosschart. Op huden den XXIII dach Aprilis anno 1568 nae Paesschen te Bergen, hebbe ick, Franchoys Hinckaert, raedt ende commissaris, om mij sommierlijck tinformereren opte absentie, fuge oft latitatie van Frans Bosschart, alias Spaerpot, ende daer toe hebbende doen dagen en roepen bij Henrick Daniels stadtdiener, Meijcken Willems, weduwe van groove Claes, oudt 69 j. woonende int huys der voerscr. Bosschartop te Merct alhier, daer die Granaetappel uuyt hanght. Seegt, dat die selve Bosschart is uuyt zijnen huysse ende deser stadt van Bergen vertrocken te Sincxen lestleden midts die publicatie bijde marquise gedaen, ende is vertrocken nae Ingelandt, van daer hij brieven zedert heeft geschreven aen zijn halven bruer geheeten Joes de Scrynwercker inde Suyvelstrate, ende noyt sedert alhier en is geweest, ende als hij ewech ghinck begeerde, dat zij deponente tselve huysse soude ophouden, soe hijt haer betrouwde, ende veele huysraets met hem als hij ghinck, ende zedert heeft hij noch een deel van zijnen haeve, daer gebleven zijnde, ontboeden, diemen hem heeft gesonden, ende die reste van zijnen meubelen zijn vercocht geweest bij Jacop de boxmaecker bij laste des voerscr. Spaerpots, ende bij zijnen voerscr. halven bruer, ende sulcx, dat daer in huys nyet meer en is dan voerscr. Spaerpot toebehoirende, dan zekere rommelinge, ende zekere twee coetskens, daerinne zij in deen slaept op een beddeken haer toebehoorende, ende heeft zij deponente daer inne anders nyet dan potkens ende pannekens ende dergelijcke. Seggende voerts, dat den voerscr. Bosschart toebehoort tvoerscr. huys vanden Granaetappel, ende dat hij noch heeft eenen schoonen hoff met een huysken aen die Capelleveste onder die moelen bynnen der stadt nyet wetende van eenichander goet oft erffve, die den voerscr. Bosschart toebehoirt, noch oick van eenige credyt oft actie hem competerende. Ende anders oft voerden.

fol. 69

5. Eodem die Joes de Scrynwercker, oudt 68 j. getuyge gedaeght als die voergaende ende geint.errogeert als voere opte absentie van Frans Bosschart.

Seeght, dat die selve, Bosschart zijn halff bruer ende dat hem kennelijck is dat hij vertrocken is van hier te Sincxen lestleden midts die publicatie....
(verder als vorige en volgende).

6. 24 Aprilis Jacob Willemssz, boxmaker, oudt omtrent 40 j. getuyge gedaeght ende geedt als die voergaende ende gevraeght aengaende d absentie van Frans Bosschart.

Seeght wel te weten, dat ten tyde ende midts der publicatie tot Bergen gedaen die voerscr. Bosschart vertrock nae Zeelant, ende zedert soe hij deponent heeft verstaen nae Engelandt, ende en is zedert nyet wedercommen, achter latende zijn huys inde Granaetappel ende zekere have daer inne van cleyne importantie, welcke haeve hij deponent als appreciateur heeft doen vercoopen doer last van die bruer desselff's Bosschaert om die rentieren die opt huys procedeerden als onder anderen Mechteld Peex te betaelen, ende en is die selve haeve boven die XVIII oft twintich gulden oft daer omtrent nyet weerdich geweest, soe dat hij deponent die aenden selven Bosschart ten achter was, nyet en const betaelt zijn vanden zelve haeve, gelijk hij hadde gemeynt, want die beste haeve heeft hij Bosschart met hem gedragen oft genomen, soe dat hij daer egheen haeve van eenige weerde en meynt in huys meer te zijn, noch oick in zekere hoff iende Capellestrate den voerscr. Bosschart oick toebehoirt, ende en weet hij deponent egheen andere goeden, erffven oft haeffelijck dan voerscr. Bosschaert toebehoirende, ende dat noch tvoerscr. huys is belast met 13 gld. 10 st. ende den hoff, alsoe vele als die jaerlicx soude cunnen uuyt brengen, anders soude hij nae zijn schult oick getaolt hebben. Ende anders oft voerder.

Ondergeteekent Jacob Willemssz.

fol. 70

7. Aengaende Willem die Keyser. XXIVe Aprilis anno 1568 nae Paesschen. Cornelis Danckaert, scrynerwercker woenende tot Bergen opt Zoom, oudt 54 j. oft daaromtrent, getuyge gedaeght ende geedt in handen van mij Hinckaert, commissaris, ende geinterrogeert van Willem die Keyser ende zijn absentie oft presentie.

Seegt, dat hij deponent is oom desselffs Willems huysfrouwe als wesende dochter van zijns deponents suster, ende alsoe weet, wel, dat die selve Willem is absent van hier geweest ende is gevloeden met alle zijn haeve ende huysfrouwe ende kynderen nae Engelant overmits die publicatie inde Sincxen Heylige dagen gedaen, ende is zedert nyet wedercommen, ende en heeft huys noch hoff oft eenich erffgoet noch zijn huysvrouwe oick, wandt die selve zijn huysvrouwe egheen goeden anders van hueren wegen gehadt oft gedeylten hadde van huere moeder dan denighen huysraet voer die weerde van hondert gulden eens, die zij oick mede vuerde, ende hadden tsamen drye oft vier tonnen vol huysraet ende haeffelijcke goeden, cleeren ende juweelen, nyet hier laetende. Ende woonde die selve Willem hier inde Reyneberch opte Vischmerct in thuyt van zijns huysvrouwe bruer geheeten Matheus van Goirle ende Graciaen van Goerle. Ten tyde doen hij vertrock ende zijn beyde die voerscr. Matheus ende Graciaen van Goerle gebruikers verre buyten lants, ende is tselve huys, daer die voerscr. Willem inne woonde zedert leech blijven staende ende zulcx dat hij deponent meynt dat die voerscr. Willem nyet voer die weerde van eenen stuver goet en heeft alhier onder Bergen oft hier te lande. Ende anders oft voerden.

8. Aengaende Cornelis de Clerck. XXIVe Aprilis anno 1568 nae Paesschen tot Bergen opt Zoom.

a. Gheertruydt Jansz. Claes dochter ongehuwt ende noyt gehouwt geweest hebbende, oudt 60 j., getuyge gedaeght bij Henrick Daniels, deser stadt diener ende geedt ende gevraeght opte absentie oft fugie ende faculteyt oft goeden van Cornelis de Clerck.

Seegt, dat die selve Cornelis is haer deponente bruer ende dat die selve uuyt zijnen huys is vertrocken inde weke voer Palmsondach, nyet onthouden hebbende wat dach, want zij deponente bij hem nyet en was doen hij vertrock, maer alzoehij deponente uuyter kercken commende ghinck tot des voerscr. Cornelis haers bruers, vragende tot zijn huysfrouwe, waer hij was, antwoirde die selve huysvrouwe zeer weenende, dat hij ewech geweken oft vertrocken was, ende dat uuyt vreesse van gevangen te zijn midts dat men seyde datter een commen was te Bergen, die seyde dat hij macht ende last hadde te vangen in alle steden daer hij eenige vynden soude die oersake soudenzijn geweest oft hem onderwonden hebben die nyeuwe religie oft exercitie der selver, gelijck die voerscr. huer bruer vander compst vanden selven persoeneen dach of twee te voeren huer oick hadde geclaeght met groote bedroofftheyt, nyet wetende waer die selve huere bruer is gegaen noch den zelven zedert gesien hebbende, ende twee oft dry dagen oft omtrent ombegrepen daernaes, is zijn huysvrouwe oick geweken ende van huys haer geabsenteert heeft, die welcke zij oyck zedert nyet en heeft gesien, nyet wetende oft zij yet met hem hebben gedragen.

fol. 71

b. Aengaende voorts zijn faculteyt ende goeden. Seegt dat zijn haeve die hij in huys hadde is zedert geïnventariert geweest in haer deponente presentie ende is zijn deponente daer voer borge gebleven.

c. Nopende zijn erffgoeden, seeght dat hem toebehoirt het huys geheeten, den Moises daer hij inne woende, hem gecomen van zijns huysvrouwe moeders, ende noch het huys daernaest geheeten die Duyve, dwelck hij gecregen hadde, ende noch een hoff buyten die Bosschpoerte, opte

welcke huys oft huysen ende hoff die selve Cornelis mits die publicatie gedaen te Sinxen lestleden, ende dat hij wech meeste heeft hij beseterente non Adam Cornelissz als momboir vanden kynderen van Peeter de Clerck zijn ende haer deponente bruer voer VIIIc gulden eens die hij ontfangen hadde als momboir vanden selve kynderen vanden goeden ende partagie der zelve kynderen gecommen van hueren ouders. d. Ende van andere erffgoeden en weet zij egheen, den voerscreven Cornelis hueren bruer toebehoerende, maer is wel waer dat die selve Cornelis huer bruer heeft dadministratie ende ontfanck gehadt als momboir vanden ombejaerde zoene van Gheertruyt Jaspaers dochter van wijlen Jaspaer inden Moyses, met Mr. Jaspar van Vosbergen zijnen medemomboir.

e. Aengaende dactien ende credyten desselffs Cornelis die Clerck. Seeght daeraff nyet te weten, dan dat zij den zelve Cornelis hueren bruer wel heeft hoiren seggen dat die marquis van Bergen hem zeker somme schuldich was nyet wetende zij deponente hoe groote somme. Wel wetende oyck van hoiren seggen, dat die selve haer bruer andere luyden schuldich is, ende int bcsundere, seeght waerachtich te zijn, dat die selve Cornelis I haer bruer haer deponente schuldich is die capitale penningen van twee renten, deen rente van XXXVII gulden tsjaers ende dandere van III gulden, die haer affgeleeght waeren, nu geleden III oft IIII jaeren, ende die hij haer bat hem te willen ter hant stellen, ende dat voer hij zedert gegeven heeft rente uuyter hant sonder besettinge ende op trouwe, tusschen bruer ende suster, ende geloeft, dat hij die selve penningen soude aenleggen op zekere panelen tot zijnen yersten oportuniteyt tot haeren behoeff. Ende anders oft voerder. Nescit scribere pre senio et visus obscuritate ²⁵⁰).

250

Niet ondertekend wegens leeftijd en slechte ogen.

9. Aengaende Fredicant Peeterssz ende zijn soene.

XXIII Aprilia anno 1568 nae Paesschen.

a. Mayken Janssz. weduwe wijlen Henric k Janssz. beenhouwer, getuyge gedaeght geedt ende geexamineert opte faculteyt oft goeden van Fredicant Peeterssz. ende Cornelis Fedicant zynen zoene respective, seeght dat sij deponente is naeste gebuere vanden selven Fredicant, ende alsoe weet dat den selve Fredicant toebehoirt het huys daer hij inne plach te woenen ende daer zijn huysvrouwe noch inne is, nyet wetende wat weert is, oft daerop uuytgaet, ende dat zij heeft verstaen dat hij noch heeft vier huyskens gecocht van een man van Antwerpen met passen te betalen, daerop hij noch nyet en soude gegeven hebben, soe zij die gebueren heeft hoiren seggen, ende van voerder goet oft renten desselfs Fredicants en weet zij nyet.

b. Aengaende die voerseyde Cornelis Fredicants, zoene van Fredicant voergenoempt en weet zij nyet dat hij eenich goet van zynen wegen als hebbende noch zijn ouders levende, maer heeft verstaen dat hij een renthen heeft gehad met zijn huysvrouwe nyet wetende van hoe veele, dwelck hij heeft vercocht omtrent een maent naedyen hij gehouwt was nu onderhalff geleden, aen eenen, die zij deponente maer van aensien en kent, ende dat om sijn sculden daermede te betaelen. Ende anders oft voirdet.

10. Aengaende Willem die Keyser. Den XXVIIIen Aprilis, Anno 1568 nae Paesschen.

a. Hebbe ick, Hinckaert, mij getransporteert ende ben geweest inde groote Fontane inde Zuyvelstrate, daerinne W i llem die Keyser eertijden heeft gewoent, soemen verstaet, ende daer gesproken ende geinterrogeert Henrick Hartman daer inne nu woenende naeden voerscr. Willem oft zijn goet.

Seeght onder eedt dat die selve Willem, van Sincken leestleden is vertrocken van Bergen, ende dat hij te voeren was verhuyst van deesen huysse, laetende aldaer eenige haeye, die Lenaert Claesz. zijnts deponents zweer voerde kynderen van Eeckeren proprietaris vanden zelven huys heeft aenveert ende behouden voerde huere van eenen jaere wesende eenen tressoir, een bedstede, twee tafelen ende een oude cleercasse, een zeele met noch een oude tonne oft twee, die hij mij heeft gethoent, nyet gedragende zoe veele als die huysshuere hij deponent seeght, gehoort te hebben van zijn zweer voerscr. Nyettemin mach men hem daerop vragen, ende verstaet hij deponent, dat die selve Willem die Keyser in tselve huys heeft gewoent omtrent zeven of acht jaeren, ende voer zijn vertreck was van daer verhuyst opte Vischmerct bij een van zijn vrienden op een hoeckhuys, dwelk nu gesloeten staet, nyet wetende oft hij daer eenige haeye gelaten heeft ende geloeft nyet, dat hij eenige erffve hadde, ende nyettemin en kent zijn staet nyet.

b. Daernaen ben ick, Hinckaert, gegaen nae tvoersz hoeckhuys den 26 May, anno 1568, waer aff' mij [...] heeft gedaen Jehan de Lescarsale, Spaegnaert biscam proprietarys eensdeels van den selven huysse van zijns huysvrouwe wegen die mij heeft vercleert ende geafformeert heeft, datter nyet en is int voerscreven huys toebehoirende den voerscreven de Keyser ende dat hij van hier vertrocken is arm ende dat hij hem die spreekt schuldig is vijffthich ponden groots.

fol. 73

11 Aengaende Anthoenis Berthoen, cleermaker. 28 Aprilis 1568, post Pascha.

Hebbe ick, Hinckart, my getransporteert ten huysse van Anthoenis Cornelis Berthen, Cleermaker daer ick gevonden hebbe zijn dochter, seggende, dat huer vader absent was, ende langen tyde hadde geweest ende alsoe ick begonst te inventarieren die meubelen aldaer. Is ten naegange van buyten gecommen die voerscr. huysvrouwe des voerscr. Anthoenis die mij vercleerde, dat haer man zedert Sincxen lostleden hem absent heeft gehouden sonder thuys geweest te zijn boven die XV dagen tegen dat zij soudo geliggen ende dat zij bynnen middele tyde heeft mueten leven met eenen hoop cleyenen kynderen ende huer met haer haeve moeten behulpen, ende eensdeels vercoopen in huere k ynderbedde ende siecte, ende dat, zij oick schuldich is, die goede luyden, ende nyettemin hebben wij gecontinueert ende voldaan onse inventarisatie, ende mits der dachte der sel ver huysvrouwe, meynende datmen huer huere haeve soude terstont afnemen ende huer met hueren kynderen op strate setten, daer zij nochtans pretendeerde huer deel daer inne, dwelck men huer nyet en conste afnemen, zoo zij seyde al hadde hueren man yet mesdaen, hebbe ick huer geseeght, dat ick huer soude tgebruyck van heuren haeve laeten, midts mij daer voere stellende borge van die selve nyet te minderen oft te versteken, maer zij heeft mij vercleert egeen borge te hebben oft te weten. ende daeromme ende mits die sekerheyt vander haeve, hebbe ick haer laeten passeren noch ter tijt midts gelofte onder eedt hij heure gedaen van die selve nyet te verminderen oft te versteken, ende van haere beste te doen een borge daer toe oick te suecken, gemerct ick nyet baten mochte, midts huere armoede ende groote lamentatie, ende dat soe verre ick bewaernisse daer gestelt hadde bij Sergeanten soudon in cortte dagen hebben mogen vertheeren oft consommeren een meestendeel vander haeve gemerckt zij nyet en hadde om sulcke oncosten te vervallen.

12. Opten 28 Aprilis des achternoens. Hebbe ick, Hinckart, commissarys mij getransporteert ten huysen van Jan Neelinck, aldaer ik vonden hebben Hans Neelinck ende Neelke n Neelinck des voerscr. Jans zoene ende dochter, die thuys ophielen, zoe zij seyden midts die absentie van hunnen vader, die zij zeyden, vertrocken te zijn van Bergen in May lestleden, ende dat hun moeder zedert oick was deser werelt overleden, welcken naevolgende hebbe ick geprocedeert tot inventarisatie vanden meubelen bynnen huise wesende, nae uuytwysen vanden inventorys daeraff doen ter tijt gemaect, ende mitsdien die selve kynderen vercleerden wel te begeren die goeden te verborgen, maer dat zij een borge soude moeten suecken ende daer toe huer beste doen, ende daeromme, ende midts die soberheyt vander have oft emmers die scheen van egheen groote estimatie te zynne, hebbe ick die selve den voerscr. kynderen noch ter tijt gelaeten sonder die ten groote coste met sergeanten te belasten ontfangende den eedt vanden selven kynderen van die selve haere nyet te verminderen oft versteken ende daer voer borge terstont oft bynnen eenen dach oft, twee te stellen. Dwelck zij hebben oyck geloeft alsoe te doen.

13. Penultima April is anno 1568 nae Paesschen.

Cornelia van Moggerssele, wed. van Cornelis Huybrechts, oudt 70 j.

Seeght, op hueren eedt geinterrogeert zijnde aengaende die absentie ende faculteyt van Claes Floris inden Spinrock, dat zij den voerscr. Claes nyet veele noch lange en heeft gekent dan dat huers deponente dochter t Antwerpcn groote kennyse heeft gehadt aen die tegewoirdige huysfrouwe vanden zelve Claes, eer zij aen den selven gehouwt was daer doere zij deponente aen haer kennisse oick is hier te Bergen gecommen ende weet wel dat die selve Claes eer hij die selve zijn huysfrouwe trouwde woende t Antwerpen ende quam daerna tot Bergen woenen, ende hebben staende hueren huwelycke gecocht thuys inden Spinrock, nu geleden omtrent 6 jaeren ende ghaven daeraff in gereede gelde 400 g. ende waerop maor uuyt en gaet dan 9 oft 10 st. sjaers ombegrepen, ende en weel nyet dat die selve Claes eenich andere erffgoet heeft, onder Bergen, maer (soe sij verstaet) heeft hij eenige renten t Antwerpen, nyet wetende, hoe veele noch op wyen, ende huere haeve worden vercocht metten opteepe doen die voierscr. Claes van hier vertrock dwelck geleden is omtrent baemis lest-leden, sonder dat hij zedert weder is gecommen, midts deese troubelinge. Seggende voirts dat die voers. huysvrouwe desselfs Claes aen haer deponente heeft begeert dat zij nae yemandt sien soude, die hier voerscr. huys soude hueren ende heeft daer toe gevonden eenen geheeten Henrick Sl egers, die thuys voerscr. heeft gehuert van haere deponente inden naeme vander voerscr. huysfrouwe des voerscr. Claes voer 28 g. tsjaers voer 3 jaeren, t Sincken naestcommende innegaende, waeraff die selve huysvrouwe den voerscr. Henrick een huercedule onlancx heeft verleent. Seggende voirts des gevraeght zijnde, dat zij nyet en weet ons te noemen yemandt die ons mocht weten te vercleren oft designeren die voerscr. renten onder Antwerpen, ende dat die voers. Claes, ende zijn huysvrouwe nu woenen te Breda. nyet wetende waer oft in wat strate oft huys, ende is die selve Claes oudt ontrent 90 j. ende is geboren van Campen oft Zwol soe hij heeft verstaen...

fol 75

14. Penultima Aprilis Anno predicto.

L ennart Claessz. coopman van meede, oudt 55 j.

Seeght dat Willem de Keyseer van Bergen met wijff' ende k ynderen is vertrocken nae Ingelandt, inde Sincxendagcn lestleden zonder weder te commen, ende en heeft egeen goeden noch haeve noch erffve hier gelaten die hij weet, want int huys opte Vismerct daer hij woende doen hij vertrock en bleef nyet, maer pacte hij al op ende dedet te schepe, ende want hij hem deponent schuldig was, zoe van zijns deponente wegen als inden naeme vanden kynderen van Eeckeren, omtrent 30 pd. VI. dede hij deponent voer zijn schult die bedroegh omtrent 25 pd. VI. arresteren des voerscr. Willems goeden, maer die selve Willems assigneerde hem op eenen coopman t Antwerpen daeraff hij deponent is betaelt geweest, ende aengaende die vijff resterende pd, die hij den deponent schuldich was va n huyshuer van zeker huys daerinne die selve Willems hadde te voeren gewoent toebehoirende den kynderen van Eeckeren, soe heeft hij deponent bij scatinge van scrijwercker zeker haeve gebleven int voerscr. huys aenvaert voer die huer, soo dat die selve Wilhelm aen die selve haeve nyet en heeft, maer was geaffecteerd voer die huyshuer ende daer voer oick vercocht soe hij seeght, ende en quam noch nyet toe,...

15. 4 May anno 1568 post Pascha.

Cornelis Peeters, jonckgeselle oudt 17 j. woenende inden Moyses ten huysse van Cornelis de Clerck getuyge gedaeght bij Henrick Daniels stadtdiener, ende geedt....

Seeght, dat die selve Cornelis die Clerck is zijns deponents oom, maer dat hij bij hem onlanx is commen woonen, als van voer Alreheylogenisse lestleden, ende alsoe midts zijne jonckhevt vanden goeden ende staet desselffs zijns ooms nyet wetende noch van zijn boecken, schulden noch wederschulden, oick nyet. Seggende voirts dat hij vander absentie oft ewech gaen vanden voerscr. Cornelis zijn oom aft die redene waeromme anders nyet en weet te vercleren dan dat hij deponent den selve Cornelis op eenen avondt tusschen licht ende doncker heeft sien commen uuyter achtercamer vanden huysse, zijnen mantel aenhebbende ende lydende opte plaetse seyde tot hem deponent hem te gemoete commende deese woerden: *Ick gaen a Dieu*, ende met dien ghinck hij uuyten huysse, nyet wetende waer hij ghinck, ende hem zedert nyet en heeft gesien, noch en weet, waer hij is, nyet wetende oick te specificeren den precysten dach, wanneer tselve gebeurde, maer dunckt hem deponent dat mocht zijn omtrent drye oft vier daghen ombegrepen eermen daer die haeve quam beschryven, ende dat omtrent twee daegen naedyen die selve Cornelis alsoo was vortrocken zijn huysvrouwe oick vertrock inden avondt, tusschen licht ende doncker zonder yet te seggen tot hem deponent, ende is oick zedert nyet wedercommen, ende en heeft hij van haer oick zedert nyet vernoemen, ende nyet en weet wuer zij ghinck noch waer zij noch haeren man zijn, ende zedert nyet van eenich van hen beyden vernoemen hebbende, ende is hij deponent met zijne twee susters daer in huys gebleven, ende thuys ende datter inne is bewaerende en den winkel ophoudende,...

Ondergetekend Cornelis Pieters.

fol. 76

16. Neelken Peeters, jonge dochter, suster vanden voergaende getuyge, oudt 22 j.....

Seeght, dat zij 3 oft 4 jaeren heeft gewoent hij Cornelis d e Clerck hueren oom, maer en heeft haer van zijnen winckel noch goeden nyet gemoyet, maar hem alleenlick gedient als jonckwijff, ende alzo van zijn goeden noch staet nyet wetende te verclaeren.

Ende aengaende zijn absentatie oft fugie,... (zegt ze 't zelfde als haar broer)... nyet wetende waeromme zij lieden ewech zijn gegaen ende achter bleven, anders dan dat zij vermoyet dat zij lieden vervaert waeren midts dat die luyden seyden int gemeyn ende dat deen ende dandere hun quaemen seggen, zoe zij deponente gehooft heeft dat men vangen ende spannen soude, daer doere de voerscr. huer oom hem seer verscroemde ende zeer benauwt was soe zij wel sach, te meer midts dal hij daer aen eens wel geweest hadde ende gevangen ende gespannen hadde geweest. Ende anders oft voerdere, Ondergeteeckent Neelken Pyeters.

fol 77.

17 10 May. Anno 1568, nae Paesschen.

a.Francoys Mahieu,... aengaende die zoene van L ieven van Baexbeke corencoop, geboren uuyt Vlaanderen.

Seeght, dat hij den voerscr. Lieven anders nyet en kent dan van aensien, ende dat hij woont opte Havene ende gewoent hebbende wel 25 oft 30 j. te Bergen, ende pleech te zijn knecht van eenen siepsieder (ende heeft die selve Lieven oick lange omrnegegaen met peck ende there) ende heeft dochters nyet wetende hoe veele ende maer een soene des hij deponent weet oft kent, nyet wetende hoe hij heet, maer is gchouwt ende is een olieslager geworden, ende woont bijde Steenberchse poirte nae zijn beste duncken, ende dat hij deponent heeft hooren seggen Wi llem van Turnhoudt cock geweest hebbende yerst aen wylen heer Antheunis van Bergen, ende daernae aen mijn heere van Ludick, heer Joris van Oistenrick ende daernae hier te Bergen zijnde commen woenen, gelyck hij al noch woont, den selven Willem ende oick Jan Cornelisz, waeghmeester van deser stadt, heeft hooren seggen ende claegen ten tyde vanden trouble dat die voerscr. soene van Lieven van Baecksbeke hadde willen beletten ende belette, dat zijnder huysvrouwe (wesende vanden maegschap des voerscr. Willems) in huer uuyterste liggende nyet en soude geadministreert wordden theylich Sacrament, gelyck die selve Willem seyde, hem geadverteerd ende geclaeght te zijn bij desselffs huysvrouwe prootmoeder geheeten Katheleyne Sanpicket, wesende een zeer oude en Catholycke vrouwe diet hij deponent oyck, dat heeft hoiren seggen ende weten commen claeghen int huys van Bergen, aen hem deponent ende zijn huysvrouwe, om mijn vrouwe die Marquise daer aff te adverteren, ten eynde dat daerinne mochte versien wordden, ende nae zijns deponents beste onthoudt, seyde hem dier voerseyde Willem dat die voerscr. soene van Lieven hier boven geruert, hadde geseeght ende daer toe gevueght dese oft dergelycke woorden, soe verre men het Sacrament daer brochte oft t zijnen huys oft aen sijn huysvrouwe dat *hij tselve Sacrament met voeten treden soude* ende weet wel hij deponent daeromme doen ter tijt

veele te doen was soe die voerscr. deponent, vanden selven Willem ende andere int gemeyn hoirde seggen, nyet wetende int zeker hij deponent oft die voerscr. Willem van Baecksbeke oft zijnen voerscr. soene daeromme lange zijn absent geweest, meynende dat zij metten anderen ten teyde vander publicatie oft proclamatie bij mijn vrouwe die Marrquise gedaen te Sincxen lestleden, zij oyck deser stadt zijn vertrocken, nyet wetende oft zij oick hebben requeste gepresenteert gelijck andere om weder in stadt te commen, ende oft zij uuyt crachte van dien hier zijn weder in stadt gecommen ende gebleven oft anderssints oft daernae.

b. Gevraeght voirts hoe Truye, die Laetster, diemen seyde den pastoir metten haere getrocken te hebben, soe zijn depositie vermelt voer mijne vrouwe die Marquise, geroepen sijnde, haer daeraff heeft verantwoordt. Seeght dat zij tselve ontkende, ende daer toe vueghde, hoe soudt tselve cunnen gezijn mijn Vrouwe, het sal blycken dat ick ten acht uren oft daer omtrent (als tselve soude gebuert zijn) voer mijn duere mij stondt en cleedde, dwelck zij met huere gebueren seyde waer te doen. Ende en heeft hij deponent nyet alleenlijck tselve trecken vanden haere nyet gesien, hoe wel hij inde kercke was, maer oick egeen andere en weet, oft en heeft hoiren spreken die tselve soude gesien oft gaede geslaegen hebben, ende was die confusie ende roep oft turbele vander vrouwen ontrent den prochiaen soe groot datmen tselve nyet en conste gaede geslaegen, ende mercken.

fol. 78

c. Gevraeght voirts oft hij nyet en kent Adriaen die mandemaker, Peeter die mandemucker ende zijn soene geheeten F ransen den mandemaecker ende noch eenen geheeten Peeter die vischcooper. Seeght dat hij die selve alle wel kendt van aensien ende midts dat die selve persoenen nyet verre van zijne gebuerte oft vanden van huyse Bergen maer daer theenemael bij zijn woenende, ende weet alzoewel dat die voerscr. Adriaen die mandemaecker is een Rethorisien ende die inde predicatie vander nyeuwe religie is geweest bij hoiren seggen ende

daeraff die faeme inde gebuerte hadde, ende is hem kennelijck dat die selve Adriaen daernae zekeren langen tijt is absent geweest laetende zijn huysvrouwe alleene ende zoemen seyde mits zekeren twist ende onminne die hij met zijn huysvrouwe gehadt hadde, was met eenen dullen hoofde van daer naer Vlaenderen gelooopen, ende is nu onlancx als omtrent 3 oft 4 maenden ombegrepen geleden yerst weder gecommen tzijnen huysse metter woonst. Ende alsoe hij soe langen tijt uuyt bleeff soe wilde eenige seggen dat hij tot Austruweel geweest hadde ende aldaer gebleven was, waer aff men contrarie daernae heeft bevonden dat hij daer nyet en hadde geweest, maer in Vlaenderen.

d. Aengaende Peeter ter die mandemaker.

Seeght dat die selve oick is een mandemaker van zijnen ambacht ende gebuere vanden voerscr. Adriaen, maer egheen maegscap dat hij deponent weet, ende is die selve Peeter een goet man die oick ter predicatie heeft gegaen gelijk men seyde, ende hij deponent te meer stonden heen hoiren seggen, maer van egheen andere insolentie oft beruerte die dese Peeter soude gedaen hebben en weet hij deponent nyet te spreken, nyet wetende wat hij gedaen soude hebben, hadde hij zoo naegebuere van mijn vrouwe die Marquise nyet geweest ende en hadde hij die selve nyet ontsien, ende anders oft voerder en weet hij deponent van den voerscr. soene des voerscr. Peeters nyet te spreken oft deponeren. Behalven dat die voerscr. soene van Peeter te meer stonden ende eenige merckelycken tijt is absent geweest, nyet wetende hoe lange ende waer die selve is geweest. Maer seeght datter noch in sijn gebuerte ende recht tegen over thoff van Berghen op een hoeckhuys zijn woenende noch twee mandemakers wesende gebruikers ende noch ongehout, hen houdende bij huer moedere, wesende weduwe, vande welcke hij deponent insgelycx nyet en weet dat zij ter predicatie zijn geweest.

e. Aengaende Peeter die vischcooper en heeft hij deponent van hen egheen kennisse als in sijn gebuerte nyet woenende, dan dat hij deponent van hem wel heeft hoeren seggen dat, hij nyet vele en doeght, ende dat hij liever saege dat qualijck ghinck dan wel.

f. Item, Thuenis Melis woenende nyet verre van zijns deponents gebuerte ende bij thoff van Bergen, heeft oick zeer die nyeuwe predicatie gevolgt, ende heeft gewrocht aen die schuere ende een gebout daaraen gemacckt tot gerieffne vander predicatie, ende om die daer toe te accomoderen oft approprieren, staende buyten die Haevene poirte, die die vander nyeuwer religie hadden gehuert tegen eenen potbacker die oick vander seckte ende nyeuwe religie was, die nu onlancx overleden is, ende heeft sijn goet of dmeestendoel van dyen om Godswille gemaect. Ende heeft voirts hoiren

seggen dat Truye die Laetster man een zeer quaet boeve was ende een vanden opruerichste in desen trouble.

fol. 79

g. Aengaende Andries die backer inden Roelandt ²⁵¹) en weet hij nyet dat hij anders heeft gedaen dan dat hij oyck ter predicatie is geweest. Seeght voirts dat eenen zeylmaecker woenende opte Zuytzyde vander haevene hoofd zeer gefavoriseert der ketterie ende veranderinge vander religie ende die welcke zekeren tijt absent bleeff ende daer omme ende dat die scippers daer doer interest hadden uuyt dien hier egheen andere zeylmakere en was versoch(ten) oft vervolghden die schippers aen mijn Vrouwe dat hij soude moegen wederomme commen gelijck hij oick hier weder gecommen is, nyet wetende oft te dyen eynde requeste is gepresenteert geweest ofe nyet. Ende dat Cornelis Planckart wesende een scipper ende soutsieder hebbende een schip aen hem selven ende woenende inden Hollantschen thuyn opte Zuytzyde vander haevene die rijck ende wel gestayt is, die welcke zijns wetens hen nyet en heeft geabsenteert dan als hij uuyt is gereyst met zijn schip ende in commansschap ende die welcke zijns wetens anders nyet en heeft mesdaen, dan dat hij ter predicatie is geweest.

h. Item. Brixius die barbier oick een die zijn geloove verandert heeft, ende ter predication is gegaen, ende die heeft gefrequentieert, ende is metter woenste te Steenberge gaen wonen naedien die publicatie voerscr. gedaen was, sonder weder te Berghen gekeert te zijn. Bernart die Vriese, die was oick vander secte ende nyeuwe predicatie ende was familier vrint metten voerscr. Brixius de barbier. Hans Broodeloos was oick van der secten ende van quaede regimente ende die tegen den Gaerdiaen alhier heeft willen disputeren vanden geloove, ende is nu absent, ende lange heeft in Engelandt gewoent ende zedert dat die publicatie in May over een jaer gedaen was, ende heeft zijn huysvrouwe die hier bleven was nu

²⁵¹ Fortuinstraat 17.

onlancx ende zedert een maent oft twee herwaarts ontboeden, ende die oyck nae hem is, en hiel de selve Hans egheen huys, maer bij zijn vaeder inne woende, ende alsoe egheen oft luttel haeve hebbende. Herman die cousmaeckere, hebbende oick die predicatie gevolght is langen tijt absent geweest hem gehouden hebbende te Tholen ende elders maer is wedergecommen nyet wetende hoe lange. Ende...
Ondergeteeckent T. Mahieu.

18. Eodem die Ben ick Commissaris voerscr. geweest inden Struys staende inde Langemeestrate daer Adriaen die coster heeft gewoent ende uuytgetrocken is. Ende aldaer vonden Margriete Lancvelt proprietarisse vanden selven huyse, die mij vercleerde ende affirmeerde, dat die selve Adriaen van daer is vertrocken ontrent 15 dagen voer trumoer van der Meere T Antwerpen, dair hij buschieter was, ende dat hij egheen goet noch haeve hier en heeft gelaten, dan die ghene die hij Frans Spaerpot heeft doen vercoopen, waeraff zij die penningen daer van gecommen heeft doen arresteren voer haer huyshuer ende nochtans midts dien die selve Adriaen als tavernier was schuldich van impost van wijn bij hem gesleten soe en heeft zij van huere schult nyet cunnen crygen, maar hebben die impostmeesters moeten voergaen.

19. 15 May, Anno 68. ante prandium Bergis ben ick Commissaris gegaen ende mij gevonden ten huysse daer Henrick Vlugge verwere lestmaele gewoent heeft ende uuytgetrocken is, hier te Bergen opten Zoom, toebehoirende Dill eynde beste, wesoude een verwere, geheeten die Verweketel gestaan inde Gasthuysstrate aldaer ick gevonden ende gesproken hebbe Anthonie Mu llier oick verwer tegenwoirdelijck int selve huys woenende ende aldaer gewoent hebbende van int beginssel der maent van Februario lestleden, die welcke mij vercleert heeft daer toe gedaeght zijnde bij Henrick Daniels deser stadtdiener daer tegenwoirdich, ende op zijnen eedt in mijne handen gedaen, boven tgene des voerscreven is, dat ten tyde doen hij deponent int selve huys quam woenen daer inne woende ende tsolve huys besat die huysvrouwe van Dillein, die welcke hem deponent tselve huys heeft verhuert om 18 pnd. VI. het geheele huys met het huys daemaest, dwelck hij deponent oick houdt ende gebruyct, ende nyettemin laet hij deponent der selver huysvrouwe van Dileyn die beste bij gedooghsaemheyt een camere int selve principael huys daar zij op woont ende logeert, in welcke camere zij eenige haeve heeft ende en is egeen van zijns deponents haeve inde selve camere, daer zij inne woont, nyet wetende hij deponent van eenige andere haeve te spreken oft inden voerscr. huysse gesien oft bevonden en heeft die den vocrscr. Henrick zoude toehehoiren zijns wetens; Welck Henrick de Vlugge hij deponent oick seeght nyet ge kent te hebben noch alnoch te kennen, maer heeft wel hoiren seggen dat hij lest int selve huys oft verwerie voer hem deponent heeft gewoont, ende dat hij lange uuyt tselve huys was vertrocken eer hij deponent daer quam woenen ende dat thuys lange hadde leegh gestaen, nyet wetende oyck te vercleeren waer, off werwaerts die zelve Henrick is vertrocken. Ende anders oft voerder. Ondergeteeckent Anthonie Muliers.

20. Ten selven daege ben ick Commissarys voerscr. oyck geweest ten huysse daer Brixius Corneliss, barbier van zijnen ambachte lestmaele gewoent heeft ende uuytgetrokken is, daer den Arent uuythanght gestaen inde Steenberchestrade, toebehoirende Lenaer t van Montfort Henricxsz, coffermaker, die welcke int selve huys nu tegewoirdelijck is woenende, ende wesende die selve Lennert daer tegenwoirdich, tot mijns Commisaris ordennancie gedaeght bij **Henrick Daniels...**

Seeght des gevraeght zijnde, dat die voerscr. Brixius scheydende van hier, vertrock uuy ten selven huysse buyten wethe zijns deponents, die doen ter tijt woenende was T Antwerpen, ende sonder hem daeraen te adverteren, dwelck gebuerde inde Sinxen heylige daegen lestleden anno 67 doen die publicatie hier te Berghen gedaen woerde, maer die buer van hem deponent hier te Berghen woenende geheeten Henrick van Montfort tselve wetende, heeft inde naeme oft van wegen zijns deponents bestaen alsulcken haeve als die voerscr. Brixius int selve huys gelaten hadde, voer dier huer, welcke haeve oick wordde vercocht bij des voerscr. Brixius huysvrouw moeder, die voer die huysshuere hadde gesproken, ende die hem deponent oft den opteepe in zijnen naeme heeft oyck betaelt, soe dat hij deponent wel weet dat van des voerscr Brixius haeve nyet mettallen bleven en is ten huysse van hem deponent, ende nyet en weet dat hij hier in stadt oft elders eenige haeve meer heeft, ende datmen seeght dat hij nu (te) Steenbergen woent ende zedert altijt heeft gewoent soe hij deponent verstaet, ende nyet en weet hy deponent, dat hij eenich erffgoet oft hier oft elders heeft want hij soberlijck gestelt was, ende en conste nauwe leven oft toecommen ende zijn huysshuere betaelen,... Ondergeteeckent Lenaert van Montfort.

21. Ten voerscr. daege ende voernoene ben ick commissarys voirscreven oick gegaen, ende hebbe mij gevonden ten huysse daer ick verstonde, dat Si mon de Molener lest gewoent heeft hier te Berghen voer zijn vertreck van daer, dwelck is toebehoerende Claere Grens woenende opte Havenecant ende staende inde Dobbelstrate alwaer ick gevonden hebbe Mayken Jans s huysvrouwe van Stoffel Corneliss, die welck... geedt... heeft geseeght... dat die voerscr. Simon... int selve huys heeft gewoent ende dat hij noch een jaer huyshuere daeraen hadde doen hij van hier vertrock dwelck is nu omtrent een jaer geleden, welcke jaer hij huer deponente en haeren man overliet om halff huys huer ten eynde zij lieden zijn haevene die hij daer liet souden bewaeren, dwelck zij deponente ende huer man alsoe oyck hebben gedaen totter tijt toe dat die voerseyde oft zijn huysvrouwe die zelve haeve quaemen vercoopen nu voer Kersmisse lestleden om die goede luyden, die hij schuldich was te betaelen, ende alzoe is haer deponente kennelijck ende affirmeert, dat die voers. bynnen den selve huysse egheen haeve oft huysraet meer en heeft, ende ten voerscr. tyde voer Kersmisse lestleden al vercocht wordde, ende dat zij nyet en weet dat bij eenige andere goet, haeve oft erffve meer heeft, want hij van buyten was ende een arbeyder achter strate ende anders nyet en hadde dan dat hij met zijnen handen const gewinnen, ende is hij gaen wonen Tarmuyen daer hij een moelen is gaen houden ende houdt zoe zij deponente heeft versta en... Nescit scribere.

22. Eodem predicto die a prandio, Petronella de Haze, huysvrouwe van Geldin de beste oudt 47 j., getuyge gedaeght ende geedt als die voergaende.

Seeght, dat die voerscr. Henrick de Vlugge verwere heeft gewoent in zeker huys ende verwerie gestaen inde Gasthuysstrate bijde Verwersput daer inne zy deponente een vierendeel in tocht ende haer dochter in proprieteyt besit tegen Wouter van Goirle ende zijn susters dien dander doelen competeren, ende dat hij tselve huys geheel in hueringe hadde voer hondert gulden tsjaers, ende dat die selve Henrick daer uuyt ende hier van Bergen is vertrocken met zijn huysvrouwe ende kynderen te Sinxen lestleden nu geleden ontrent een jaer als die publ icatie hier te Bergen gedaen wordde van wegen Mevrouw die Marquise, ende dat hij zedert noyt weder en is gecomrnen, ende dede alle zijn haeve te schepe ende voer dese nae Antwerpen ende van daer zijn zij voerts gereyst nae Engelandt zoe zij deponente heeft verstaen, ende nyettemin eer zij van Berghen scheyden stelden haer deponente van huere huyshuere tevreden met assignatie op zekere andere luyden die hun schuldich waeren van verwen, seggende voirts dat die voerscr. Henrick ende zijn huysvrou we waeren jonge gebouwde luyden die maer vier jaeren gehuwt en waeren ende hadden drye kynderkens, ende noch nyet vele have vergadert en hadden, ende was die selve Henrick uuyt Hollandt geboeren ende zijn huysvrouws van Antwerpen, ende die welcke egheen van beyden egheen erffgoeden en hadden. maer waeren schamel kynderen die hun broot ende -hueren cost voer hun ende hunne kynderen met wercken moesten winnen. Behalve dat hij met die solve zijne huysvrouwe hadde gehadt 200 gld. eens, die h uer gegeven hadde huer oom P eeter Scholiers meecooper T Antwerpen, daer zij bij gewoent ende gedient hadde,...

Ondergeteeckent, bij mij Nelleken de Hase.

23. 18 Mey, Anno quo supra.

a. Cornelis Laureyssz weert inde Voetboege opte Merct hier te Bergen, oudt 41 j.,.. geedt... ende verhoert bij mij Hinckaert. Ende yerst gevraeght oft, tot zijnent noyt eenighe vergaderinge van volcke met eenen predicaat en is geweest die van achter in huys souden gecommen zijn om te drincken ende wat zij daer deden oft tracteerden.

Seegt, dat tot zijnent zijns weetens egheen predicant met eenige vander nieuwer religie en is geweest, anders dan dat eens is gebuert inden zomer ende alzo die predicatie ontrent Bergen was begonst Luyten die stadt, ende corts naedyen Grave Lodewijck hier te Bergen bij mijn Vrouwe die Marquise geweest hadde, tot zijns deponents huysen zijn van achter inne gecommen M. Jasper Vosbergen met eenen geheeten Blasius Roelants~ tot Antwerpen doen ter tijt woenende ende tot Bergen was commen spelen ende nu deser werelt is overleden, ende met noch eenen jonckman die hij deponent nyet en kende, hebbende eenen mantel ende een boet aene, ende den welcken hij zedert hoerde dat een predicant was. Welck M. Jaspas ende Blasius deden een pinte wijns tappen gaende inde groote eedtcamer ter eerde staende, ende naedyen zij daer een weynich tijts hadden geweest zoe zijn daerna aldaer diverssche personen, borgers deser stadt ende meest ambachtslyden oick gecommen vraegende naeden voerscr. M. Jaspas, ende sach hij deponent dat zij eenige communicatien tsamen hadden inde selve camere aende taefel, ende dat zij heyschten penne ende inck ende daermede die voersejde personen hebbende den mantel ende hoet aen, screef ewat, sonder dat hij deponent hun woerden of propoesten heeft verstaen noch oick geweten waet daer bijden selven personen gescreven worde.

Behalven dat hij deponent alzo een voerscr. geselschap een pint wijns gedroncken hebbende ende zij daer ontrent een halve ure geweest zijnde zij ewech gingen, dat hij deponent nauwe en wiste, soe eest dat hij deponent ende vanden geselschap wesende zijns deponents neve ende

compère geheeten Jaspar Janssz met dyen hij uytginck ende dandere volghde, vraeghde wat zij daer gemaect hadden, antwoirdende die selve zijnen neve ende compère tot hem deponent seyde, dien jonge man heeft ons daer ewat geordonneert om mijn Vrouwe die Marquise over te gheven, ende vragende hij deponent wat iest voer een jonckman antwoirde die voerscr, zijn neve ende compere: *Het is een predicant die van Geneve compt, hij sal morgen hier preken int bosch*, ende alsoe men int gemeyn seyde, dat geconsenteert was te preken, soe en heeft hij deponent nyet voerder daerop geseeght ende met dien ghinck die voerscr. Jaspar Janssz. ewech, ende hoerde hij deponent oick des anderdaeghs seggen dat men zeer sterck hadde int bosch dien dach gepreect. Gevraeght van waer de selve Jaspar Janssz is ende waer hij is ende oft hij absent ende van hier vertrocken is. Seeght, dat die selve Jaspar Janssz is van deser stadt geboeren ende dat hij naede publicatie van mijn Vrouwe die Marquise in Maio ende Sinxen heylige daegen gedaen int jaer voerleden, hij van hier is vertrocken nae Engelant ende zedert hier nyet en is wedergekeert maer noch in Engelandt is, soe hij deponent verstaat, ende seyde die selve Jaspar Janssz. doen hij van hier vertrock tot hem deponent dat hij nae Ingelandt ghinck, latende hier zijnen huysvrouwe ende kynderen die hier noch zijn ende zijn hij deponent ende die voerseide Jaspar Janssz twee gesusters kynderen, wel wetende dat het huys daer hij uuyttrock ende daer zijn huysvrouwe ende kynderen noch inne woenen, geheeten die Kemel opten hoeck vande Silversmitstrate nae vermoegen ende teneur van zekere testamente gemaect bij de moedere desselffs Jaspar Janssz. toebehoirt die kynderen, ende dat die voerscr. Jaspar die selve nyet en mach verminderen oft aliëneren oft eenichssins daeraff disponeren gelijk hij deponent seeght te blykene bijden selve testamente, daeraff hij deponent mij Commissaris sal copie auctenlijck overgeven in confirmatie van dese zijne depositie ende oyck die haeffelijcke goeden vande selve moeder commende, zijn zijn kynderen toehehoirende naevolgende den selven testamente met oyck die renten die vander voerscr. moeder commen. Sulcx dat die voerscr. Jaspar Janssz,

maer zijn tocht aen al en heeft, ende andere egheen goeden en en heeft die voerscr. Jaspas Janssz. ende nyet daertoe vercregen off gebetert hebbende, maer den kynderen goeden vermindert.

fol. 84

b. Gevraeght wat goeden dat heeft Frans Bosschart zijn naeste gebuere, Seeght... (als in nrs. 4, 5 en 6)... Ende weet oyck wel dat des voerscr. Bosscharts huysvrouwe geheeten Maye, is vander nyeuwe religie, ende dat zij oick vertrocken is met huer man.

c. Gevraeght nae eenen zijns deponents ander gebuer geheeten Cornelis de Clerck inden Moyses, wanneer die is vertrocken, ende wanneer zijn huysvrouwe, ende wat erfgoeden die selve hebben. Seeght... (als vorige getuigen).

d. Aengaende Adriaen in den Struys oyck in zijns deponents gebuerte gewoent hebbende. Seeght, dat die selve Adriaen oick te Sinxen voerscreven vertrock... (verder als in no. 18).

e. Gevraeght nae zijn andere naeste gebuere geheeten Lyne inde Craene, weduwe van Peeter Henricssz inde Craene in zijn tijt apothecaris, oft hij nyet en weet, dat die selve Lijne soude hebben ghelt geleent oft gedaen tot onderhoudenisse vander predicatie ende vander exercitie vander nyeuwer religie.

Seeght daeraff int zeker nyet te weten maer heeft wel hoiren tselve huer naegheven ende dat zij hem deponent oyck heeft geclaeght dat men sulcx achter hueren rugge geseeght ende bij eenige luyden beloegh wordde,... Ondergeteeckent, Cornelis Laurensz, weert inden Voetboge opte Merct.

fol. 85

24. 21 May, Anno 1568. Geweest ten huysse toebehoirende Joris Ketly, Ingelsman gelegen inde Hooghstrate naest voerscr. Peeters Capelle daerinne tegenwoirdelijck inne woent Claes Peeterss. Spotten coopman van mee, ende aldaer gevonden hebbende die huysvrouw desselfs Claes, die mij seyde dat haer man uuyter stadt was, soe hebbe ick commissarys voerscreven haer geordenneert mij te speciiceren ende te thoonen die haeve den voerscr. Joris toebehoirende hier in thuys gelaten bijden voerscr. Joris, gelijk zij oick heeft gedaen, naevolgende den inventaris daeraff gemaect.

25. 22 May. Martyne Janss weduwe van Bernaert de Lynedrayer oudt. ?. getuyge gedaeght, geedt ende verhoert aengaende d absentie ende vertrek van Willem de Verwer diemen hiet den Engelsman ende zijn faculteyt ende goeden. Seeght, dat zij is woenende neffens die Croone in een huys geheeten "inden Zeeridder" inde Bosschstrate alhier ende aldaer omtrent 10 jaeren heeft gewoent, ende alzo heeft gekent ende dagelijcx uuyt ende inne sien gaen eenen geheeten Willem, verwer van zijnen ambacht diemen hiet gemeynlijck den Engelsman, bruer van Aelbrecht die uuytroeper, welcke Willem woenende tegenover die voerscr. Croone naest het Gulden Peert, die welcke daer woende omtrent een halff jaer nae huer beste onthout, ten tyde vanden regimente vanden trouble van Bergen, ende weet zij deponente wel, dat die selve Willem met zijn huysvrouwe vertrock van hier voer Sinxen anno '67 ende droech met hem sulcken huysraet als hij hadde zonder die weerde van een stuver daer te laeten ende en conste nauwe zijn huyshuer betaelen, ende sedert en heeft zij deponent hem noyt gesien, ende weet wel dat hij hem heeft gemoyet van desen trouble, ende dat zij hem dickwils sach soer vierichlijck metten anderen vander nyeuwer religie loopen ter predicatie ende anderssints, ende die huysvrouwe desselffs Willems hadde huere deponente gheerne geinduceert mede ter predicatie te gaen dwelck zij nyet en wilde doen.

26. Cornelis Henrix schoenmaecker woenende inde Corttemeestrate, oudt 54 j. getuyge gedaeght, geedt ende verhoort, aengaende d absentie ende vertrek van Aelbrecht Franss. uuytroeper ende faculteyt vanden selven. Seeght, dat Aelbrecht Franss. uuytroeper vanden oude cleercoopers te Bergen heeft ontrent een jaer gewoent naest den woenhuysse zijns deponents in een huys dwelck hij deponent hem verhuert hadde, ende track met zijn huysvrouwe uuyt tselve huys voer d expiratie van zijn jaere opten Ascensioens dach anno '67 ende droech met hem alle zijn haeve, behalven zeker haeve die soe veele mocht weert zijn als hij deponent schuldich was van huysshuer, beloopende na zijn beste onthoudt ontrent 8 gulden, ende die sel ve daer gelaten haeve worde vercocht ontrent 14 gld. ende die resterende penningen boven die voerscr. 8 gulden hadde ende trock zeker weese zijn voerkint die hij meer schuldich was, oft zijn moye in desselfs weese naam, ende en liet die selve Aelbrecht hier anders nyet ende nyet die weerde van eenen stuver in haeve noch erffve, maer was teenemael verarmpt ende ghinck met zijn huysvrouwe woenen Tenchuyzen, ende dede zijn haeve in een schip van Ampsterdam... Ondergeteeckent, Cornelis Heyndrixsen.

27. Peeter Joess. zydealakencooper, woenende te Bergen opten hoeck vander Corttemeestrate, oudt omtrent 53 j. getuyge gedaeght, geedt ende geexamineert, aengaende d' absentie ende vertreck van Cornelis Jacobss., hoyemaker ende zijn faculteyt ende goeden.

Seeght, dat alzoë thuys daer hij deponent is woenende hoirt toe mijnen heer den Marquis ende vanden zelven oft die van zijnen raede oft rentmeester hij deponent tselve huys in hueringe is houdende, ende dat hij deponent uuyten selven huys een deel van dien oft het cleyn huys vanden zelven heeft verhuert gehadt den voerscr. Cornelis Jacobssz. geleden zeker jaeren ende daer inne dieselve Cornelis gewoent heeft 6 jaeren oft daer omtrent ombegrepen, ende daerinne nog woende ten tyde van zijnen vertreck, soe is hem deponent kennelijck dat die selve Cornelis uuyt deser stad is vertrocken met wijff ende kynders omtrent een jaer geleden anders den precisen tijt nyet onthouden oft gaede geslagen hebbende, ende want hij deponent hadde verstaen, ende gewaer wordde, dat hij wilde vertrecken, soe dede hij deponent zijn haeve arresteren voer die huere, daer voere die voerscr. Cornelis hem deponent betaelde van zijn huere ende alsoe nam zijn haeve ende trock daarmede ewech, doende zijn haeve te schepe, soe hij deponent verstont, sonder dat hij weet te vercleren werwaerts dat hij trock oft vervaeren is noch oick oft hij culpabel oft medepleger was vanden voerledenen trouble, want hij deponent tselve nyet gaede en sloech noch oick met zulcke persoenen nyet en hanteerde oft hen die aen en droech oft die en mochte zien, nyet wetende oick te vercleren des gevraeght zijnde van waer die selve Cornelis was, ende vele min weet hij dat die selve Cornelis eenich erffgoet heeft gehadt noch anderssints zijn staet en kende noch met wyen hij ommeginck, oft wye hij hanteerde behalven dat hij deponent wel weet dat die selve Cornelis was vander gulden vanden coleuveniers deser stad.....
Ondergeteeckent, bij mij Pieter Joessz.

24 May, Anno 1568 ante prandium. Hebbe ick Hinckaert voer mij geroepen joncker Symon van den Werve drossaet van Bergen ende M. Thomas van den Houte secretaris der voerscr. stadt van Bergen, die welcke onder andere ick verstont best kennisse te hebben van den innegesetene van Bergen ende bezunder vanden ghenen die hun deser veranderinge van religie ende trouble tot Bergen gebuert, hadden ondervonden, om met henlieden te communiceren ende hun te vragen ende interrogeren aengaende seker persoonen daeraff ick dubiteerde oft zij presenten oft absenten waeren, ende daeraff bijde voergaende informatie bij meester Nic olaes van der Stegen ende mij Hinckart genomen nyet en was geprobeert oft emmers nyet soe claerlijck oft anderssints genoechsaaem en constende, ende alsoe die voerscr. drossaet ende secretaris ons dien aengaende eensdeels ende van sommige persoonen die ick hun hebben aengenoempt mij hadden onderricht, hebben zij aengaende eenige andere in merkelijsken getaele vercleert te dubiteren ende die selve nyet te kennen als van huere qualiteyt oft conversatie nyet wesende, maer mij vercleert, dat die selve sullen beter kennen ende daernaeweten te vernemen zekere sergeanten deser stadt, die alomme gaen oft verkeerren onder tgemeyn ende slecht volck oft ambachtsgesellen, die zijn te dyen eynde geerne sullen te wercke stellen ende hun rapport daeraff onder eedt doen doen, hun gevende die naemen in gescriften soedat ick commissaris den voerscr. secretarys die naemen vanden ghenen die hij ende de voerscr. drossaert vercleerden om bekend te zijn in gescrifte hebbe overgegeven, ende die de selve ten eynde voerscr. heeft aanveert.

Ten selven daeghe naeder noene, ben ick gereden ende met mij die voerscr. drossaet, uuyt deser stadt nae *Halteren* om te vernemen ende te weten aen oft vanden pachter van der Halsterschen moelen, van wyen bij den selven moelen te pachte hiel ende oft Cornelis de Clerck zijn meester was ende oft de selve moelen den selven pachter toebehoirde. Gelijck ick van eenige hadde verstaan ende want ick den selven pachter noch zijn huysvrouwe nyet thuys en vont, soe ben ick weder te Bergen gekeert ende hebbe last gegeven den voerscr. pachter te doen oft laeten daegen bij mij voerscr. Commissarys te Bergen.

30. 21 May. Nicolaas Peeterss Spotten, coopman van mee, oudt 53 j. getuyge gedaeght, geedt ende geexamineert opte qualiteyt ende faculteyt van Joris Ketly Engelsman ende van zijne huysvrouwe, ende hoe zij hun ten tyde van desen trouble hebben gehadt ende gehouden. Seegt, dat hij deponent den voerscr. Joris heeft gekendt zedert twee jaeren herwaerts uuyt dien hij met hem deponent somtyden heeft gehandelt oft gecoopmansschapt ende zedert zijn huys gelegen inde Hooghstrate hier te Berghen heeft gehuert ende omtrent 8 maanden daerinne heeft gewoent, ende die huysvrouwe des voerscr. Jooris heeft hij deponent gekant over lange, ende dat zij noch woende in Zeelandt, bij haer grootmoeder woenende in een dorp geheeten *Dreysse* liggende tusschen Brouwenshaven ende Ziericxzee, aldaar hij deponent om zijn coopmansschap oick te meer stonden heeft geweest ende verkeert. Ende alsoe weet wel dat die voerscr. Joris is een Engelsman, ende egheen eeffgoet hier oft bynnen dese landen en heeft zijns wetens, maer dat tvoerscr. huys daer hij deponent inne woent met oick zekere hoeve, gelegen ontrent twee mylen buyten deser stadt ende tusschen die selve stadt ende Herle commen van des voerscr Joris huysvrouwe wegen als gecocht staende den huwelijck van haeren eerste man geheeten M Leaert in zijnen tyt schoelmeester alhier. Ende dat die selve huysvrouwe des voerscr. Joris heeft huere moedere noch levende, woenende in Engelandt, onder der Veren in Zelandt, geheeten Jouffrouwe Janne Peeterss, weduwe wylen Jan Peeterss rentmeester in zijnen tyt vander heerlijkheyt van Duyvelant voerscr., welcke moeder hier te Bergen noyt en heeft gewoent maer altemet wel over ende weder is gecommen, ende was altemet te M Jasp van Vosbergen ende altemet te Joris Ketly gelogert, nyet wetende hij deponent oft die voerscr Joris oft zijn huysvrouwe die predicatie hebben gehanteert oft desen voerleden trouble ondervonden, want hij tselve nyet en heeft gaede geslaegen oft hem dyer dingen gemoyet. Ene seggende voirts dat hij egheen haeve en weet den voerscr. Joris hier toebehoirende dan die ghene die ick Commissarys voerscr. opten 21en dach deser maent

hebbe geïnventariseert in zijn absentie, nae dyen ick hem nu die partyen vanden selven inventorys opgelesen. Behalven dat hij seeght nyet te weten vanden stucken int comptoirken opt achterste opper camere bevonden, die hij noyt en heeft gesien ende nyet en weet wat daer inne is oft is geweest. Ende heeft hij deponent tot mijns Commissaris ordennancie geloeft die voersejde geïnventariseerde meubelen te bewaeren ende nyemand te laeten volgen sonder andere ordennancie te hebben van zijnen Majesteit wegen...

Ondergeteeckent, bij mij Nicolaas Spotten.

31. Eodem die Peeter Servaes, scouteth tot Halteren... yerst gevraeght wat erffgoeden oft gronden van erffven Cornelis die Clerck ende zijn huysvrouwe hebben ende waer gelegen ende wat renten eensamenlijck oyck des voerscr. Cornelis huysvrouwe moeder.

Seeght.... (als andere getuigen en) dat hij noch heeft een hoeve tot Halteren gelegen heit aende moelen aanden Steenbergische wech, die welcke in hueringe houdt Cornelis Keetman, ende onder Halteren noch 2 pd. opten Nyeuwen Boyenmoer, die schuldich sijn die erffgenaemen Geert Janss, weet oick dat die voerscr. Cornelis noch heeft oft onlanx gehadt heeft zekere goet onder Steenberge, nyet wetende wat oft hoe veele. Ende soe hij deponent heeft verstaen ende oyck presinueert, heeft die moeder der voerscr. huysvrouwe van Cornelis haere dochtere ende M. Jaspaer Vos bergen hueren zoenen alle huer goet metten levenden lyve getransporteert oft emmers den voerscr. Cornelis ende M. Jaspar laeten regelen, alsoe zij een oude vrouwe was ende is. Ende dat die voerscr. meester Jaspar ende Joris Ketel hadde twee gesusteren uuyt Zeelandt getrouwt nyet wetende wij huere ouders waeren oft zijn. Seggende voerts, dat die voerscr. meester Jaspaer ende zijn moeder, ende zijn huysvrouwe waeren vanden principaele van die vander nyeuwe religie ende dat zijn moeder zeer blyde was doen Cornelis die Clerck kynt naede nyeuwe maniere kersten gedaen was, ende hier liet duncken, dattet beter kersten daeromme was dan dandere huers dochters kynderen. Aengaende den knecht oft dyener van Cornelis de Clerck genoempt Peet er sal den drossaet mij commissaris daeraff bat onderrichten.

Gevraegh t voerts van Frans Bosschart, geheeten Spaerpot. Seeght, dat hij deponent meynt dat die sel ve was een vanden principaelste vander nyeuwer religie, want hij deponent den selven heeft sien commen opter stadt huys met een predicant ende hem dagelijcx der zelve religie onderwont, Ende Lyne inde Craene desselffs Spaerpot gebuere heeft oyck metten selven Spaerpot die predicatien gehanteert int secreet over langen tijt soe hij deponent heeft verstaen, ende hem is vercleert geweest bij

Maye dienstboede der voerscr. Lijne inde Craene bij haer noch woenende, die naerder daeraff soude weten te deponeren, ende huer kennelijckheyt te seggen...

32. Neelken Corneliss huysvrouwe van Pascasius Justus, medecijn, oudt 40 j., getuyge, gedaeght... op vertreck van Reudolff Sterck, Engelsman. Seeght, dat zij den voerscr. Reudolff over die 12 jaeren heeft gekent ende met hem coopmansschap gedaen ende gehandelt, zedert welcker tijt zij den zelven Reudolf heeft weten woenen tot Bergen opten Zoom, ende dat hij een dochter vnn Bergen heeft getrouwd gehadt, te weten van huers moeders wegen die welcke huer moeder was dochter vanden ouden Jan Muffet borger van Bergen, ende die vader vanden voersr. huysvrouwe van Reudolff was een Schotsman, woenende te Veren, zoe zij deponente heeft verstaen. Ende dat die voerscr. Reudolff ende zijn huysvrouwe te Si ncxen lestleden anno '67 zijn van hier vertrocken nadien die publicatie van wegen der Marquise gedaen was. Seggende des gevraeght zijnde, dat hoewel zij deponente nyet verre van desselffs Reudolff Sterck huys woende, maer inde selve strate ende gebuerte desselffs ende dat zij met hem handelde tot zijnen vertreck toe, soe en weet zij nyet oft hij vander nyeuwer religie was ende hem den trouble die ter zake vanden zelven te Bergen gebuert is, heeft onderwonden oft nyet, noch oick oft hij off zijn huysvrouwe ter nyeuwer predicatie zijn gegaen, want zij tselfde egheen gaede en heeft geslagen ende oick dat die voerscr. Reudolff van achter in een andere strate uuyt ende inne ginck, ende maer het halffhuys oft achterstehuys en hadde. Gevraeght voirts oft thuys daer die voerscr. Reudolff ende zijne huysvrouwe inne woende, ende daer uuyt zij vertrocken zijn, hun toebehoirde. Seegt neen, maer dat tselve toebehoirt Joris Nyden, Engelsman woenende in Engelandt ende getrouwt hebbende die weduwe van Jaspar Laet, vanden welcken die voerscr. Reudolff huerde t voerscr. huys oft achterhuys genaempt den Regenboge. Ende aengaende d erffgoeden die den voirsch. Reudolff souden toebehoiren oft toebehoirt hebben, en weet zij deponente egheen ander dan eenen hoff liggende hier in stadt inde Dobbelstrate sonder huys, ende hadde noch een hoeve gelegen buyten die poorte omtrent een halff (uer?) gaens, die, hij vercocht voer zijn vertreck, ende waerop oft opte penningen daeraff commende hij

haer deponente hadde gassigneert, noopende zekere schult die hij haer schuldich was van coopmanschap van was daer zij mede ommegaet, beloopende tusschen die 4 oft 500 gld. ende daer op zij huer t achterheyt meynde te verhaelen, ten waere hij ons commisarissen den coopere waere verboden zijn handen vanden penningen te ydelen, ende anders en weet zij egheen gronden van erffven die zij lieden hadden.

Fol 91

Gevraeght naede haeve die zij noch moegen hier hebben oft gelaten hadden, ten tyde van huer vertrecke. Seegt, dat zij van egheen andere haeve en weet, dan dat int voerscr. huys vanden Regenboege daeraff zij deponente die sluetels heeft, noch eenige rommelinghe staen, den voerscr. Reudolff toebehoorende, van coetssen ende andere tretssoiren die zij nyet en soude weten te designeren oft uuyt te scheyden uuyten ander haeve ende rommelinghe den huyse ende proprietaris van dyen toebehoirende, ende welcke haeve oft rommelinghe des voerscr. Reudolffs zij over lange soude vercocht hebben gelijck zij daeraff last hadde, soo verre zij die had de geweten te distingueren, oft deen uuten anderen te scheyden....

Ondergeteeckent bij mij Nelken Cornelis dochter.

33. Jan Laureyss alias Leysen, coopman ven saede, oudt 65 j. getuyge gedaeght etc. aengaende... Joris Ketley, Engelsman ende zijn huysvrouw. Seeght, dat die voerscr. Joris hem deponent als zijn gebuere heeft gepasseert zeker procuratie T Antwerpen in zijns deponents absentie ende die hem zedert geleverd op zijn vertreck, nyet onthouden hebbende hoe lange tselve geleden is, ende dat om te verhueren oft vercoopen zijn huys dwelck hij ende zijn huysvrouw hier staende hebben inde Hooghstrate, tegenover daer hij deponent woent ende oyck zekere zijn hoeve gelegen bijde Zeezuyper buyten der stadt van Bergen. Nyet wetende dat die voerscr. Joris oft zijn huysvrouw andere erffgoeden hier onder Bergen oft hier te lande hebben. Maer aengaende die muebelen ende haeve die zij hadden oft hier achterlieten, hebben zij hem deponent die bij inventarys te voeren geleverd ende te bewaeren gegeven, ende die zedert oick doen haelen die hij deponent heeft overgeleverd naevolgende den selven inventarys opten 13 Augusti estleden anno '67 eenen geheeten Grietken Laureys, die beyde voerscr. Joris hadde gewoent, welcke haeve die selve Grietken die voirts heeft beschickt te scep nae Engelandt, ende zijn noch eenighe andere perceelen van haeve int huys des voerscr. Joris te Bergen gebleven, die hem deponent nyet en zijn bijden voerscr. inventarijs geleverd geweest, ende die aldaer noch sijn, met oick in zijns deponents huysen zijn noch den voerscr. Joris toebehoirende een carthe van Brabant ende noch een andere quaede carte ende drye tafereelen die daer tzynt noch hangen.

Fol 92

Gevraeght oft die selve Joris ende zijn huysvrouw sijn geweest van der nyeuwer religie ende ter nyeuwer predicatie gingen oft van desen voerledene trouble nyet en hebben gemoyt. Seeght, dat hij daeraff anders nyet en weet te deponeren, dan dat hij wel heeft hoiren seggen, dat zij beyde ter predicatie gingen ende dat meester Jaspar van Vosbergen hun zwager tegen hun over woenende ende Cornelis die Clerck hun daertoe hadden gebrocht, ende die welcke malcanderen zeer hebben gehanteert naedien die veranderinge vander relegie ende die predicatie is opgestaen,

ende die te voeren malcanderen nyet en hanteerden noch en vermochten noch sien oft hoiren, gelijck eenen yegelijck kennelijck is, seggende voirts dat die voerscr. huysvrouwe van Jaspar was genoempt Agneese ende was de dochter van eenen meester Jan in zijnen tijt rentmeester des *heeren van Veren*, ende suster vanden huysvrouwe van meester Jaspar, ende ghinck zij metten voerscr. Joris hueren man nae Engelandt ende heeft huer moeder noch levende, ende daeraff zij noch goet is verwachtende zoe hij deponent meynt, wantmen huer moeder houdt voer een welgestaede vrouwe diet zeer wel heeft, woenende ter Nyewekercke in Duyvelant, vercleerende nyet weten te deponeeren van Reudolff Sterck oft zijn huysvrouwe, daeraff, noch van hueren goeden egeen kennisse hebbende...

Ondergeteeckent Jan Lauwereys.

34. Jehanne Lixhals, huysvrouw vanden lest voergaende getuyge, oudt 40 j...., gedaecht etc. opt vertreck van Joris Ketly, ende zijn huysvrouw, ende gevraecht oft zij lieden die predicatie hebben gehanteert, ende hun den voerleden trouble ende veranderinge vander religie hebben onderwonden.

Seeght, dat zij daeraff anders nyet en weet dan dat ten tyde doen die predicatie hier yerst begonst aen tbossch buyt en der stadt, die voerscr. Joris was in Engellant ende dat zij deponente int zeker nyet en weet oft zijn huysvrouw alsdoen ter prekinge ginck, maer nae des voerscr. Joris huers mans wedercompst, zoe heeft men gehouden dat die voerscr. Jooris ende zijn huysvrouw beyde die nyeuwe predicatie hebben gehanteert oft gevolght, ende heeft zij deponente deselve huysvrouw van Joris ter predicatie sien gaen somtyden alleene, en somtyden met hueren man ende somtyden met huer suster, huysvrouw van M. Jaspar Vosbergen, ende daer aff zij deponente als huere gevaere ende gebuere wesende huer heeft altemet besproken ende gemeden tselve nyet te doen, ende oick op eenen anderen tijt siende eens zij deponente die selve huysvrouw van Joris huere gevaere commen van buyten nae huys, vraechde haer van waer zij quam, daerop die selve haer deponente antwoorde, *dat zij quam van daermen tkindt van dengelsche Katheleyne kersten gedaen haelde*, ende alzoze zij deponente daer op zeyde *"ick pleech oick totten Kerstenheyt oft doopssel van hueren kynders geroepen te zijn"*. seyde die voerscr. huysvrouw van Joris tot huer deponente dese oft gelycke woirden *zij* (denoterendd die moedere vanden kynde, te weten die voerscr. Engelsche Katheleyne) *wiste wel dat ghij er nyet en soudt hebben willen commen*, tselve seggende mitsdyen die voerscr. Engelsche Katheleyne die te voeren huere kynderen altijt hadde laeten kersten doen nae oude religie ende gewoonte, hadde doen ter tijt huere kynt laeten kersten doen oft doopen in eenen boomgaert opte nyeuwe maniere oft pretense nyeuwe religie zoe zij deponente verstont.

Seggende voirts, dat die erffgoeden... (als in 30)..., ende heeft zij deponente der voerscr. huysvrouwe van Joris huer gevaere hoiren tanderen tyden seggen, dat zoo verre huere moedere hadde afflivich geweest ende zij egeen moeder en hadde gehadt zij lieden over lange in Engelandt hebben geweest, midts dat huer man jaerlijcx moeste veele gheven dat hij uuyt Engelanl woonde, als vanden courte van Engelandt wesende, ende dat zij daer nyet en wilde zijn noch van dese landen vrtrecken, soe lange haor moeder leefde.

Seggende voerts des gevraeght zijnde, dat zij van Reudolff Sterck ende zijn huysvrouwe noch huere goeden anders nyet en weet te vercleren dan dat zij heeft verstaen dat die hoeve die Reudolf hadde, quam van zijns huysvrouwe wegen, ende dat zij van Bergen is zoe zij deponente heeft hoiren seggen, nyet wetende oyck oft zij lieden vander religie waeren, want zij deponente aen hun egeen kennisse en hadde noch van huer gebueren en is geweest. Ende anders...

35. 25 May. Jan Bernaerts... yerst gevraeght zijnde, wanneer ende waeromme Cornel is die Clerck zijn naest gebuere vertrocken oft hem absent ende uuyten oogen houdende is.

Seeght... (als vorige getuigen en)... dat zij die principale hadden geweest van dese,voerledene trouble hier te Bergen ende daer omtrent gebuert. Gevraeght hoe vele hij deponent zijn huys daer hij inne woent vanden voerscr. Cornelis de Clerck heeft gehuert, ende hoe lange ende wanneer zijnen termijn uuytgaet, ende oft hij daeraff een huercele heeft, ende ingevalle jae dat hij die exhibere.

Seeght, dat hij tselve huys geheeten die Witte Duyve heeft gehuert vanden voerscr. Cornelis voer 5 pd. Vl. tsjaers eenen termyn van seven jaeren ende heeft hij deponent daer noch aen twee jaeren nu dry weken nae Sinxen naestcommende, waeraff hij deponent egeen cedele en heeft, noch vanden voerscr. Cornelis begheert noch willen heysschen als sulcken man die Bergemeester van buyten ende van bynnen deser stadt is geweest wel betrouwt hebbende.

Gevraeght oft die moeder van die selve Cornelis die Clerck bijden selven Cornelis woende ende wanneer zij vertrocken is.

Seeght, dat hij die selve schoenmoeder van Cornelis, geheeten:Mayken Sander, altijt heeft sien woenen soe lange hem deponent gedenckt bijden selve Cornelis ende dat zij vertrocken is uuyten selven huysende ende uuyt deser stadt als die voerscr. Cornelis de Clerck gevangen ende geapprehendeert was hier te Berghen van wegen mijn vrouwe die Marquise overmits den trouble ende disordre hier te Bergen voertgesteld oft corts voer oft nae ombegrepen, ende is die voerscr. Mayken gaen woenen Tarmuyen in Zeelandt daer zij noch woent zoe hij deponent heeft verstaen, maer seeght des gevraeght zijnde, dat die moeder vander huysvrouwe des voerscr. Mr. Jaspers hier te Bergen nyet en woende noch en heeft gewoent, maer is woenende in Zeelandt in Duyvelandt ende is een zeer rycke vrouwe, soemen seeght.

Seggende tot dien hij deponent, dat wel waer is dat die voerscr.
schoenmoeder van Mr. Jaspar was hier te Berghen met twee huere
dochteren als men t kynt, van meester Jaspar kersten dede oft doopte opte
nyeuwe maniere inde schuere ende ghinck mede te kerstenheyt ende
bleef daer inne noch hier wel vijffthien daghen oft dry weken oft
daeromtrent ombegropen.... Nescit scribere.

36. Gielis die Reyger, clerck de despence geweest hebbende van wylen die Marquis van Bergen, oudt 31 j. etc.... gevraeght. wat ende hoe veele wylen mijn heer die Marquis Cornelysen de Clerck schuldich bleven is ende waeraff.

Seeght, dat hij bevynt uuyt zijn reekeningen, memorien ende billetten vanden partyen van coopmansschappen die de voerscr. Cornelis de Clerck geleverd hadde twee oft dry jaeren voor d afflivicheyt van mijnen heere die Marquis, dat men den selven Cornelis noch schuldich ende tachter is, van tgene dat tot zijns deponents last stont oft dat die clerck van despence moeste betaelen die somme van 222 gld. 2 st. ende halve blancke ende waeren daeraff eenige partyen van coopmanschap voer die kynderen van Brimeu waeraff mijn heere die Marquis was momboir, ende daeraft die selve heere was geremboursseert ende eenige van dyen, van root ende blauw fluweel ende goutdraed, blauwe ende roode zyde, nae zijn beste onthouden om die mouwen mette pylen te maecken, ende oick van bombasyn, fusteyn ende sayotte voor doertrecksels van kousen voor die paigen, ende dergelijke dinghen oft waeren, van welcke rekeni nge oft specificatie hij deponent mij commissaris heeft copie oft extract gegeven...

Ondergeteeckent: G. Reyghers.

37. 26 May. Anno 1568. Die voerscr. Gertruyt Jans Claesdochter gequalificeert als voeren. Gevraeght hoe vele andere bruers ende susters zij heeft oft gehad heeft dan den voerscr. Cornelis de Clerck ende oft die zelve leven ende oft zij kynders hebben achtergelaten oft nyet.

Seeght, dat zij boven den voerscr. Cornelis de Clerck die huer oudste bruer is, heeft noch gehad eenen anderen bruer geheeten Peeter die Clerck die jonge, die seven jonge kyndcrs heeft achtergelaten daeraff die voerscr, Cornelis is voeght ende momboir ende eenen suster T Antwerpen getrouwt gehen Margriete, die nu getrouwt heeft Adriaen Hagens, coopman lijnwatier T Antwerpen, welcke Margriete is een godtvruchtige vrouwe huere houdende aen d oude religie ende daeraf noyt gebleken hebhende, die welcke oyck seven levende kynderen heeft, zoe van hueren yerste als leste man.

Seggende voirts des gevraeght zijnde, dal nm huerlieden, te weten van haere deponente ende huere voerscr. bruers ende susters vader geheeten Jan Claes ende van Mayken Peeter Spronckdr. hunlieden moedere, zeker goet op hun verstorven is, die zij onderlinge minnelijck hebben gedeylt sonder eenich bescheyt van scheydinge daeraff gemaect te hebben, ende heeft zij deponente gehaet voer haer deel zekere hoeve gelegen te *Hildernisse* geheeten *Lindonck* ende eenige renten, maer wat die voerscr. Cornelis voer zijn deel van renten heeft gehaet en heeft zij nyet onthouden noch gaedegeslaegen, ende mits die langheyt vanden tyde heeft vergeten ende nyet en weet te specificeren wat goet die selve Cornelis huer bruer noch heeft, behalve thuys inden Moyses ende inde Duyve ende den hoff buyten die poirte der stadt, nyet wetende wat renten hij heeft.

Ende haer voer gehouden zijnde zekere boexcken gescreven bijder eygen handt des voerscr. Cornelis soemen seeght, daerop int yerste bladt staet aldus: Dit es den loeper vanden renten die mijn moeder jaerlijcx ontfangende es. Seeght, dat zij nyet zekerlijck en weet oft die handt is van

Cornelis huer bruer midts dat huere gesichte cranck ende seer gefailleert is, maer dunck huer naer huer beste dat zijn handt is, verderende dat zij nyet en weet oft die renten daerinne gespecificeert huer ende huere andere bruer ende suster oft huere onbejaerde kynderen oick competeren ende oft huere deponente renten daer inne oick begrepen sijn, want zij van huere eygen renten egheen ontfanck en heeft oyt gehadt, maer heeft die altijt ontfangen die voerscr. Cornelis huer bruer ende haer tgelt jaerlijcx gegeven ende heeft nyettemin zij deponente van hueren renten die brieven onder die zij in langen tyde noyt eens gesien en heeft, maer soe verre zij tselven boecxken mochte met stade oversien ende doen oversien ende die conferende met huer brieven diese oick mochte naerderen ondersuecken ende overlesen oft doen overlesen, soude daernae moegen daeraff naerdere huer vercleren doen.

Seggende voerts, dat zij wel weet dat die hoeve gelegen bijde Halstersche moelen den voerscr. Cornelis hueren bruer nyet toe behoirt, maer een weeskynt van Gheertruyt Jaspars des voerscr. Cornelis huysvrouwe susters kynt ende van welcke kyndt die voerscr. Cornelis momboir is ende oyck noch een hoeve onder Steenberge hoert der voerscr. weese, ende nyet den voerscr. Cornelis toe, ende heet die weese Cornelis Splinters daeraff vader aff was Splinter Cornelis zoene. Ende anders....

38. Cornelis Cornelissz. pachter vander hoeve onder Haltere bij de moelen oudt 70 j., getuyge gedaeght ende geedt.

Seeght, dat hij anders nyet en weet, dan dat hij heeft hoeren seggen ende altyt verstaan dat dese hoeve die hij houdt, hoirdt toe een weese geheeten Splinter, ende dat hem commen ende verstorven is van zijn moeder geheeten Truyken, dochter inden Moyses, die hij wel heeft gekent ende bij wyens tyde hij oick haer pachter is geweest inden selve hoeve ende nyettemin sedert der selver Truyken doot heeft hij Cornelis den voerscr. de Clerck zijnen pacht die hij deponent verstaet dat voeght van den selve kynde is. Seggende, dat hij egeen pacht cedele oft eenich geschrift oft bescheet van pachtinge vande selve hoeve en heeft (noch oyt gehadt heeft)....

39. Walterus van Goirle, notaris oudt 36j. getuyge... gevraeght oft hij nyet wel en weet dat die huysvrouw Reudolff Sterck is geweest vander nyeuwe religie ende ter predicatie is gegaen ende geadhereert ende gefavoriseert die veranderinge vander nyeuwer religie.

Seeght, dat zij daeraff zeer befaemt ende suspect is geweest, nyet wetende wat goet zij heeft huer toebehoirende, behalven dat die hoeve gelegen inder Santstrate die huer man nu onlancx vercocht heeft, van hueren wegen compt ende dat zij noch een hoeve hadde oick inde selve strate gelegen die haer man te voeren over dry off vier jaeren vercocht heeft, daeraff noch een paye van 60 kar. guld. staen ombetaelt mits dat die cooper Hoeven er vanden Schoutet van Bergen ombegrepen zijns naems, die nyet en heeft willen betaelen sonder waerborch te hebben....

40. Frans de Potter facteur van Nyeuwcasteelsche wollevellen ende leot, oudt 53 j. getuyge... gevraeght naeden staet, qualiteyt ende vertreck van Reudolff Sterck ende zijn huysvrouwe.

Seeght dat voerscr. Reudolff is een Engelsman. die welcke met zijn huysvrouwe zeer jonck ende zonder ouders wesende ende van hier geboren is gehouwt, ende met haer heeft gehadt schoon goet te weten in gereede goeden Wel 800 pd. VI. ende in erffgoeden die weerde van 4 oft 500 pd. om begrepen, dwelck die voerscr. Reudolff meest heeft overbracht ende vercocht, soe dat hij yet van hueren wegen heeft dan eenige penningh die hen noch moegen goet commen vanden coopere van zeker hoeve gelegen achter tBagynhoff inde Santstrate, die hij onlanck heeft vercocht voer zijn vertreck aen een cremer van hier bynnen genoempt Andries Janss., nyet wetende hoe vele, ende oick nyet zeker oft hij zedert al is volbetaalt ende aengaende desselffs Reudolffs goeden en weet hij nyet dat hij hier te lande yet heeft, maer is soemen houdt van zijnen wegen arm, ende en hadde nyet van hem selven doen hij houwde, ende noch nyet veele en heeft dan dat hij mag winnen ende was die selve Reudolff een vanden principaelste promoteurs ende facteurs van dese veranderinge; ende trouble, nyet wetende oft zijn huysvrouwe daeraff oyck was oft haer daarmede moyende. Seggende dat zijns deponents huysvrouwe saliger was moyeken van Reudolfs huysvrouwe, als wesende suster vander moeder desselffs Reudolffs huysvrouwe...

Ondergeteeckent, bij mij Fransoeys de Potter.

Fol 98.

41. a. 26 May, Anno 1568. Comparerende voer mij Hinckaert, Pascasius Justus, medecyn woenende te Bergen, getuyge gedaeght geedt ende verhoirt opte absentie van Reudolff Sterck, Engelsman, ende daervan gevraeght zijnde.

Seeght, dat die selve is vertrocken ende altijt absent geweest, zedert die publicatie van 18e May, ende dat alzo hij was hem deponent schuldich ende dat hij deponent zijne goeden hadde te voeren doen arresteren voer zijn schult, die hij sijns deponent huysvrouwe daermede hij gehandelt hadde over veele jaeren in coopmanschape van was, te achter was van deughdelijck schult ende leveringe van was, soe heeft die selve Reudolff hem deponent procuratie gegeven om zijn goeden te vercoopen soe verre hij eenige coopman vonde, des hij deponent nyet en heeft gevonden. Gevraeght wat goeden hij heeft oft hadde, haeve oft erffve hier onder Bergen oft in dese landen, ende oft hij egeen haeve hier gelaten en heeft. Seeght, dat doen hij vertrock nae Ingelandt zijn haeve, die hij gereet gemaect ende gepact hadde met hem droech ende dede scepen. Ende oft hij noch andere haeve hier gelaten heeft en weet hij deponent nyet, maer soude zijn huysvrouwe daeraff moegen weten te deponeren. Ende aengaende die erffgoeden en weet hij anders nyet dan mu eenen hoff gelegen inde Dobbelstrate bijde Havene ende int stadt die hij deponent noch heeft, die de selve Reudolff nyet en heeft willen laeten verhueren, maer heeft hem deponent last ende macht gegeven den selven hoff te vercoopen ende tgelt daeraff inne te houden in minderinge van zijn schult, ende aengaende die hoeve die hadde aen de Sandstrate buyten die stadt, die hadde die voerscr. Sterck vercocht voer zijn vertreck nyet wetende hoe veele, maer zijn huysvrouwe macht weten, ende zoo hij deponent verstaet is den cooper die hij nyet en kendt die alienatie bij ons Commissarys verboden geweest.

Seggende voirts dat darrest ende procuratie voerscr. is gehuert voer die voerscr. publicatie alzo die selve Sterck als Engels coopman ende vanden

Court wesende inne geboeden zijnde, moetste vertrecken nae Engelandt oick cesserende die selve publicatie, ende zal mij commissarijs copie authentijck besorgen vander voerscr. procuratie.

Welcke erffgoeden toebehoiren die huysvrouwe des voerscr, Reudolfs, ende van hueren wegen zijn gecommen nyet wetende oft zij vander secte was ende van eenige turbatie oft veranderinge vander religie te Bergen oirsake was, maer ginck ter predicatie aldair.

b. Gevraeght oft hij nyet en houdt die voerscr. huysvrouwe van Reudolff vander nyeuwe religie.

Seeght, dat hij den zelven Reudolff ende zijn huysvrouwe houdt vander nyeuwer religie ende dat zij beyde daer voer van een yegelijck worden gehouden, seggende dat die voerseyde huysvrouwe van Reudolff van huers moeder, wegen is van Bergen maer huer vader was een Schot gelijk hij heeft gehoert, nyet wetende wat goet dat hij heeft...

Ondergeteeckent Mr. Paschier Joosz.

42. a. Ende heb ick Hinckaert commissarys voerscr. gevraecht ende mij geïnformeert aen die voerscr. sustere van Cornelis de Clerck eenen andere vande huysse desselffs de Clerck, soo ten tyde vander annotatie ende inventarisatie aldaer gedaen als oyck zedert aen andere naementlijk aen Woutere van Ghoirle, notarys ende meester Thomas van der Houte secretarys vander stadt, ende aenden *Drossaert van Berghen opten Zoom*, te wetene oft Marie Sanders, alias Mayken Jaspars oft Mayken inden Moyses moeder van meester Jaspars Vosberghen ende schoenmoeder des voerscr. de Clerck egheen meubele en heeft gehad oft gelaten ten huysse desselffs de Clerck, ten tyde van huer vertreck van daer, oft elders bynnen oft buyten Berghen... (als vorige getuigen]

fol. 99

b. Ende voirts gevraecht zijnde die voerscr. personen attestanten oft getuygen, oft zij nyet en weten wat erffgoedcn oft renten die zelve Marie oft Mayken heeft hier te Berghen oft elders, hebben vercleert... (als vorige getuigen).

Ende van gelycke die Borgemeesters ende Schepenen van Bergen op Zoom opt. Stadthuys in collegio ende huere raetkamer vergaerdert zijnde, corts voer mijn leste partement van Berghen hebben mij oyck soe vercleert eensamenlijk, dat Peeter Pauwelss cleermaker, dyener oft knaepe geweest hebbende des voerscr. Cornelis de Clerck ende van daer vertreckende, eghoen haeve en hadde oft daer gelaeten en heeft ende dathij oick egheen erffve en hadde dat zij weten oft meynen, gemerct hij maer en was een arm geselle ongehout die diende om loon....

Hebben mij voirts die voerscr. Borgemeesters ende scepenen vercleert nae dien ick hun voorgelesen hadde die pertyen van erffgoeden die mij die huysvrouw oft vrienden vanden fugitiven hadden gespecificeert ende die ick hadden cunnen vernemen, die welcke ick al hadde bij inventorysen oft memorien gestelt ende hun gevraecht oft zij eenige ander erffgoeden oft renten wisten den selven fugitiven oft hun huysvrouwen toehehoirende ende indyen jae, dat zij die mij die soudenspecificeren, die mij daerop

hebben geantwoirdt dat zij egheen andere en wisten, ende oick den staet oft macht van andere luyden soe preciselijck nyet en costen geweten, ten welcker eynde, ende om die zelve Borgemeesters ende schepenen daerop te hoiren, ende tselve van hen te weten, ick ben gegaen ende mij hebbe getransporteert ende gevonden bij hun lieden opt Stadthuys collegialiter vergadert zijnde, tot zekere daege ende ure voer mijnen voerscr. partement in Maye lestleden Anno 1568.

fol. 100

43. a. 13 Octobris Anno 1568 Antverpie. A d ria en Hagens, coopman lynwatier, woenende T Antwerpen oudt 40 j. getuyge gedaecht bij ende geinterrogeert ierst oft Margriete de Clerck nyet en is die eyghen suster van Cornelis die Clerck.

Seegt jae, ende dat zij noch heeft gehadt een andere bruer geheeten Peeter de Clerck, die gestorven is ende heeft zeven kynderen achtergelaten die noch al leven, ende heeft noch eene suster levende geheeten Gheertruijt noyt gehouwt geweest zijnde noch levende ende woenende te Bergen op Zoom ende noch een suster geheeten Augustijnken die oick noyt gehouwt en is geweest ende is afflyvich (?) ende dat hunlieden vader oick hiet Cornelis de Clerck, ende hun moeder hiet Mayken Peet er Spronck, lange overleden, welcke Mayken hun moeder doot van huere man, vader vanden voerscr. kynderen, herhouwde aen Jan Claess, daer zij gheen kynders aff en hadde. Ende dat die voerscr. Cornelis die Clerck heeft vijff kynders levende van Kathelyne Buyens zijn huysvrouwe, dochter van wylen Jaspar Buyens inden Moyses te Berghen, ende suster van Mr. Jaspar Buyens, die hem zedert heeft doen ende laeten noemen Mr. Jaspar van Vosbergen, daer moeder aff was Mayken Sanders, die zyde laken vercocht.

Seggende voirts des gevraeght zijnde, dat die voerscr. meester Jaspar ende Kathelyne Buyens hebben gehadt noch een sustere geheeten Gheertruyt Buyens afflivich wesende, ende achtergelaten hebbende een eenich kynt geheeten Cornelis Splinter, daer vader aff was wylen Cornelis Splinter, yerst deken vanden schippers T Antwerpen ende daernae schipper ende soutsieder te Bergen voerscr.

b. Gevraeght voirts wat erffgoet oft renten die voerscr. Cornelis de Clerck ende zijn huysvrouwe hebben oft gedeylt hebben van hunnen ouders. Seeght, dat aengaende die partaige van Cornelis de Clerck ende van zijns deponents huysvrouwe ende van huer andere bruer ende suster voerscr. dat zij lieden daeraff egheen partaige en hebben gemaect oft gepasseert

oft en weet, dan datmen hem deponent heeft met zijn huysvrouw te houwen gegeven 200 gld. eens, ende dat naeden doot der voerscr. Mayken Sanders zijnen huysvrouw moeder dien overleeffde den voerscr. Jaspas Buyens hueren man, zij lieden hebben onderlinge ende minnelijck gescheyden, te weten dat hij deponent inden naeme van zijne huysvrouw heeft voer zijn deel ghehad 2100 gld. daerinne gerekent zijn geweest die voerscr. 200 gld. die hem te houwelijcke waeren gegeven geweest ende ten andere daerinne gerekent eene rente van 50 gld. erffelijck den penninck zesthiene, die de voerscr. Marie Sanders zijne huysvrouw moeder hadde op zijns deponents huys T Antwerpen, die hij in affslaan nam ende die reste hadde hij in meublen die hij int sterffhuys gecocht hadde ende voirts in gereede ghelde, die hij int selve sterffhuys deylde, altsaemen beloepende totter voerscr. somme van 2100 gld. Ende die voerscr. Cornelis de Clerck als oick doende coopmansschap hadde zijn deel ende partaige oick in ghelde ende meubelen ende schulden die hij sijn moeder schuldich was ende van haer ontfangen hadde op zijn kintsgedeelte oick tsamen totter voerscr. somme van 2100 gld., ende die renten oft rentbrieven ende een hoeve die die voerscr. huerlieder moedere achterliet, hebben gehadt ende gedeylt die voerscr. kynderen van Peeter die Clerck die voer zijn moeder sterff ende mede die voerscr. Gheertruyt die de hoeve heeft gehadt ende Augustynken gesusters, geestimeert nae advenant vanden voerscr. partaige ende sornme voir elck van hun tot 2100 gld. ende alzo die voerscr. twee gesusters waeren ende bleven onghewout ende bij malcanderen woonden ende tsaemen huys hielen, soe heeft die voerscr. Augustynken deeser werelt overlydende haer erflgenaem gemaect die voerscr. Gheertruyt die huer heeft gesuccedeert in huer voerscr. partaige ende conquesten, zonder dat hij deponent inde naeme van zijnder huysvrouw noch Cornelis noch die kynderen van Peeter de Clerck hun bruers daeraff yet hebben geprouffiteert.

fol 101

c. Ende hem deponent hij mij commissarys gethoent zijnde zekere boecxken oft manuaelken int huys ende comptoir van Cornelis die Clerck bevonden, geintutileert: Dit is den looper vanden renten die mijn moeder jaerlijcx ontfangende is.

Seeght, dal tzelve boecxken oft manuaelken is gescreven bijde eyghen handt des voerscr. Cornelis de Clerck, wyens handt hij deponent seeght wel te kennen, ende dat hem dunckt dat daer inne gescreven ende gespeciflcerd staen die renten ende rentbrieven daeraff hij hier boven mencie heeft gemaect bijde voerscr. hun lieden moeder achtergelaeten, want hij daer inne oft daer onder oyck vynt die voerscr. rente van 50 gld. erffelijck die in affslach hem zijn gegeven ende bij hem deponente zijn genoemen geweest. 6e folio facie prima in fine, hij deesc woerden: Eenenscepenen brieff van Antwerpen inhoudt tsjaers 50 Kar. gld., spreeckt opte Drye Mollen inde Corte Nyeuwstrate, verschijnt jaerlijcx op Sint Jansdach. d. Seggende voirts dat die voerscr. de Clerck heeft bewindt administratie gehadt van alle die voerscr. renten ende hoeve, nyet alleenlycke voer den voerscr. weesen daeraff hij momboir is oft was, mair oick voer sijn voerscr. suster, die huer nergens mede en onderwondt dan te kercke te gaen ende God te dienen.

fol 102

e. Gevraeght wat, goeden die voerscr. Cornelis de Clerck anderssint nu heeft zoe erffelijckheyte als andereints.

Seeght van zijnen staet nyet te weten ende hem luttel gehanteert te hebben, behalven dat alzoehij ende sijn huysvrouwe off een van hun beyden gemeenlijck eens tjaers te kermisse den voerscr. Cornelis besochten, soe heeft hij gesien dat hij bynnen huysen wel was gestoffeert van silverwerck, tapiserie ende anderen costelijcken huysraet ende dat hij eerlijck sijn vrienden tracteerde ende scheen wel gestayete sijn zonder dat hij weet van zijnen erffgoeden behalffven dat thuys geheeten den Moyses van sijn huysvrouwe wegen compt ende toebehoirt heeft den

voerscr. Jaspar Buyens zijn huisvrouw vader, zoe hij anders nyet en weet ende dat hij groote treyn van coopmanschap deede.

f. Gevraeght oft die huysvrouw des voerscr. Cornelis anders egheen goet en heeft dan tvoerscr. huys inden Moyses,
Seeght nyet te weten... (verder als anderen).

g. Gevraeght wat goet die voerscr. Marie Sanders heeft om leven ende daerbij zij leeft, hier bynnen Brabant oft buyten.

Seeght daeraff nyet te weten (als vorige getuigen).

Ende aengaende zijn crediten (als vorige getuigen) behalven dat hij voer den selven de Clerck gereeckent heeft als principal tot zynen versueck hier t Antwerpen aen Ad riaen Bordeel, zydelakencooper, nu geleden ontrent ander half jaer voer 125 pnd. VI., daerop die voerscr. Cornelis de Clerck zedert betaelt heeft, nyet wetende hoe veele...

Ondergeteeckent aldus, hij mij Adryaen Hagens.

fol 103

44. Margriete Clercx, huysvrouw vanden voergaende getuyge oudt omtrent 50 j. getuyge gedaecht, geedt als de voergaende. Ende gevraeght ofte staet faculteyt ende goeden van Cornelis de Clerck ende zijn huysvrouw.

Seegt, dat hoe wel die voerscr. Cornelis de Clerck is heurs deponent, bruer, nochtans mits dyen zij is woenende t Antwerpen ende dat zij zedert 27 jaeren herwaerts dat zij uuyt Berghen heeft gewoent, te twee oft dry jaeren eens is te Berghen geweest den selven hueren broedere besuecken, soe en weet zij van hunnen staet ende goeden nyet vele.. (als anderen getuigen).

45. Eodem die 14 Octobris predicto Antverpie. Gheertru yt, dochter van Cornelis van Monckerssels enige dochter, oudt 38 j. getuyge gedaecht ende geedt als die voergaende. Ende gevraecht opte qualiteyt, faculteyt ende leven van Claes Floris ende zijn huysvrouw geheeten Cornelin. Seeght, dat zij deponente aende kennisse vander huysvrouw van Claes Floris is geraect deer jouffrouwe van Steenberghe, stadtvrouwe van wylen mijn vrouwe van Arenberge, die welcke nichte was vander voerscr. huysvrouw van Claes Floris, bij welcke jouffrouwe van Steenberghe zij deponente heeft gewoent drye jaeren te Loeven, ende is veertien jacren geleden dat zij deponente daer woonde ende van daer vertrocken is, ende ten tyde voerscr. ende als zij deponente daer woonde soe die selve Cornelia gehouwt met een gehytttn Melchior ombegrepen zijns toenrems woenende T ant werpen Zwerten mantel, opte Lynwaet merckt, wesende een lynwatier, ende als zij deponente van Loeven T Antwerpen gesonde n wordde bij huer voerspr. jouffrouwe, soe heeft huer jouffrouwe haer heeten gaen slaepen ende logeren ten huysse der voerscr. Cornelia huerer nichte inden Zwerten mantel voerscr. ende doer die kennisse, die voerscr, Cornelia aldaer zij weduwe was gewordden oock te Berghen gaen logeren ten huysse, an haers deponente moeder ende naderhandt die voerscr. Melchior huere man gestorven zijnde quam die voerscr. Cornelia te Berghen op Zoom woenen, verst in onse Lievevrouwestraete ende bynnen dyen tijdt trouwde den voerscr. Claes Floris, ende ginck doen woenen opte Corenmerct int huys geheeten den Spinrock, dwelck zij tsamen gecocht hadden ende waeren doen ter tijt byede goede Catholijcke ende kerkelijcke luyden, gelijk zij heeft gesien, maer heeft verstaen dat zij lieden, verley t zijn geweest emmers die voerscr. Cornelia doer die predicatie ende hanteringe vanden *pastoir van Sinte Lyssbetten* te Berghen, die daernaende duerende dese trouble te Merxem gestaen ende gepredict heeft ende welcke pastoir oock seer hanteerde die luyden inden Moyses ende hun geslachte ende diemen

seght dat beyden selven pastoir oick sijn verleyt geweest zoe sij deponente verstaet.

Seggende voirts dat zij verstaet dat die selve Claes ende die voerscr. Cornelia zijn huysvrouw nu soudén woenen te Breda nyet wetende waer. Ende aengaende hun goeden ende yerst vanden voerscr. Claes en weet zij daeraff int zeker nyet, dan heeft wel hoiren seggen dat hij eenige renten oft penninghen op comptoiren oft aen coopluyden hier T Antwerpen soude hebben, ende insgelijcx de voerscr. Cornelia, nyet wetende hoe vele, noch waer noch op wyen, maer soudén daeraff moegen weten te spreken die ghene die nu inden voersc. Swerten mantel woenen, ende die gebueren aldaer, ende die kynderan vanden selven Claes, die hij in zijn voergaende houwelyck heeft gehad, te weten eenen soene, woenende hier T Antwerpen, nyet wetende waer ende naer huer beste heet Abraham ende een dochter geheeten Lyncken woenende te Breda nyet wetende waer, maer dunct haer dat zij huer heeft geseeght opte Ossenmerct, haer biddende dat zij deponent haer eens soude besuecken, ende die voerscr. Cornelia en heeft egheen kinderen oyt gehad, des sij deponente weet; maar heeft hier T Antwerpen wel vrienden, nyet wetende wij noch waer die woenen.

Ondergeteeckent Tryken Cornelys van Monckerstyl.

Gecollationneert tegen d originale minute ende daarmede bevonden accorderende bij mij: Hinckart

*Tleste besoigne, verbael, en informatie respective van M. Francoys
Hinckart commissaris angaende die anotatie vande goede vanden fugitive.*

fol. 105

46. Concessie gedaen bij Pieter Adriaenssz. alias IJzerenbil, smit van zijnen ambochte gedaen ter presentie van voerscr. Jan de A y a la Burgemeester buyten der bancke, Jaques van Beygenis, en de Wouter van Goirle, Schepenen, ende Jan van Zeel stadhoudere vanden Drossaet den 18 Decembris Anno 1570.

Pieter Adriaenssz. diemen heet IJzerenbil oudt 33 j. geboren van Berghen op Zoom, verk laert te kennen, den persoene van Marinus Claessz, alias Belroe, ende oick de personen inde marge van desen genoteert, sonder yet voordr te willen bekennen.

fol. 106

47. Concessie gedaen bij Cornelis Janssz., inde wandelinghe genaempt *biersteeckerken*, geboren van Berghen op Zoom, gedaen ter presentie van voerscr. Jan de Ayale Burgemeester buyten der Banck, Jacob van Beygenis, ende Wouter van Goirle Schepenen, ende Jan van Zeel stadhoudere vanden Drossaeth, den 18e Decembris Anno 1570.

Cornelis Janssz. diemen heet inde wandelinghe bierstekerken, oudt 40 j. vercleere te kennen eenen Marinus Adriaenssz. inde wandelinghe geheeten Belroe, nu ter tijt gevanghen ter Goes ende oock de personen inde marghe van desen geteeckent. Sonder yet voordr te willen bekennen.

Pieter Adriaenssz. alias IJzerenbil, Elewout van Berghen, zoene van Michiel, diemen heet dolle Michiel, verkenesslager.

fol. 107

48. Concessie gedaen bij Eduwaert Michielssz. hantwercker geboren van Berghen op Zoom, gedaen ter presentie van mijnen heere den Drossaeth, Francois de Pottère, ende Wouter van Goirle, Schepenen der voirschr. stadt den 18e January 1570

Eduwaert Michielssz. oudt 25j verclaert te kennen Pieter Adriaenssz. alias IJserenbi I, Cornelis Janssz. alias Bierstekerken, ende Marinus Andriessz. alias Belroe, nu ter tijt gevanghen ter Goes, sonder eenen, die men heet Blauken, te kennen. Ende gevraeght zijnde oft hij ten tyde dat de Comm. vanden Co. binnen der voirschr. stede was, mette voirschr. persoonen nyet ter Tholen en hadde geweest, verclaert dat hij mette selve noyt ter Tholen en is geweest, noch oyck buyten der stadt, maer dat hij doen ter tijt wrochte ten huysse van Wouter Aertssz. oyck poorter der voirschr. stede, ende dat hij daer dagelijcx alsdoen sliep, sonder oeyt nacht uuyt te blyven, sonder yet voirdere te bekenen.

Bij mij Fransoeys de Potter als scheepen der stadt Berghen op Zoom.

49. De naevolgende ²⁵²) zijn de naemen ende toenamen van den ghenen wyens goeden gelegen zijnde inder stadt ende marquisaet van Berghen op Zoom, gesasiseert, toegeslaen ende geannoteert zijn, gestelt sijnde bij A. B. C., volgende 't bevel van Sijnder Excellentie ende tscryven van mijnen heeren van den rekeninghe des Coninx in Brabant bij missyve in date XXIIIe Juny anno LXIX.

Onder lettre

A. ANTHOINE CORNELISZOEN, breton, cousturier van Berghen op Zoom, fugitiff, is bij sentencien van den hertoge in date prima Septembris anno LXVIII gebannen, enz.

ADRIAN DE COSTER van Berghen fugitiff ende gebannen, etc.

AELBRECHT FRANZSOEN van Berghen fugitiff ende gebannen, etc.

ANTHONIS ANTHONISZOEN van Berghen op ten Zoom aldaer ge-executeert metter coerden uuyt crachte van sentencie van burgemeester ende scepenen in date VII July anno LXVIII.

B. BERNAERDT DE VRIESE ²⁵³) alias Vriesken van Berghen, fugityff ende gebannen bij sentencie etc.

8RIXIUS DE BARBIER et chirurgijn van Berghen, fugityff ende gebannen bij sentencie etc.

C. CORNILLE DE CLERCQ et CATHARINA sa femme, etc. id.

CORNILLE HENRICXZOEN ²⁵⁴), merchier, etc. id.

CORNILLE JANSZOEN, dict Scroye ²⁵⁵), etc. id.

CORNILLE FILZ DE FREDICANT PIETERSZOEN, etc. id.

CORNILLE JACOBZSOEN, chapellier, etc. id.

CORNELIS DE VOLDER, nyet gebannen.

D. Nihil

²⁵² Dit stuk uit: Pap. d' Et et de l'Aud. Portef, Nr. 1177 14

²⁵³ Vriend van Brixius, bijl. 17 h. schrijnwerker van beroep.

²⁵⁴ 1558, 1568 een der raadslieden v. d. zeven natiën.

²⁵⁵ Schoenmaker.

- E. Nihil.
- F. FREDICANT PIETERSZOEN van Bergen, fugityff ende gebannen bij sentencie, etc. id.
FRANCHOIS BOSSCHARDT, alias Spaerpot et *sa femme* van Bergen, etc..
- G. G. GHERARD, WILLEMSOEN, tisseran van Berghen, fugityff ende gebannen bij sentencie, etc.
GUILLAUME FRANSZOEN, alias Engels, etc ²⁵⁶).
GEORGE KETTLEY, anglays *avec sa femme*, gebannen etc.
GILLE ROOMS, marchand du bled, etc.
- H. H. HENRY DE BATENBOURCH, faiseur de colletz van Berghen, fugityff ende gebannen.
HENRY VLUGGE, tavernier, etc.
HANS GEERTSZOEN, jegenwoordich gebannen tot Berghen op Zoom
- I. JEHAN NELINCK, tainturier, van Bergen, fugityff ende bij sentencie voirs. gebannen.
JASPAR JANSZOEN, merchand de bled et tondeur de drape, fngityff ende gebannen bij sentencie, etc.
JACQUES GRYP alias den jongen Gryp, als voeren.
JACQUES, boulengier de pain despice, als voeren.
JORIS PIETERSZOEN, jegenwoirdich *gevangen* tot Berghen op Zoom
- J. Nihil.
- K. Nihil.
- L. LUCAS, fils de Lucas, tondeur de draps.
- M. MR. JASPAR VOSBERGHE, licentié en loix et *sa femme*. fugityff ende bij sentencie voirscreven gebannen, etc.
MARIE SANDERS alias MAYKEN in den *Moses*, etc
- N. NICLAES FLORIS, hoste à la Quenoille, gebannen, etc.
NICLAES VAN SANDYCK, eertyts bailluy in den Briel in Hollandt, en bekinde egeen sentencie van hem anders dan dat sijnen goeden

²⁵⁶ Broer van Aelbrecht Fransz.

geleghen in den Ruygenhil geannoteert sijn, daer van de voirs
rentmeester den inventaris in handen is gestelt.

- O. Nihil.
- P. PIETER PAUWELSZOEN, cousturier, fugityff ende gebannen, etc.
- Q. Nihil.
- R. REYNDOLPH STERCKX, anglois et *sa femme*, gebannen bij der
voirscreve sentencie van den hertoge.
- S. SYMON OE MOLENAER, brunettier.
- T. Nihil.
- U. Nihil.
- V. Nihil.
- W. WILLEKEN, varlet des taincturiess, etc.

Alle welck e persoenen bij naem ende toenaem hier voiren gestelt ick zulx
heb bevonden uuyten inventarissen onder mij berustende ende ten dyen
orconden onderteyckent Xen July anno LXIX.

Bij mij ende onderteekent. F. Rezen

Memorie

Dat in handen van den voirscreven rentmeester alsnoch geleverd sijn dry
inventarissen, te weten:

Onder de lettre

- H HERMAN DE GAREELMAKERE tot Berghen, die tot Berghen op Zoom,
gevangen sijnde opden lesten July anno LXVII bij vonnisse van
borgemeester ende schepenen aldaer is ontslegen, midts doende
seker amende, welcke Herman noch jegenwoirdelick tot Bergen is
woonende.
- I JACOB LEMSZOEN, poirter tot Berghen int selve jaer gevangen sijnde
duer last van de Vrouwe van Berghen is op haer gratie ontslagen
ende is woonachtich tot, Bergen voirscreven.
JAN VAN DEN HOEGE, woonende tot Middelburch en bevindt nyet,
dat hij fugityff noch gebannen ende gevangen is.

fol 110

50. Cargos contra el Marques de Berghes ²⁵⁷⁾

Parece por Warlusel.

El dicho Marques disco que ellos pretendian proponer a Su Magestad la institucion de en conceso nuevo, y abolir la autoridad de las finanças y del conceso privado, nombrando a Su Magestad los que les pareciese a ello mas convenientes y que Mons. Degmont II (?) varia esto.

Idem folio VII verso.

Que estando el dicho Marques en Cambray Yenclo a. Spaña, una mañana en la cama dixo al Señor de Norcarmes que el havia puesto la mano en la requesta de los confederados y sino fuera por el la dicha requesta fuera mas inpertinente.

Por Andelot en 21de Mayo y por el mismo d Andelot a ultimo del dicho y por Artus a IV de agosto 1567.

El dicho Marques se hallo en la junta de Breda con el principe d Oranges, condes de Hornes, Hoochstratte y Schartzemburg.

Por la confession de Wingles en VII de agosto 67.

El dicho Marques tuvo por bueno el compromisso de los confederados segun dize Wingles haver lo entendido de Villers.

Parece por la deposition del dicho procurador en la pagina osa verso.

Que el dicho Marques siendo avisado por el procurador general de Lille de la venida del principe de Conde a la Chapelle en Terrace y de lo que ally se trattaya por los Ugenottes, le respondio con mucho menos precio que no trattasse de aquello porque excedia su entendimiento por las quales palabras y el semblante conque se las dixo entendio el dicho procurador que el dicho Marques de Berghes no tenia ninguna afficion al servicio de Su Magestad.

Parece por el dicho del procurador general de Lille.

²⁵⁷ Pap. d' Et. et de l' Aud. no. 529. fol. 8

Que el dicho Marques de Berghes a sido fautor y promotor de los rebeldes y sediciosos, y por presidente de las juntas que han tenido los señores principales.

Parece por la deposicion de Clacon de la Vega en la X pregunta.

Que el dicho Marques de Berghes no hizo lo que era obligado al servicio de Su Magestad en Valenciennes y se le ponía la culpa segun la publica voz y fama.

Parece por et dicho de Clacon de la Vega en la pregunta XVIII.

Que el dicho Marques no holgava que se tomasse medio con la gente darmas por tener les desavenidos y no se juntassen sin peligro de amotinarse y poderse mejor servir dellos el dicho Marques y los otros colligados.

Parece por el mismo dicho en la pregunta XIX.

Que el dicho Marques segun publica fama y oppinion era de voto en conseso destado que lo de las finanças se trattasse en el, para tener mano en la hazienda para necessitar a Su Magestad para sus particulares fines y respectos del dicho Marques y de los otros colligados.

Parece por el mismo dicho en la pregunta XXXIII y por la relation particular del mismo Clacon.

Que el dicho Marques fue de la liga y confederacion de las flectas.

Parece por el mismo dicho en la pregunta XXXV.

Que el dicho Marques ha dicho trattando de la Inquisition y execucion de los placartes que el no ayudaria a quemar LoLXv hombres, diziendolo con palabras desacataoia y sobervias.

Parece por el mismo dicho en la pregunta XLVIII.

Que el dicho Marques de Berghes, dixo y publico que las cosas destos estados estavan en tal estado que muy en breve no podria Su Magestad deffender los sin servir se de los que estavan desviados de la fee.

Parece por el mismo dicho en la pregunta LVI.

Que el dicho Marques de Berghes tuvo pretension con lus novedades de gobierno y religion hazer se señor juntamente con los demas colligados, y

que si el y los demas quisieran estorvar los alteraziones de los estados de Flandes, lo pudiera el hazer con solo mostrar le pesava.

(Parece ²⁵⁸) por el summario de los comisarios de Anveres f. 4).

(Que el dicho Marqués a. Brederode quando llevo a Anveres de Bruselas de aver presentado la requesta la presentase el Straelen como burgomaestro el.....)

²⁵⁸ De nu volgende passage is door 'n andere hand bijgeschreven

fol. 58

51. Alsoe ²⁵⁹) den Hertoge van Alven, gouverneur ende capiteyn-generael voer zijnen Majesteyt in desen zijnen erf-Nederlanden belieft heeft te committeren ons Nicolas van den Stegen, Franchois Hinckart raeden in *Brabant*, om ons te vinden binnen der stadt ende marquisaet van *Bergen* ende aldaer le adnoteeren ende inventarieren die goeden bij wylen die *Marquis van Bergen*. achtergelaeten, soe meubelen als andere ende anderssins aldaer te besoigneren achtervolgende die commissie ende instructie van wegen zijnen Excie ons gegeven in date den 22en Decembris lestleden. die ons te *Brussel* geleverd off overgebracht is geweest der selver maent, bijde welcke zijn Excie ons heeft belast te procederen tot annotatie van alle ende yegelijck die goeden, meublen ende immeubelen ende alle actien, die wylen die *Marquis van Bergen opten Zoom* mach achtergelaten hebben inde landen van *Brabant* ende Overmaze. Ende mits zekere dubien oft pointen van difficulteyten bij ons te *Brussel* daarop gemaect voor ons vertreck en hebben wij corts nyet cunnen reysen voer ende aleer wij vanden selve pointcn hebben gehadt die resolutie van zijn Excie oft zijnen raedt, diewelcke ons yerst is geleverd geweest op· ten 5en February ²⁶⁰) daerna.

Ende daerna opten 8en dach der selver maent January gearrivert zijnde binnen der voirscr. stadt van *Bergen op Zoom*, omtrent den 6 uren des avonts hebben wij des andere daegs wesende den 9en der selver maents, begonst te besoigneren. Ende alsoe ons t beste ende gevueghelijcxte heeft gedocht te begeven aen dofficiers ende admenestrators van justicien, ende in het aff ende aensetten vanden selven hebben wij ons te dien eynde yerst gevonden opt stadthuys aldaer, om alder yerst te beginnen aen de scouthet, borgemeisters ende schepenen der stadt van *Bergen* als principaele ende hootofficiers desselfs Marquis, Ende daerna op andere

²⁵⁹ Van hier uit: Pap, d'Et. et l' Aud. no. 506.

²⁶⁰ Zal Januari moeten zijn

daegen respective voirts gecontinuert ende van gelijcke gedaen van alle andere officiers ende justiciers vau andere plaatsen, heerlijkheyden ende gerichten binnen oft buyten, onder oft omtrent der voirscr. stadt ende marquisaet oft dependencien van dien gelegen, bijden voirscr. wylen *Marquis van Bergen* achtergelaten, soee dat breeder ende int particuliere is begrepen, in zekere andere ons verbael dienaengaende bij ons a paert gemaect, ende bij dit ons tegenwordich verbael oft recueil gevught wesende. Daertoe wij oick hebben gevueght die eeden ende caucien bij een van hen apaert gegeven oft in handen van substituyten off andere officieren aldaer ende gegeven respective.

fol. 59

Item, opten 27en dach van Januario Anno 1567 nae Brabant comparerende voer ons Nicolas van den Stegen ende Franchois Hinckart als commissarysen voirscr., Pierre d Aguilera, hoefmeester van Vrouwe Marie van Lannoy, Marquise van *Bergen*. voirscr. met M Charles dAnxtruyers, advocaet postulerende inden raede van *Mechelen*, heeft die selve Aguiller geexhibert zekere brieven van procuratie in date den 24en dach der selver maent January. Versueckende volgende die selve procuratie uuyten naeme ende van wegen der voirscr. Marquise, hem geleverd te worden die meubelen, gementionnert int memoreael gehecht aen des voirscr. Vrouwe Marquise requeste aen d Excie des voirscr. Hertoge, mitsgaeders in zekeren inventaris daor toe het selve memoriael hem is refererende. Ende dit al conformelijck ende nae uuytwijzen van zijnen Excie ordennancie ende besloetene brieven in date van den 23en deeser maent bijde voirscr. Marquise geobtinert up haer voirscr. requeste ons tsdaegs te voeren over gegeven bij den voirscr. d Aguilera, ende dit nyettemin onder protesratie bijden selver Aguiler ons op huden gedaen in presentie van zekere scepenen deser stadt.

Eodem die post prandium. Dien naevolgenden hebben wij commissarysen oick volgende onse commissie ende instructie begonst te verstaen tot het maken vanden inventaris vanden meubelen, juwelen ende vassellen, die mijn voirscr. Vrouwe die Marquise pretendeert haer te competeren ende

totter appreciatie vanden selven. Ende hoe wel wij verstonden dat vanden selven meubelen eenen particulieren inventaris te voeren was gemaect geweest tusschen die selve Marquise ende den Heere van Merode die ons worde gethoent. Nochtans mits dien die voirsr. Aguilera inden naeme ende van wegen der voirsr. Marquise ons verclerde, dat mijn Vrouwe den selven inventaris zedert naeder gevisitert ende oversien hebbende, hadde bevonden datter indenselve was gedwaelt ende bezondere datter veele dingen ende partijen van meubelen daerinne waeren gestelt, daertoe zij egeen recht pretenderen en wilde, maer die dien sterfhuyse waeren toebehoirende, ende dal oick ter contrarien eenige perceelen die haer waeren competerende daer uuytgelaaeten waeren ende inden principalen inventaris van den meubelen den sterffhuyse competerende, bij erreur oft anderssins waren gestelt. Soe heeft ons van noode gedocht den selven voergaende inventaris te veranderen ende in effecte eenen andere nyeuwen ende perfecten daeraff oft daeruuyt te maken, gelijk wij oick gedaen hebben, die wij hier aen oick hebben gehecht, eensaemelijck oick die stucken ende partijen vanden meubelen van dien te doen priseren ende estimeren. Ende yerst hebbende daertoe voor ons geroepen Peeter Janssz. ende Nicolas Aertssz. als gezwoeren apprecianten ende oude cleercoopers deser stadt van Bergen. Ende naedat zij in onsen handen gedaen hadden solemnelen eedt van wel ende getrouwelijck te apprecieren oft presenteren die perceelen oft pertien van clederen ende voyeringe ende andere meubelen van hueren ambachte ende stijl, hebben zij tselve begonst te doen inder maniere als int begin vanden selven inventaris int capittel van den Ie ende IIe vanden garderobbe van mijn Vrouwe in margine staen geannotert. Ende alsoe wij voirts continuerden onse inventarisatie, hebben die voirsr. Aguilier ende M. Jan Amptruyers opten 2en dach van Januario (?) voer ons geprodueert oft gepresenteerd die persoenen van Jan denden Steene levende opt zijnen ende een joyelier oudt 70 j. oft daeromtrent woenende toe *Bergen, Chrestoffel Franck* goudtsmet ende joyelier van T Antwerpen

oudt 38 j. ende Cornelis Aernolt silversmet woenende te *Bergen* oudt 32 j. Versueckende aen ons commissarysen, dat wij bij die selve personen soudén willen doen wegen, apprecieren oft estimeren respecti ve die baggen, juwelen, gesteenten, peerlen ende gout ende silverwerck vanden sel yen inventaris gespeciflcert, ende alsoe wij die selve 3 personen den eedt daeraff staen, hebben ons verclert, dat zij bereet waren die appreciatie onder eedt te doen naer huere beste duncken ende kennisse, die zij daeraff hadden. Enden yetemin die eene van henlieden, naemelijk die voirscr. Jan van Steene verclerde, dat hij nyet en soude begeren, dat men aengaenden preciose gesteenten oft andere juwelen op zijn vercleren oft goetduncken zeere soude staen, als het ambacht een langen tijt verlaten ende egeen grooten kennisse van costelijcke gesteenten hebbende ende dat zijn gesiecht zeer faillerde. Soe hebben wij nyettemin ende dat tot *Bergen* egeen andere beeter en waeren "onder prejudicie van yemants recht ende van andere naerder estimatie etc., ende die voirscr. 3 personen den eedt affgenoemen, van die estimatie tsaemen nae hun beste verstant kennelijckhen ende conscientie te doen, ende hebben zij dien naevolgenden die partien van gesteenten, peerlen ende baggen ende van goudt ende silverwerck in onsen inventaris begrepen, gewogen, geestimert ende geprisert respecti ve ende elck int bezondere gelijk inde marge van dien is respecti ve gestelt ende geannoteert daertoe vaccrende eenige dagen.

Fol 60

Ende overmits die voerscr. Aguiller ende Amptruyers inden naeme als voer waeren achterlaetende die voerscr. ondercieren, die begonst hadden dandere muebelen als clederen ende voyeringe voirscr, te apprecieren. Ende dat wij nochtans verstonden, dat men dandere muebelen, die mijn Vrouwe begeerde te hebben als voer behoorde te apprecieren om die valleur daeraf te weten ende caucie daervoer ende nae advenant van dien te stellen, nae uuytwijzen van onser instructie ende den voirscr. apostillen ende beslotene brieven ons byden voirscr. Aguiller gebracht, ende dat den voirscr. Aguiller ende Amptruyers anders dochte, emmers seyden, dat zy

hoopten andere ordonnancie van zijnen Excie dienaengaenden te verwerven. Ende dat mijn Vrouwe in meyninge was requeste te presenteren te dien eynde ende om te hebben alle die andere muebelen emmers tot huere persoene ende lyve dienende ende andere wercken bij haer gemaect sonder preseringe oft caucie op hueren eedt off simple affirmatie ende geloove ende verbintnisse van huere persoene ende goeden, dwelck zij meynden dat zijn Excie haer nyet en soude weygeren. Soe hebben die selve Aguiller ende Amptruyers ons daeromme ende om voerdere cost ende tijtverlies dien aengaenden te scouwen versocht, dat wij soudon willen supersederen van die andere muebelen te doen apprecieren ter tijt anders bij zijn Excie soude zijn geordonnert. Welcke ordonnancie zij ons corts hoepten, soe zij seyden, te doen hebben. mits den welcken hebben wij noch opgehouden die voirdere appreciatie van dien ende continuerende voirts geprocedert oft doen procederen tot priseringe oft estimatie vanden voirs. gesteenten, peerlen, baggen ende gout ende silverwerck als voerscr.

Ende mits dien wij voirts verstonden, dat oick vanden andere muebelen, goeden vanden sterfhuyse oft huysse tot *Bergen* eenen inventaris apaert was gemaect in Septembri lestleden Anno 1567 bijden Secretaris der stadt van *Bergen*, Thomas van den Houte in presentie van scouteth ende 2 scepenen der selver tusschen die voiscr. Marquise ende den Heere van Merode inden naeme van zijne dochter (diemen heet den principalen inventaris vanden huysse). Datmen ons oick seyde, dat alle die voiscr. partijen van muebelen inden selven principalen inventaris vanden huysse begrepen waeren int voiscr. huys van *Bergen* opgesloten ende die sloeten gecachetert ofl toegesegelt metter stadt zegele van *Bergen* gelijk die scepenen, secretaris ende concierge voiscr. ons tselve oick attesterden ende wij oick bevonden hebben. Welcken inventaris ons oick is gethoent geweest ende waeraff die voerscr. secretaris ons heeft gelooft copie authentyck te leveren, die alhier oick wordt bijgevuert oft aengehecht. Waeromme ende mitsdien den selven inventaris respectivelijck gnoech

ende bij goede ordre ende specificatie schone gemaect te zijn, heeft ons commissarysen gedocht van egeen noode te zijn den tijt toccuperen mette selve partijen van meubelen noch eens te rueren ende van nyeuw te inventariseren. Maer hebben alleenlijck gemaect zekere additien oft additionnele specificatien bij diversche cohieren, respective inhoudende zekere partijen van meubelen inden selven inventaris gebrekende oft uuytgelaten. Waeraff eenige partijen zijn die ghene, die in huys naederhant noch gevonden ende ons te voerschijsne gebracht zijn geweest, ende eenige andere die inden anderen voirscr. particulieren inventarie van mijn Vrouwe die Marquise waeren bij erreur gestelt ende die welcken de voirsc. Aguilera verclerde, dat mijn Vrouwe nyet en heyschte oft en pretenderde naer den sterfhuyse toebehoirende ende anderssins, nae uuytwysen vanden additien ende particuliere specificatien bij ons daeraf gemaect, die wij totten selven principalen inventaris vanden sterfhuyse hebben geapplieert ende gevuegt in supplimente oft accomplismente van dien.

fol 61

Item, daerenboven opten 1en dach February Anno 1567 heeft die voirscr. d Aguilier hoofmeester ende procuratie hebbende van mijn Vrouwe die Marquise als voer, ons cornmissarijeen geleyt ten huysse van Joncker Dierick de Waes binnen *Bergen* ende aldaer ons ghethoent zekere coffers oft kisten van witten berderen toegenagelt ende met yseren banden gebonden, inde welcke hij seyde te zijn zekere meubelen, juwelen oft clenodien ende vassellen, die hij uuyt *Spaegnen* hadde gebrocht ende aldaer in handen des voirscr. de Waes hadde gedepositert ende in bewaernisse gestelt 8e. Septembris lestleden in presentie van schoutet ende zekere scepenen van *Bergen*, nae uuytwysen vanden bescheede ende inventaris daeraff zijnde, uuyt welcke coffers ende meubelen daerinne berustende, die voirscr. Aguilier versocht uuytgenoemen te worden der voirscr. Marquise onder caucie oick te volgen zekere percelen oft stucken, oick nae inhoudt van den requeste ende memoreael der voirscr. Vrouwe Marquise zijnen Excie gepuntert, ende bij hen dier reyse

ons commissarysen gebrocht mette beslotene brieven van zijn Excie als voere. Ende mitsdien wij die selve kisten oft cofferen hebben gevonden toegesloten ende toegesegelt mette stadt segel ende dat vanden goeden daerinne wesende oick een pertinenten ende wettelijcken inventaris was te voeren ten tyde vanden voirscr. depositatie gemaect geweest, in presentie van heer Peeter van Halmale als scouteth ende Willem de Rouck ende Anthuenis van Ghastel scepenen van *Bergen*, bij Thomas van den Houte der selver stadt secretaris, die ons worde gethoent ende geexhibert ende waer die voirscr. secretaris ons oick copie authentijck soude gheven en hebben wij die selve muebelen anderwerf nyet geïnventariert, maer die selve meubelen daerinne wesende nae inhoudt vanden selven inventaris geannotert oft gearrestert tot behoef zijns Majesteit. Ende nyettemin ten versuecke als voer ende in presentie der selver scepenen, te weten van Willem de Rouck ende Anthuenis van Ghastel, bijden voirscr. secretaris van den Houte dair oick present zijnde, die selve kisten oft coffers doen ontsluyten, ontsegelen ende oepen doen ende daeruuyt doen oft laeten nemen die partien oft stucken bij den voirscr. Aguiller gesignert ende geheyscht, nae uuytwysen vanden specificatie vanden sclven uuytgenoemen perceelen oft stucken daerof bij ons gemaect ende hier oick gevuegt oft aengehecht. Om die selve perceelen int sterffhuys gedragen ende den voirscr. Aguilera inden naeme als voer onder caucie oick geleverd te worden ende die selve stucken oft partien daer uuyt zijnde, hebben wij commissarysen die selve coffers oft kisten wederomme in presentie der selver scepenen bijden voirscr. hunnen secretaris doen toesluyten ende toesegeelen.

Item, daer nae opten 2en dach February heeft die voirscr. Aguilera aan ons commissarysen versocht hem geleverd te worden onder caucie, uuyten silverwerck ende vassellen vanden sterffhuys tot hondert marck toe, die mijn Vrouwe die Marquise pretenderde haer bij huwelijcksche voerwaerde te competeren, ende noch andere 130 marcken silvers oft daeromtrent om daarmede te lossen T Antwerpen, oick onder caucie,

eenen poignart ende zekere gouden ketene tot behoef der voirscr. Marquise, berustende die selve poignart ende ketene met zekere andere vasselle soe hij seyde, onder weduwe ende erffgenaemen van wylen Jan de Gamere, in zijnen tijt leste rentmeister int quartier van *Antwerpen*, tot wyens voersekerheyt die selve aldaer verset waeren voer leste vertreck van wylen den Marquise van *Bergen* nae *Spaegnen* voer 6000 gld. boven dinterest, daervoer die voirscr. Gameren ten behoefve vanden voirscr. Marquis gesproken ende zijn eygen obligatie gegeven hadde, blijkende bijden bescheede daeraff zijnde, berustende d oreginael onder die voirscr. weduwe oft erffgenaemen ende daeraff wij commissarysen die copie hebben gerecouveert ende hierbij gevuegt. Soe dat wij commissarisen ten selve dage uuyt dese redenen ende oick dat wij verstonden, dat egeen vanden vassellen oft silverwerck vanden sterfhuyse ende inden inventaris vanden selven begrepen nyet en waeren ten tyde van den inventaresatie van dien en waeren genegen geweest, soe die voirscr. Willem de Rouck ende Anthuenis van Ghastel scepenen ende vanden Houte secretaris ende die concierge ende andere ons verclerden. Hebben wij in presentie vanden selve scepenen die sloten vanden coffers daerinne tselve geïnventariert silverwerck vanden sterfhuyse was berustende, doen ontsluyten ende die segelen vanden sloten afftrecken bij den voirscr. secretaris Th. van den Houte, die die selve toegesegelt hadde soe wij verstonden ende die selve coffers bijden concierge die de sluetels ende bewaernisse daeraff hadde, doen oepen doen ende daer uuyt doen langen ende wegen bijden voirscr Cornelis Aernoutsz, goudtsmet zekere quantiteyt ende partijen van silverwerck. Te weten yerst vanden slechtsten oft minst gedreven stucken van silverwerck (nae uuytwysen vanden specificatie daeraf zijnde), om daarmede te lossen die voirscr. gouden poignart ende gouden ketene, nae uuytwysen vanden speceficatie daeraff in geschrifte gestelt. Ende noch andere stucken van vassellen ende silverwerck, soe uuyten silverwerck staende inden voirscr. inventaris vanden sterfhuyse als genoemen uuyten voirscr. coffers oft kisten ende silverwerck gecommen uuyt *Spaegnen* tsamen, totten voirscr. 100 marck silvers inde voirscr. huwelijcksche

voerwaerde begrepen oft daeromtrent, ende nae uuytwysen van andere speceficatie insgelijckx daeraf in geschrifte gestelt. Ende die selve stucken oft partien van silvere werck alsoe gewegen wesende tot zekere mombre oft quantiteyt van marken, nae uuytwysen vanden specificatien daer af bezunders gemaect als voerscr. is, hebben wij tselve silverwerck in presentie als voer gestelt ende gelaten in handen ende bewaernisse vanden voirscr. conciërge ende zijn huysvrouwe ter tijt, dat die caucie daervoere waere gestelt, om die alsdan den voerscr. Aguilier oft andere last hebbende van mijn voirscr. Vrouwe die Marquise, geleverd te worden.

Item, opten 2n dach February zijn noch ter begerte van Aguilera, inden naeme als voer, uuyte voerscr. coffers noch genoemen geweest zekere andere stucken van vassellen oft silverwerck, die mijn Vrouwe pretenderde haer oick te competeren ende toebehoiren, nae inhoudt vanden specificatie dairaff oick gemaect ende hier bij gevuegt.

Item, opten 3n dach derselver maent February, heeft die voerscr. Aguilera versocht mijne Vrouwe die Marquise oick geleverd te worden onder caucie zekere ornamenten vanden capelle gededicert bij wylen den Marquis van *Bergen*, der capelle vanden Heilige Sacramente der Collegiaelder kercke aldaer, naevolgenden der voirscr. apostille ende besloten brieven van zijn Excie, welke ornamenten wij oick hebben denselven dage doen uuytlangen ende nemen uuyt eenen vanden coffers, staende opte cuscamere ende die oick doen wegen ende apprecieren ende stellen in handen vanden voirscr. concierge, teneynde als voeren in presentie vanden voerscr. scepenen ende secretaris nae uuytwijzen vanden specificatie daer af bij ons oick doen maken.

fol 62

Ende dat aldus gedaen zijnde, hebben wij opten 5n February den voerscr, goudtsmit die resterende vassellen oft silverwerck inde selve coffers bevonden oick doen wegen in presentie als voeren, mits dat (soe voerscr. is) egeen silverwerck ten tyde vanden voerscr, inventarisatie vanden

haeffelijcke goeden vanden sterfhuyse en was gewegen geweest. Ende vanden selven resterende silverwerck metten gebachte is oick de specificatie hier in geschrifte aengehecht. Dwelck oick gedaen zijnde, hebben wij die voerscr. resterende stucken silverwerck, wederomme inde selve coffers doen leggen ende die coffers ende die sloten doen toesluyten ende toesegelen metter stadtsegele bijcle selve scepenen ende hunne secretaris. Daer uuyt blyvende oft behoudende die voerscr. andere voergaende stucken, die den voersc. concierge ende zijn huysvrouw in handen geleverd ende bij hem opgesloten waeren ten eynde als voeren. Hebben wij oick dien naevolgende voer ons geroepen, den voerscr. Francoys Mahieu conciërge ende zijn huysvrouw, om hun onder eedt texpurgeren van allen anderen meubelen van den sterffhuyse ende hebben zij ende elck van hun beyden hun geexpurgert ende onder eedt in onsen handen gedaen, expresselijck verclert, dat zij egeen andere partijen van haeve oft meubelen en wisten binnen den voerscr. huyse oft dier toebehoirende oft daerinne bevonden dan die in beyde die voerscr. inventarisen ende die additien oft additionale specificatien voerscr. gespecificert staen, behalven eenige zeere preciose baggen, die zij verstaen den Heere van Merode onder scepenen receppisse ewech te hebben. Verclerende tot dien die selve concierge ende zijn huysvrouw, dat zij wel willen gelofte doen soe zij oick effectivelijck gedaen hebben, van goede bewaernisse te doen (nae hun beste) van die selve have oft meubele, goeden in huys wesende. Maer dat zij anderssins oft voerdere egeen borge, versekerenge oft caucie voer die selve en soude willen oft verstaen te derven geven oft stellen, maer begeerden zeere vanden selver haeve ende bewaernisse van dien te wesen teenemael quyt ende ontslagen, gelijk zij oick verclerden, dat zij om die voerscr. bewaeringe noyt binnen den leven des voerscr. Marquis en waren versocht caucie te stellen.

Ende alsoe die voerscr. Aguilier egeen tydinge noch en hadden van mijnen Vrouwe zijne meesteres, noch oick eenige resolutie alnoch ontfangen van zijnen Excie op haer voerscr. leste requesto ende dat wij

commisarysen waeren geresolvert om te vertrecken nae *Brussel* om van onse besoigne ende van eenige haestige dingen rappoert te doen aen zijn Excie ende dat die voerscr. Aguilier oick alnoch egeen caucie en hadde gestelt, zijn als voerscr. dingen oft meubelen, vassellen ende baggen ende andere daer te *Bergen* in huys gebleven int bewaeren des voerscr. concierge. Alleenlijck hebben wij geconsentert ende geordonnert den voerscr, Aguilier ende concierge, dat zijlieden T *Antwerpen* (daer wij doer moesten] soudén brengen die principaelste ende costelijckste partien van baggen, juwelen, peerlen ende andere gesteenten te *Bergen* eens geprisseert als voeren, om die selve tot meerder zekerheyt ende mits die costelijckheyt van dien tot *Antwerpen* anderwerf geprisert ende geestimert te worden, bij luyden ende consteners daes af goede kenesse ende verstant hebbende ende beeter, dan die voerscr. persoenen te *Bergen* die preseringen daeraf gedacn hebbende.

Ende dien volgende die voerscr. Aguilier ende concierge T*Antwerpen* gecommen zijnde ende ons daer verclert hebbend die voerscr. baggen ende juwelen oft die principaele ende meestendeel van dien daer gebrocht, te hebbene, hebben wij terstont ontboeden oft voer ons doen dagen Michiel Beijs, deurwaerdere vanden raede van *Brabant*, die wij tot *Bergen* overal tot onser assistenie gebruyckt hadden int daegen ende anderssins mit ryden hier ende daer tgeheel Marquisaet doere, deese persoenen te weeten, Bartholomeus Oert ende Jan Ghyssels als dekens vanden goudtsmeden ambacht der stadt van *Antwerpen* ende Hans van den Broeck, coopman joyelier der solver stadt. Diewelcke opten 13en February voer ons comparerende naedien wij hem ende elcken van hen den solemnelen eedt hebben doen doen ende affgenoemen van die appreciatie vanden selven baggen, juwelen, peerlen ende gesteente behoirlijck ende rechtverdelijck te doen, hebben zijlieden dry tsamen die prisinge ende estimatie daeraff van stucke te stucke gedaen inder vuegen ende manieren gelijck dat gespecificert staet in zeker cohier pa-

piers bij ons commissarysen tot *Antwerpen* daeraff bezondere gemaect ten voerscr. 13n February.

Welcke huere preseringe wij hebben bevonden gelijck zij oick is, zeer differerende ende verre excederende die voerscr. prisinge oft appreciatie te voeren bij andere gedaen tot *Bergen* als voer, bezondere aengaende die costelijckste ende principale partijen.

fol. 63

Ende die prisinge tot *Antwerpen* alsoe gedaen wesende, hebben wij den voerscr. Aguilier ende conciërge geordonnert, die selve baggen ende juwelen etc. int sterfhuys wederomme tebescicken ende stellen metten andere muebelen aldaer geïnventariert ende gebleven, om die al bijden voerscr. conciërge ende zijn huysvrouw behouden ende bewaert te worden, totter tijt dat souffissante caucie daervoor sal wesen gestelt oft dat anders bij zijn Excie sal wesen geordonnert.

Item, overmits dat hij tgene des voerscr. is ende oick bijde deposlitien van M. Jacob van den Beke ende van M. Jaspar van den Meyen, getuygen bij ons verhoirt op onse instructie vanden voerscr. 22n dach Decembris lestleden; wij genoegh verstonden, dat die voerscr. wylen Marquis van *Bergen* voer zijn leste vertreck nae *Spaegnen*, onder andere gelicht hadde op interest *T Antwerpen* die somme van 6 duysent gulden, daervoer wylen Jan van Gamere rentmeister int quartier van *Antwerpen* gegeven hadde zijn eygen obligatien voer den voerscr. Marquis als voer ende dat die selve Marquis den selven Gamere tot zijnen versekeringe ende ontlastinge in handen gegeven oft geset hadde, zekere juwelen ende vasellen van goude ende silverwerck, nae inhoudt vanden besceede daer af zijnde ende dwelck de voerscr. M Jaspar verclert bijde voerscr. zijn depositie, te berustene onder die voerscr. weduwe van Gamere, ende welcke juweelen ende vassellen men persumert ende verstaet weert te zijn, dat van die voerscr. 6 duysent gulden daervoer die verset waren, hebben wij commissarysen *T Antwerpen* ten selven tyde meynen daeraf te spreken die selve weduwe, die wij bevonden buyten die stadt te zijnne.

Soedat wij commissarysen daeromme ende om te weten waer ende in wyens handen wij die selve vassellen ende juweelen soudē weten te vynden, ten eynde om oick dieselve te inventarieren, doen wegen ende prisseren, naevolgenden onse voerscr. commissie ende instructie, ende tot dien oick die selve t arresteren ende d alieneeren van dien oick te verbieden soe verre des noot waer. Hebben ontboeden Jan de Cuellar ende Jaques Wolfort, beyde momboirs vanden kynderen ende erffgenaemen van Jan van Gamere voerscr., welcke Jan de Cuellar voer ons comparerende heeft ons verclert, dat noch hij, noch die voerscr. Wolfort, metten welcken hij seyde gesproken te hebben, nyet en wisten te spreken van eenige juwelen oft vassellen, toebehoirende oft toebehoirt gehadt hebbende wylen den voerscr. Marquis van *Bergen* ende dit op zijn manwaerheyt in plaetsse van eede, daertoe vuegende, dat wij soudē moegen daeraff spreken oft die voerscr. weduwe van wylen Jan van Gameren oft den *Ampman* van *Antwerpen* oick momboir van zijne achtergelaten kynderen wesende, allebeyde te *Brussel* soe die voerscr. Cuellar ons seyde.

Ende wij commissarysen te *Brussel* gecommen zijnde, hebben opten 18en dach van Februario gesproken metten *Ampman* van *Antwerpen* heet Gerart. Tsterck, die insgelijcx ons heeft verclert, die voerscr. juwelen oft vassellen noyt gesien te hebben, noch int zekere te weten waer die nu ter tijt moghen zijn. Ende alsoe wij oick meynden te spreken die selve weduwe ende te dien eynde gesonden hadden ten huysse van monsieur d Aguillon, secretaris van zijnen Majesteit, tot wyens huysse zij te *Brussel* gclegert was, soo is een van onsen diener aldaer geseegt geweest, dat zij noch bij huer slaepcamere was ende bij ons commen soude tot zulcken andere ure als ons gelieven soude. Welcken volgende, alsoo wij weder ten selven dage nae huer deden sien, wen onsen diener geantwort, dat zij nae *Loeven* ter brulof vertrocken was ende dat zij corts van daer weder hier in stadt soude commen.

Ende 3 oft 4 daegcn daernne hebben wij bij ons ontboeden den voerscr. secretaris Aguillon, die ons heeft verclert, dat hij hadde verstaen, dat zij van *Loeven* soude een reyse oft eenen keer doen tot *Antwerpen* ende datmen van daer corts hier te *Brussel* die selve waeren verwachtende. Hebben voirts wij commissarysen den selven Aguillon gebeden, nae tgene des voerscr. is te willen vernemen ende daer af oick tot *Antwerpen* te scrijven aen die voerscr. weduwe ende oick aen den voirscr. Cuellar, van wyen sij soyde onlanx brieven ontfangen te hebben ende heeft die selve Aguillon ons noch den lesten der selver maent February gelooft tselve te doen ende naerder te weten, wanneer die selve weduwe hier te *Brussel* sal zijn, ende heeft die selve Aguillon zedert ons geseegt ende geadvertert, dat hij noch eenen brief hadde versch ontfangen van *Antwerpen* vanden selven Cuellar, er in antworde van zijne brieven, die hij den selven deesen aengaende onlanx gescreven hadde, welcken brief van Cuellaer in date vanden 24 February lestleden met oick zijne voirgaende brieff vanden 2en der selver maent, heeft die selve Aguillon ons gethoent ende in handen gelaten. die wij oick hier bij hebben geveugt.

Item, alsoe te voeren ende omtrent 2 oft 3 daegen, naedien wij te *Brussel* waeren gearrivert, Joncker Emanuel Stembour inden naeme vanden Marquise van *Bergen* in onsen handen heeft gebrocht, zekere regten ende remonstrancien van haere wegen zijnen Excie gepresentert, mette apostillen daerop respective gestelt in date vanden 14n February anno 1567 ende geteekent Mesdach.

Fol 64

Bij welcke requeste die voirscr. Marquise was versueckende onder andere, datmen haer oft haere gecommitterde soude laten volgen, alle die meubelen in hueren inventaris voerscr. begrepen, onder caucie oft onder huere recepissen ende om die gebracht te worden te *Mechelen* en datmen eenen commissaris uuyten raede van *Mechelen* soude ordonneren, om aldaer tassisteren totter prisinge vanden reste vanden meubelen, die te *Bergen* alnoch nyet geprisert en waeren ende anderssins nae inhoudt van haer requesten oft remonstrancien.

Ende mits dien zijne Excie onder andere daerop heeft geappointert, dat die voerscr. priseringe nyet en mochte geschieden anders dan in presentie van ons commissarysen, ende dat wij ende den rentmeister daertoe gecommittert, die wij nocthans uuyter voerscr. commissie ende instructie nyet en cunnen gebinden oft geweten, wije die selve rentmeister soude moegen. Souden der voerscr. suppleante moegen laeten volgen die voerscr. meubelen, soe verre die caucie bij haer geleverd waer soufissante ende solvente genoeg nae ons advis ende conformelijck onse instructie naede estimate daer aff gedaen.

Soe hebben daerna hier te *Brussel* bij ons hun gebonden, die voerscr. Aguiler voere ende die voerscr. Stembour eenige daegen naer ons versueckende, dat wij soudren willen consenteren ende den conciërge tot *Bergen* scrijven ende ordonneren, dat die meubelen bij de voerscr. Marquise gepretendert, nae inhoudt van hueren in ven taris soudren te *Mechelen* worden gebrocht, om aldaer voirts geappreciert te worden in onse presentie ende dat zij daervoere tot *Mechelen* souffissante borge soudren stellen tot onse contentemente, om datmen beter commoditeyt ende gerief te *Mechelen* soude vynden van personen, die vanden costelijcke ende andere cleeren ende wercken soudren cunnen apprecieren, dan tot *Bergen* voerscr.

Daerop wij hun hebben geantwoordt, dat wij tsel ve nyet en soudren cunnen oft dorven doen, sonder expresse ende speciaelen last van zijn Excie, soe hij dien mijn Vrouwe al noch egeen caucie en hadde gestelt ende dat ons docht, dat die caucie en borchtochte met behoorlijcke obligatie soudren moeten voergaen, aleer wij uuyt ons selven soudren moegen consenteren, datmen die meubelen soude van *Bergen* vervueren ende tot *Mechelen* hij mijn Vrouwe laeten transporteren, ende dat zijlieden daeromme soudren moegen requeste presenteren ten dien eynde aen zijn voerscr. Excie. Daertegen die selve Aguiler ons heeft gebeden, dat wij zijnen Excie oft zijn raedt daerof wilden rapport doen, sonder dat zij daertoe zijn Excie met voerder requesten derven importuneren.

Dwelck wij tevreden zijn geweest ende hun hebben geloeft te doen, behalven dat zij ons den borge noemen om zijn naem ende qualiteyt zijn Excie oft zijnen raedt over te presenteren oft amoveren, om dien aengaende bij ons in desen nae die goede geliefte ende ordonnancie van zijnen Excie te reguleren, gelijk wij oic begeren te doen mits desen. Ende zedert ende namelick opten 6en dach deser maent Marty anno 1567 stilo Brabant, heeft die voerscr. Aguilera, (commendc van *Mechelen* ende van die voerscr. Marquise die aldaer tegenwoirdelijck is) ons vorclert, dat die borge soude zijn, die heeren van Grimbergen, diewelcke onder correctie ende nae ons duncken meynen souffissant daer toe genoech te zijne. Versueckende daeromme die voerscr. commissarysen, dat zijn Excie believe te adviseren ende naerder resolveren op deese naevolgende poincten.

Inden yersten, wat zijne Excie belieft te doen oft gedaen te worden vanden meubelen bijde voerscr. leste Marquis achtergelaten ende onder den voerscr, concierge berustende, daer toe die voerscr. Marquise egeen recht toe en pretendert, noch en versuect haer te moegen volgen, aengesien die voerscr. concierge daer voer egeen caucie en is van zinne oft meyninge te stellen, maer begeert vanden selve meubelen ontlast te worden ende welcke wij daeromme nyet en hebben laeten ontsluyten oft priseren om lange oft meerdere noodeloosso costen van zijnen Majesteit te ontgaen als voere ende des te meer, dat die voerscr. meubelen ofte die principaele van dien te *Bergen* nyet en sullen appertelijcke nae hun weerde cunnen voerder geprisert worden, mits ende bij faulte van volcke ben zulcx aldaer wel verstaende.

Ten 2e oft zijne Excie goede geliefte soude moegen wesen ende willen consenteren, dat die meubelen, baggen ende juwelen, die de voerscr. Marquise versuect uuyten huyse van *Bergen* ende van *Brussel*, huer geleverd te worden ende huer te moegen volgen, sullen worden vervuert van *Bergen* ende gebracht tot *Mechelen*, om aldaar voirts in onse presentie geprisert te worden, aleer zij caucie sal hebben gestelt oft versekeringe gedaen, emmers voer het perykel vanden wege.

Ten 3e bij wat naerder middele men die voerscr. weduwe van Jan van Gamere oft die momboirs van hunne kynderen ende andere sal moegen bedwingen, tzij met seynden vanden dienaers in haer goet oft arrestement van hueren persoenen oft anderssins, tot wysen ende exhibitie vanden voerscr. juwelen ende vassellen, te meer die voerscr. Aguillon ons heeft gethoent zekeren brief bijden voerscr. Cuellaer gescreven, waarmede hij bekende gesproken te hebben den ghenen, die die voerscr. juwelen ende vassellen onder hadde, sonder den selven anderssins te noemen, inden voerscr. zijn brief.

fol 65

Ten 4e bij zijnen Excie te adviseren ende letten op die preciose baggen, die de heer van Me rode uuyten sterfhuyse heeft onder scepene recepisse gedragen als voere ende waeraff die depositie van Mr. Jaspar voerscr. vermeit, ende die andere voergaende recueil ende stucken bij ons commissarisen overgegeven aengaende die haeftige dingen.

Ten 5e is te wetene, datmen bevynt bijde depositie van 2 getuygen respective van Mr. Jacop van den Beque ende van M. Jaspar van den Meyen (beyde vanden raede des voerscr. wylen Marquis ende principale gouverneurs van zijnen affairen ende goeden geweest hebbende) dat die voerscr. Marquis heeft gehadt ende achtergelaeten buyten *Brabant*,

- ierst een deel vanden heerlijkckheyt van *Vossemaer* met zynne toebehoirten, gelegen ende resorterende onder Zelant vast aen tland van *Berghen*.
- Item, opte palen van *Henequoue* b,ij *Camerijck* een heerlijkckheyt ende slot met zynne toebehoirten, geheeten *Escandoemire*.
- Item, 18 mergen lants gelegen inde landen van *Altena* in *Hollant* hem verstorven van wijlen den bisscop van *Ludiek* zynen bruer.
- Item, een huys binnen die stad van Mechelen.

Ten 6e, dat den selven Marquis noch competerden zekere actien ende rechten zoe veele als personele zoe buyten als binnen *Brabant*

- Ierst, die voerscr. Marquis pretenderde gericht te zijne totter heerlijkheyt van *Vorsselaer, Rethy* ende *Lichart*, daaraf proces hangt inden raede van *Mechelen* tegen den *grave van Arensberge* ende is tproces tot surverens beleyt
- Item, dat ook den selve Marquis schijnt apparentelijck te competeren actie van revindicatie totter heerlijkheyt van *Chaulmont* gelegen boven Wavere tegen den abt van *Bonne Esperance*.
- Item, dat die voerscr. Marquis pretenderde actie in zekere somme van penningen, ter causa vanden vruchten oft thiende vanden proepstie van OudtMunster tot *Utrecht* toegecommen vanden bisscop voerscr.
- Item, om zekere saken noch te *Ludiek* te liquideren opte Staeten aldaar, oick toecommende vanden voerscr. bisscop, bedraegende omtrent 6 oft 7 duysent gulden eens.
- Item, dat die voerscr. Marquis te kersmisse lestleden was 2 jaeren, soude verset oft gestelt hebben in handen van Jan Vleminck zekere sculden ende resten hem competerende inde landen van *Ludiek*, diemen den selven bisscop op zijn vertreck uuyten bisssdom sculdich gebleven was, ter somme van omtrent 28 duysent gulden etc. prout in depositione dicti M. Jaspar.

Ten 7e, dat bijnae alle die rekeninge noch oepen staen ende datmen daeromme ende mits andere redenen men nyet en can den staet vanden huysse pertinentelijck gemaken, gelijk die voerscr. M. Jaspar deponert sonder resolutie te hebben op zijne remonstrancie, die wij metten anderen stucken dienende tot expeditie ende resolutie vanden haeftege dingen hebben overgegeven.

Gelijk oick aengaende den charteren ende brieven vanden huysse, die selve M. Jaspar bij zijn remonstrantie deducert, nyet moegelijck te zijn alnoch die selve te inventarieren.

Ten 8e, dat gernerct verscheyden officiers hebben begeert te hebben acte oft andere bescheet van het verdraegen ende vernyeuwen respectie van hueren eedt hebben versocht, t adverteren watmen daerop doen sal ende

wat besceet men hem daeraff sal gheven, tzij onder den zegel van *Brabant* gelijck men onder *Brabant* gewoonlijck is oft op simpel signature van zijn excellentie ofte vanden commissarysen.

fol. 66

Ten 9e te adviseren terstont op dovergegeven memorie van Jacob van Zeverdonck als rentmeister over den quartiere vanden *Oudenbosche*, *Stanterbuyten* ende *s Heere Janslant* onder t marcgraefscap van *Bergen*; op hudon den 9e dach deser loopende maant Marty anno 1567 ons overgegeven, daarop promptelijck moet op versien worden, voerden 14en deser selver maent Marty, blyckende bijde redenen inde voerscr. memorie naerder begrepen ende waeromme die voerscr. rentmeister alhier in persoene is gecommen ende sal blijven liggende.

52. Marquis de Berges ²⁶¹).

Berges.

De cens et rentes et aultres revenuz ordinaires que ne se muent ny changent par an: 1484 pnd. 5 s 2 d.

Le revenu quy se change et mue par fermes monte, y compris les dismes tant au hault pays quy bas. estime le viertal de bled 24 s.a.: 3400 pnd
Item, le revenu extraordinaire des bois, le proffit de la brasserie et du plantaige a Huberges porte: 560 pnd.

Revenans lesdites trois parties a 5444 pnd. 5 s. 2 d. dont deduit les gaiges ordinaires des officiers de la ville de Berghes 2075 pnd. 18 s. et les vacations des officiers aux affaires de la maison et reparations neressaires des maisons et moulins au quartier de Berghes par esumation 1240 pnd. demeure de cler: 2128 pnd. 7 S. 6 d.

Mais ladita terre est chargce de pluisseurs rentes et fundations portans par an: 10-!2 pnd. 17 s. 2 d. Memoire Mémoire

Et en pensions et rentes viaigieres de 1635 pnd. 10 s. icy aussy. Memoire

²⁶¹ Pap. d' Et. et de l' Aud.Reg 877 (Arch Gen. du Royme à Brux) fol. 19.

53. 1567. Instructie voor de ontvangers, aangesteld ten behoeve van het beheer etc., der goederen van de oproerige personen. Hen wordt opgedragen, 't roerend en onroerend goed deser personen te inventariseeren, de roerende goederen openbaar te verkoopen, de onroerende goederen te schatten, de huur of pacht dier laatste te innen, en ze tevens in goeden staat te houden. Rekening moet ook gehouden worden met uitgegeven of opgenomen hypothecken en de verplichtingen, die daaruit voortvloeien. Om goed omtrent dit alles op de hoogte te komen, wordt den ontvangers bevolen, zoveel mogelijk personen te ondervragen in het publiek, dat er iets van weet, verplicht, ook ongevraagd, de ontvangers inlichting te verstrekken. Zoo iets verkocht wordt, komt den koning de opbrengst toe. Voor de betrokken rekenkamers zullen de ambtenaren rekenschap en verantwoording afleggen.

Memorie ende instructie voor de ontvangers ²⁶²), alreede gestelt ende gecommitteert, ofte alnoch te stellen ende committeren totten ontfaenck ende inninge van penninghen, die procederen zullen, zoewel vande roerende als onroerende goeden, van den ghenen die bijde provinciale raden, commissarysen gedelegeert, oft andere competente rechters, verwonnen zullen worden van tfeyt van rebellie, seditie ende andere, die oirzake zijn geweest vanden voirdeden beroerten oft eenich andere feyt opt stuck van crime lese Majesteit gecommitteert hebbende.

1. Eerst, soe geringe als yemant uuyt zaken voirscreven gevangen, geapprehendeert, aangetast oft voir recht gedachvaert ende geroepen sal wesen in persoene te erschynen oft compareren, zullen de voerscr. ontvangers hen vinden ende adresseren aende fiscalen, commissarysen, gedelegeert oft andere officiers, die de selve apprehensien, dachvaerden oft citatien hebben gedecerneert oft laten doen, om de goeden van zulcke delincquenten bijden officier vander

²⁶² Pap. de Et. et de l' Aud, no. 502 fol 22.

plaetsen gecenseert ende in s Coninx handen gestelt te worden. Twelck de voirscr. Ontvangers solliciteeren ende bevestigen zullen, dat terstont gedaen worde bij de principale officiers ven justicie vander plaetsen, mit hen genomen ende gevuecht eenigen secretarys ofte gezworen clerck. Ende zullen de voerscr. ontvangers vanden selven nemen declaratie oft vercleeringe bij hen geteeckent ende geverificeert, van alle de goeden, roerende ende onroerende, den voerscr. rebelle ende sedicieuse toebehoirende, welcke goeden bewaert zullen worden zoet behoirt.

2. Zoe haest als tegens den voirscr. delincquanten vonnisse gegeven sal wesen, mit confiscatie van huere goeden, zullen de voerscr. ontvangers terstont procederen tot vercoopinge vande haefllijcke oft roerlijcke goeden der selver delincquanten, bij subhastatie ende openbare oproep, ende zijnder Majesteit meeste proffyt daarmede doen, zoemen in gelijcke zaken gewoenlick is van doene, houdende ende bewarende bij goeden inventorys de briefven, tijtlen ende munimenten. Ende aengaende die actien, zullen zij daervan, dyen van Co. Majesteit financien adverteren, om daerop te ordineren, zoe zij bevinden zullen te behoiren.

Fol23

1. Ende belangende die onroerende goeden, tzij heerlicheden, landen, renten, erfven, huysen ende andere perceelen, zullen de voerscr. ontvangers hen informeren opde groote ende weerde van de selve goeden, mitsgaders opde gercchticheden, preerninencien ende autoriteyt, die de voerscr. verwonnen delincquanten gebruyct hebben. Ende zullen hen oick informeren vanden pachters, die de selve goeden besittende zijn, oft van andere, wat ende hoeveel zij daervoren jaerlicx geven ende betalen, doende hen overleggen huere pachtbrief ven oft huyrcedulen, ende de leste quictancie van huere betalingen, om te zien wat achterstellen men daervan schul-dich is, verbiedende den selven yet te betalen dan in huere handen, op pene tselve anderwerven te moeten betalen. Ende van al tgene

des zij bevonden zullen hebben, zoewel van 't incommen ofte weerde vande voerscr. goeden, nis oick vande lasten daerop ende geypotekeert ende vande andere schulden vande voirscr. beset delincquanten, zullen zij goede noticie ende kontscap houden, om daeranbescheyt ende verclaringe te doene, zoe dickwils ende menichwerfven, als zij des versocht zullen wesen. Ende zullen in tgene des voirscr. is zoe particulierlijcken handelen ende besoigneren, dat zij den voirscr. vanden financien den staet daervan zullen mogen geven. Ende en sullen aende voerscr. onroerlijcke goeden anderssins nyet mogen commen, dan de selve in goeden ende behoorlijcken state houden, regieren ende administreren totten tijt toe, dat zij daervan andere ordonnantie ende bevel zullen heboen, daer van zij oick d' advertentie doen zullen.

2. Ende om te beter totte oprechte kennisse vanden goeden vanden voerscr. delincquanten te mogen commen, de voerscr. ontfangers zullen aende voerscr. officiers olt commissarysen solliciteren, dat, zij voir hen ontbieden ende doen commen, alle de ghene, die vanden voerscr. goeden zullen weten te spreken, ende hen doen zwoeren ende tuygen onder eedt tegene wes zij daervan weten. Ende zullen oick dairop hooren de delincquanten in persoene, zunderlinge op hun rechtveerdige schulden ende lasten.
3. Voirtsmeer zullen zij beneerstigen ende solliciteren, dat de voerscr. officiers terstont doen publiceren ende kundigen tplaccaet van zijnder Majesteit daerbij expresselijck bevolen is, dat alle de ghene, die eenige goeden zoewel roerende als onroerende, renten, incommen, achterstellen, schulden, coopmanscapen ende andere goeden den voerscr. gecondempneerde personen toebehoirende, houden, besitten, occuperen oft onder hen hebben, de solve aende voerscr. rechters ende officiers binnen 14 dagen nae de publicatie van tvoirscr. placcaet overbringen ende te kennen geven.

4. Ende staet den voirsch. ontfangers te weten, dat in 't feyt van crimen lese Majesteit humane de confiscatie, die zijnder Majesteit eenige zaken, hoedanich die wesen mach, aangewesen sal worden, tot proffyte der selver Majesteit blijven moet, gemerct dat die als oeverste, prince ende lantfurst geoffendeert is geweest, ende dat de confiscatie ende over alle deze landen van herwerts overe stadt moet grijpen, nyettegenstaende alle privilegien, costuymen oft usancien bij eenige steden oft landen gepretendeert ter contrarien.
5. Nopende de penningen die commen zullen vande vercoopinge vande voirsch. roerlijcke goeden, mitgaders van 't incommen vande onroerlijcke goeden, ende tcapitael van dyen, zoe wanneer geordineert sal worden datmen de selve vercoopen sal, zullen de voirsch. ontfangers gehouden wesen, daervan goede ende besundere rekeninge te houden, zonder yet daer van te mogen betalen, dan bij ordinantie ende bevel van zijnder voirsch. Majesteit van de Hertoginne regente, oft vandyen vande voirsch. financien.
6. Van welcke penningen zij oick gehouden zullen wesen, besundere rekeninge ende eedt te doene in handen vanden luyden van Co. Majesteit rekeningen, dient behoiren sal, de selve wel ende getrouwelijck te administreren ende bewysen, ende die nyet te employeren dan bij ordinantie ende bevel zulcke alsboven, zonder die mitten penningen van anderen hueren bewinde oft administratie te mengen. Ende zullen daerenboven oick schuldich zijn inde voirsch. reken Camere besundere cautie ende borchtocht te stellen uuyt zaken van dese huere administratie, op pene van privatie van hueren ontfanck ende officie, ende andere arbitrale pene.

fol. 24

7. Ende ten eynde dat de voirsch. penningen in Co. Majesteit affeyren besteeft zouden mogen werden ten meesten proffyte der selver, en zullen de voirsch. ontfangers nyet mogen eenige penningen onder hen houden, maer zullen gehouden wesen den tesorier vander Espargne van zijnder Co. Majesteit van maende te maende te

verwittigen, wat somme zij onder hen hebben, om daerop geordineert ende deselve penningen geemployeert te worden, daer ende alsoet behoiren sal.

8. Item, zullen de voirsch. ontfangers hen tevreden moeten houden ende contenteren, mitte wedden, die hen uuyt zaken van dese administratie hiernaemaels getaxeert ende geordineert zullen worden, zoemen nae de gelegenthey, grootte ende importantie vande voirsch. confiscatien, moeyte ende aerbeyt bij hen daerinne gedaen bevunden sal nae redene te behoiren, alwaert oick zoe, dat eenigen uuyt crachte van huere ordinaryse commissien huere weddens getaxeert waeren.
9. Eyntlijcken zullen de voirsch. ontfangers in tgene des voirsch. is ende daeraen cleeft, hen wel ende rechtveerdelick quytten, ende daerinne alle goet debvoir ende officie doen, gelijk zijne Majesteit hen tselfde toebetrouwende is.

Gedaen te Bruessele den... dach van.... XVC zevenentzestich.

54. Ordonnances et instruction pour les presidents et gens des comptes du Roy notre seigneur en ces Pays Bas, sur l'acceptation et examination des comptes, a rendre par les receveurs commis ou á commectre a l'administration et entremise des biens naguerrres, appertenus a aulcuns fugitifs, banniz ou executez pour le faict des troubles passez. Et les mesmes comptes, ilz auront a envoye vers ceulx du conseil de sa Majesté lez son Ex. avec les difficultez, quy se representeront suriceulx par escript, avant de proceder a la cloture desdits comptes ²⁶³).

1. Que les gens des comptes feront a tous receveurs et officiers de recepte a la tradition de leurs comptes, respectivement jurer soubz serment, que leur dict compte est veritable et que en la recepte d' icelluy ne fault aulcune chose a rapporter, soit en routes, prouffyetz ou revenuz aulcuns appartenants a la recepte par dessus, ce quil y aura couche, du moins entant, quil soit venu a leur cognossance, et consequament, quil nont aulcune chose mise en la despence d'icellui compte, quil ne layent deuement paye, lequel serment feront les receveurs et officiers de recepte et chacun deulx tenuz de soubzsigner de leur nom.
2. Item, que soit faicte mention de lauctorité et foy, que le compte precedent (salon lequel lesdits des comptes se rcglent) peult avoir, declarans si icelluy avoit este rendu, cloz et arreste par devant aulcune personne publique, soit par devant, le seigneur naguairrcs des biens et revenu, duquel le compte se rend, ou d' aulcune nultre personne ayant, son pouvoir, et sil ostoit par eulx soubzsigne.
3. Item, que soit aussy faicte mention du restat dudict compte precedent et de ce que ledict receveur demouroit redevable par icelluy, mesmes sil ny resultent aulcunes charges allencontre daulcunes personnes pour raison, ou que les termes de payment nestoient encoires advenuz, ou pour quelque aultre occasion.

²⁶³ Pap. d'Et. et de l' Aud. no. 602. Arch, Gen. du Royme Brux.

4. Item, que les escriptures et obligations des censiers, fermiers arrendeurs et aultres debiteurs soyent veues, affin que par la soit veriffiee la qualite et quantite de chacune partie et chapitre de la recepte, et que les conditions y contenues, soyent entretenues asservant en ce quil y aura escripture, et en ce que non, pour nestrc fermes, sinon parties quy peul vent augmenter ou diminuer mcctront la veriffication d' icelles. Speciffi.ant, si des comptes precedens, selon lesquelles ilz se reglent, le meisme at este veriffie en telle maniere, ou en quelle. En samble aussy l'office et qualite de la personne, qui surce donnera declaration meismes sil nvoit puyssance et auctorité pour ce faire, ou est chose dependant de sou office, et si avecq telle declaration lon doibt avoir satisfaction.
5. Item, que en la mise et despence oultre et pardessus les livres de recepte et quictance, y ait ordonnance ou enseignemens vastans pour passer lesdites parties. Actendu, que pour le temps, que telz biens ont apertenu a sa Majesté, a cause desdites troubles, ne sont souffisantes ou vastantes les ordonnances des precedens comptes ny moins que en iceulx comptes soient este passees samblables mises, sans avoir nouvelles ordonnances de son Ex. en aultre les enseignemens servans en lieu d' icelles.
6. Lesdictz des comptes, auront aussy regard, que tout ce que depuys la presentation de la requeste qui fut le 5e d' Aprvil 1565 avant Pasques a este aliene, transporte, charge et paye en pres judice du droict de sa Majesté, soit par eulx tenu de nulle valeur et comme tel ne le laissent sortir aulcun effect, ny aussy l'approuvent et ratiffient, jusques a ce que soit de tout bien et plain cogneu et veriffis, par ceulx a ce commis par son Ex.
7. Item, quant aux fermes, contractz, conventions et arretenues faictz pour aulcunes annees par les seigneurs leurs proprietaires ou leurs procureurs avant ou après la presentation de la requeste, actendu, que sa Majesté nest tenu de le ratiffiee, seront les sieurs des comptes

(après prealable information et inspection des lettres, fermes et extractz) mettre en marge de chacune telle partie, bien et particulièrement par escript ce que pour le plusgrand prouffyet de sa Majesté ilz trouveront convenir, soit de mettre telles parties a nouvelle ferme et arrentement, ou de les laisser continuer jusques a leur expiration le tout sans prejudice du droict cl' icelluy qui en ce samblera estre juste.

8. Item, touchant les vacations des receveurs el, aultres semblables mises, lesquelles dict taxation - tant de journees que de salaire enverront le sieur des comptes, semblablement par escript leur avis, tant du taux des dites journees, que salaire convenant, pour apres y estre ordonne.
9. Item, lors que lesdits des comptes, manderont aucuns desdictz receveurs et officiers, ou aultre personne comptable par devant eulx de venir rendre ses comptes, auront soingneulx regard, que ce soit en ternps et heure, quilz puissent vacquer et entendre a la brieve expedition dicelluy, affin de descharger sa Majesté des longues journees et vacations.
10. Semblablement auront regard, de nadmettre et ne recevoir es comptes des baillysz, et semblables officiers, aucuns biens provenans de confiscations, pour le fait des troubles passez et contravention aux placcartz de sa Majesté sur le fait de la religion. Actendu que des comptes desdicts baillysz, et semblables officiers, nont a entrevenir telz biens, avis doibvent estre rapportez en compte par les receveurs desdits conflacions a ce connus, dont lesdits des comptes, seront tenuz dadvertir, lesdits receveurs, baillysz, scoutettes et semblables officiers, resortissans soubz leur chambre, leur envoyant a cest effect et affin quilz nen puyssent pretendre aucune ignorance, copie authentique de cestes pour selon ce eulx reigler.

Fol 79

11. Lesdictz des comptes feront incontinent payer et furnir comptant, ce que les receveurs au aultres comptables, par devant eulx apres

lexamination de leurs compies desdicts confiscations seront trouvez de cler estre redevvables par iceulx, le quel cler, ilz enverront en mains de Martin van den Berge, consillier et commis des finances de sa Majesté et tresorier de son Espargne. El lesdit comptes par eulx examinez ainsi comme dessus, vers ceulx dudict conseil, pour par iceulx estre determinees et ligindees (?) les doubles ou difficultez, que par lesdicts des comptes pouront estre mises sur lesdicts compies, tant allendroict des vacations que aultrement.

12. Estant tout ce que dessus fait de declairer, en la marge de chacune partie du moins pour ce commencement au premier compte, qui sera rendu de chacun revenu particulier.

Et an surplus, lesdicts des comptes et receveurs seront en ce que dessus et qu'en depend tout bon et leal debvoir, comme sa Majesté se fie en eulx, fait a Bruxelles soubz le nom de son Ex. le 15e jour de Septembre 1569.

A. duc d' Alve

Par ordonnantie de son Ex.

Mesdach,

fol. 87

55. Memoire et instruction, pour les presidents et genz des comptes du Roy notre Seigneur en ces pays dembas et les receveurs de ça commis et a commectre, tant de biens meubles que immeubles de ceulx, qui seront convaincz soit par le conseil ordonne lez monseigneur de Duc d' Alve etc Gouverneur genera! d' iceulx pays, que les conseilx provinciaulz, cornmissaires delegues et aultres iuges pour cas des troubles passez et comment lesdicts des comptes et receveurs auront a reconduire au maniemment, administration et entremise des biens ausdicts ²⁶⁴).

1. Pour donner ordre a toutes fraudes, obmisaions et oubliz, qui se pourroient rencontrer au faict des confiseasions et plus seurement encheminer les receptes, son Excellence veult en ordonne, que les commissaires, qui auront faict ies annotations et saisissement des biens des rebelles fugitifz et latitans pour cause desdicts troubles passez, ayent a bailler par bonne specificatlon, la declaration des biens tant meubles que immeubles, vus par eulx en arrest pardevers les presidents et gens des chambres des comptes, respectivement selon les lieux de leur resort, veriffiant par leurs seingz manuelz les quoyers declaratifz.

fol. 87v

2. Et ensuyvant la declaration de la condempnation sa dicte Ex. ordonne, que le tresorier de l'espargne de sa Majesté, auquel (comme receveur general des confiscations) se delivrent copiee de toutes les condempnations, ait aussi a envoyer copies d' icelles, aussi des comptes pour extraire les noms et surnoms des condempnez, selon le lieu de leurs domicilles. Et a ces fins, ledict tresorier de l'espargne en fera dresser ung register.
3. Ce fait, lesdicts des comptes envoyeront dung costel et d'autre aux receveurs et officiers de justice comptables extrait de ce que leur touchera, pour faire ven ir ens lesdicts biens fault de ceulx des

²⁶⁴ Pap. d' Et et l' Aud. no. 502. Areh, Gen. du Royme Brux.

recepteurs ja connus estans munir les inventoires desdicts annotations, lesquels selon le contenu diceulx auront a dresser leur recepte. En rapportant pour la justification dicelle lesdicts inventoires.

4. Et si avant, que aucuns receveurs commis par le commissaire et a present descharges, tiennent soubz eulx aucunes inventoires lesdicts des comptes en seront promptement....
5. Et estanz lesdicts receveurs aiosi muuiz, auront eu premier lieu a proceder a la vente des biens meubles, hors mis les precieulx et parties d'importance, desquelz ilz enverront declaration a ceulx des finances de sa Majesté, pour par eulx en estre ordonne de les transporter a Bruxelles, affin de faire meilleure vente ou la part ou ilz trouveront convenir pour le plus grand prouffit.

fol. 88

6. Et en chascun desdits cas lesdits meubles seront admis et venduz, par auction et cry publicq et es lieux ordinaires et selon que loy est accoustume de faire en chascune ville et quartier. Et les deniers procedens desdits ventes, seront promptement envoyez es munis dudict tresorier de l'espargne, sans les pouvoir employer ailleurs ne soit a l'ordonnance de sa dicte Ex. et desdicts des finances. Ordonnant en outre, que es ventes que se feront acheteurs, ne pourrout bailler en paiement ce que leur seroit deu, ny aussi admis faire aucuns empeschemens ou oppositions audictes ventes, ainsi le tout se vendra comptant sauf le terme du paiement ordinaire en chascune ville et quartier pour les vendues et subhastions qui se font. Et combien, que aux femmes et vefves soit accorde, selon l'usage des pays et quartiers, joyr de la part ou portion, que leur seroit devolve par le trespas et bannissement de leur mary. Si est touteffois l'intention de son Ex., que si avant il y eust meubles de semblable matiere, espece et qualite. Et que diceulx se puist faire division sans dommaige, que tant le receveur que la vefve en preudront chascun

leur part et si ce contrepoix el egallite ne se peult faire sen fera exception, dont ledict receveur au nom de sa dict Majesté aura le choix, sinon le tout sera vendu a plus offrant.

fol 88v

7. Et au regard des meubles precieulx, que seront ennoyez à Bruxelles ou ailleurs les receveurs en ferorit renseing et mernoir par leurs comptes, afin den faire recepte par celluy, qui a lordonnance desdicts des finance en aura fait la venta et recue le pris fait ledict recevcur general des conûscations ou nultre. Et pour aultant que a lordormance de sa dicte Ex. lon a receu et delaisse a caution aux femmes et enfans desdicts rebelles fugitifz et latitans, les meubles en vertu des instructions donnees aussi cornmissaires lesdicts meubles seront promptement renseingez et venduz comme dessus et lesdicts cautions seront deschargez ne fust quil y eust distraction ou amoindrisaient desdictz meubles auquel cas ledicts cautions en debvront respondre.
8. Au regard des biens immeubles, terras, seigneuries, maisons, rentes a rachapt et sans rachapt, ensemble rentes viaigieres, les receveurs porteront soigneulx regard de sinformer de la grandeur desdits biens, nestant lintention de sa dicte Ex. tant que aultrement elle en ait ordonne, que lon procede a quelque vente ou alienation d'iceulx ains auront lesdits receveura a tenir compte du revenu annuel, faisant distinction par leur comptes de la nature et qualite des immeubles distinctement en la meisme forme et maniere, que font dresser les comptes des domaines de sadicte Mat.

fol. 89

9. Et pour avoir certitude de limportance desdits biens immeubles, lesdits receveurs feront toutes diligences de recouvrer tous les tiltres et enseignemens, que leur sera possible, eusamble les bailz de cerise, ordonnant sadicte Ex. a ces fins, que les officiers tant de justice que des comptes, a sadicte Majesté ayent a donner toutte adresse pour la reconnaissance d'iceulx. Et mauderont vers eulx les admodiateurs

fermiers, rentiers et aultres pour d'iceulx congnoistre
lesclarcissement et importance desdits biens.

10. Avecq lesquelz fermiers et admodiateurs ilz feront compte et estat de ce que pourront rester darrieraiges exhibant a ces fins les dernieres quictances des payement fasans interdiction ausdits fermiers et rentiers de non payer seconde fois.
11. Et pour mieulx venir a la vraye congnoissance desdits biens, lesdits receveurs solliciteront a plus pris quilz pourront... et execution du placcaet publyc disposaut, que chascun eusse ademmier, ce quil doibt aux delincquans....
12. Enjoignant ausdictz receveurs de tenir bonne note et registre desdictz biens et receveurs ensamble coucher par memoire les charges et ypothecques, ausquelz lesdits bleus immeubles seront affeciez, comme aussi d autres debtes deues par les delincquans pour en donner enclaircissement, quant requis en seront et en ce que dessus besoingneront si particulierement q uilz en puisaent dormir estat u ceulx desdicts finances en estans requiz.

fol. 89 v

13. Et se passeront les fermes desdicts biens au plus offrant et dernier rencherisseur en la mesive, forme et maniere, que lon se regle et son use pour les parties du domaine et y enverront les officiers des lieux Mais quant aux parties des biens possidees en communion d'aultres, les fermes ou censes se donneront par main commune.
14. Et on se baillera bail et contract passe en temps deu et que les parties soient lealement affermees et accensiees lesdicts contract tiendront lieu et suivant que les fermiers declarassent de navoir bailz, lesdicts receveurs bailleront lesdicts parties a nouvelle ferme avecq protestation, que se fut si apres trouve que lesdiets fermes estoient a plushault pas et que le bail ne fut expire.
15. Si avant que aucuns des condempnez soient trouvez sans bien ny chevauche, lesdicts receveurs rapporteront sur leurs comptes

certification de leur pauvreté et que riens ne s'art pour recouvrer apportant pour certification acte de gens de la lay de chacun resort.

fol. 90

16. Et au regard desdicts immeubles, en rendront compte dans un an pardevant les presicents et gens des comptes de sa Majesté, respectivement au lieu de leur resort, ausquelz sadicte Ex. donne pouvoir et commect par cestes de recevoir et accepter les presentations et acceptations des comptes, lesdicts receveurs des confiscations selon leurs quart iers. Bien entendu, que le receveur general, rendra son compte par devant ceulx desdicts comptes a Lille. Ayant et examinant iceulx et les difficultez vuydees, les clore et affirmer en la forma et maniere, que ceulx des demaines de sa Mat.
17. Reserve touttefois, que ce que touche les biens desdits prinées d'Oranges, de Gavre et *Marcquis de Berghes*, ne sera quant a present prins aucune congnoissance par lesdicts des comptes daultant, que son Ex a le tout reserve et remis aux chambres des comptes lesdicts Ex, jusq ues a ce que les estatx des maisons veuz et esclarcir aultrement en sera ordonne.
18. Sadicte Ex. entens, que lesdicte des comptes soing et feront telle dilligence de faire compter les recepveurs des confiscations de leur entremise meismes a ce commencement, afin que l'apparence voires certitude, quil y a que icelles monteront a notable somma, ne soit diminuée ny amoindrie par nonchailance ains recongneue a pur et a plain, et de tout asseurer a sa Majesté faisant faire en prealable par lesdicts receveurs estatx de leur receptes, comme convient.
19. Et comme si dessus est ordonne de vendre lesdictes meubles, et recevoir les sommes, a quoy iceulx ont este prisez des cautions actendu, que cecy se doit purger au net des deniers procedand'iceulx. En sera faict compte apart comme de chose, que ne vient que une fois a la main.

20. Ausquelz des comptes sadicte Ex. a ordonne recevoir les fermiers el cautions desdictes receveurs, et neant moins ayant uny le rapport des difficultez, qui se sont presentees pour cause desdicte cautions soubz couleur, que par les lettres de commission est ordonne icelles debvoir estre absolutes, sadicte Ex. declaire, que pour eviter tous achoppemens et retardemens, qui se sont ensuyvez a la cause dicte, meismes que aucuns desdicte receveurs ont remis sur le bureau leurs commissions, lon aura a ladvenir à se reigler au regard desdictes cautions, comme il sensuyt.
21. Asscavoir aux deniers procedans des meubles actendu, que la somme a quoy iceulx porteront, ne vient en consideration, que une fois et que les receveurs ne sont connus, ny pourvez sans tesmoingnaige de leurs resseveurs fidelitez et tenultez nest besoing rechercher caution pour lesdictes meubles ademerez on delaissez a caution. Bien entendu, que promptement les deniers procedans desdictes meubles, seront vus en mains dudicte tresorier de lespargne.
22. Mais en ce que touche le revenir des terrez seigneuriaux, heritaiges, maisons, rentes a rachapt et sans rachapt, lequel se perchoit dans un an, lesdictes des comptes adviseront au plustost lestas diceulx avecq lesdicte receveurs et selon que leur apperra de limportance de chascune recepte, arresteront ce que a bon compte lesdictes receveurs pourront bailler sur lannee courrante de la somme du cler, quilz pourront debvoir. Se reglant sur ce point selon la confidence, que sadicte Ex a de lintegrite desdictes des comptes, lesquelz elle encharge de faire diligament compter, lesdicts receveurs au plus brief que faire se pourra lan de leurs entrenu ses revolu.
23. Bien entendu, que les cautions, que saccepteront et recevront ne seront obligees pour aultres mises des receveurs de sadicte Majesté. Et a ce fin lesdicts cautions presteront les sermens peur plusgrando seurete.

24. Et combien, que par les lettres de commission soit aussi ordonne ausdictes receveurs, de payer les rentes et charges ordinaires assignees sur lesdicts biens immeubles, soubz condition y apposee, sadicte Ex. declare, que pour certain respect a cela mouvant, elle defendue payer nulcunes rentes ny charges, soient reeles est personneles, mais si avant, que aucuns visent a prendre actions vu quelques rentes affectees sur lesdicts biens de quelque qualite ou nature que icelles fussent, aussi pour arrieraiges, que leur pourroient estre denz de leurdites rentes, ilz auront a prendre rccours vers sadicte Ex. et a ceulx par icelle commis lesquelz leur administreront brief droict et justice.

fol 91

25. Si declare sadicte Ex. que les confiscations pour cause desdicts rebellions, desordres et desobeissances seront et demeureront au seul et singulier prouffyt de sa Majesté, sans que les proprietaires, soubz umbre de haulte justice et jurisdiction, y puissent pretendre quelque droict, part ou portion.
26. Et affin que lesdicts receveurs sachent, comme ilz auront a son conduyre sur pretensions de vefves et femmes des fugitifz, sadicte Ex. ordonne, que separation se face desdicts biens selon lusaige et coustume du pays ou conventions antenuptiales, Je tout pardevant les magistratz du lieu en présence du receveur du quartier, moyennant que la vefve ou femme ne soit culpable ou attainte du faict de son mary.
27. Sadicte Excellence entendant, que en aucuns contrees et pays le lic rompu et mariage desollu par mort, la survivant des conjointz est tenu pour usufructuaige des biens immeubles et maisons. Et que la propiete est devolue aux enfans et que soubz couleur de la mort civile en laquelle tomberont les banniz, lesdictz enfans puissant prendre en joyssance des biens, sadicte Ex. declare, que durant la vie de absent condempné et banni, auquel appertenoit lusufruyct, que

du revenu d'icelluy sera faicte recepte par les receveurs des quartiers respectivement.

fol 92

28. Et comment il est assez notoire, que chascun tache a tirer, ammener et transporter son bien de ses pays, sadicte Ex. declare, que advenant que par denunciation viennent a congnoissance, quelques parties icelles seront sur le champ mises soubz les mains desdicts receveurs, pour les vendre et se reigler comme est cy dessus ordonne.
29. Advenant, que aussi rebelles, executez, condempnez et banniz, appertinssent quelques rentes sur le demaine de sa Majesté, le payement dicelles se continuera par le receveur du demaine au receveur des confiscations.
30. Et si avant, que les biens soient situez en diverses provinces, chascun receveur respondra pour les biens situez et assiz en sadicte province, si comme les receveurs de Flandres pour les biens d'iceulx estantz en Flandres et dez aultres pays et contrees a lad venant le tout selon les scituations et assiettez. Et affin de riens noumectre, lesdicts des comptes advertiront le ung les aultres, des biens quilz entendront estre du resort de leur college respectivement.
31. Lesdicts receveurs se contenteront des gaiges, que leur seront cy apres tauxees et ordonnees pour ceste administration, comme en equité et raison sera trouvee convenir selon la grandeur et importance dicelles confiscations, emsemble les paines et travaux par eulx faictz. Ores que aucuns en vertu de leurs commissions eussent desia leurs gaiges ordonnez, les tauxant au trentiesme denier de leurs receptes.

fol. 92v

Et au surplus, lesdicts des comptes et receveurs seront en ce que dessus et que en depend tout bon et deue devoir, comme sa Majesté se confie en eulx.

Faict a Bruxelles soubz le nom de sadicte Ex. le 3e jour de juing 1568.

fol. 121v

56. Instruction, pour vous Diego de Aldana, gouverneur superintendent et capitaine de la conte, seigneurie et chasteau de *Walhain*, Wavre et ses dependences, dont avez la charge suyvant la commission, quen avez de pru· le Roy nostre Sire ²⁶⁵).

1. Vous prendrez et tiendrez vostre residence sur ledict chasteau, et aurez soigneux regard a la garde dicelle place, ladicte conte et seigneurie, obvyant et empechant toutes assemblees et tumultes, que y pourroyent souldre.
2. Item, prenez sur tout bon et soingneux regard, que la vraye ancienne religion catholicque soit observee et riens attempte au contraire en publicq ou prive, tenant la main, que le magistrat procede contre ceulx qui feroient le contraire, commil appertiendra selon les anciennes ordonnances publyees sur le fait de la religion et aultres, encoires a faire et publier.
3. Item, tiendrez la main, que le magistrat et aultres officiers a ce ordonnez, administrent bonne et briefve justice a tous vassaulx, subiectz et inhabitants, tant ecclesiasticques que seculiere.
4. Vous regarderez aussy, de faire publier et observer les placcats et ordonnances de Sa Majeste, faites et a faire sur le fait des heresydes, justice, monnoye et police, sans les laisser enfreindre en aucune maniere.
5. Regarderez aussy, que ne soyent faitz aucuns nouveaulx ediffices ou ouvrages, sans nostre expresse ordonnance, et sil y convient faire quelque reparations pour entretenir aucuns edifices ou places nous en advertirez.
6. Vous riendrez en oultre bonne intelligence, avec le superintendent *du marquisat de Berghes*, et ce si avant quil concerne le service de

²⁶⁵ Pap. d Et. et l'Aud. Arch. Gen. du Royme Brux. no. 502. fol. 121.

Sadicte Majeste et le fait de sa charge pour ayder, assister et favoriser lung lautre.

7. Et ferez au surplus, tout ce que ung bon et leal gouverneur, superintendent et capitaine susdict peult et doibt faire, et selon la confidence, que Sa Majeste et nous en avons en vous.

Fait a Bruxelles soubz nostre nom le 26e jour de Novembre 1571.

RESOLUTIËN 1574-78

De volgende bijlagen zijn copiën van stukken, voorkomende in de RESOLUTIËN 1574-78, Stadsarch. Bergen op Zoom. Zij behooren bij Hoofdstuk V der studie. Aangegeven is, op welke folio van genoemd register het stuk aanvangt.

fol. 73 v

1. 1575, Januari 24. Commissie voer den borgerncstcr IJsermans, Jannen Addriaenssen, Joncheer Joos de Milde ende Signor Cesar Porquin, aende Exie den Commandor van Castilliën, Gouverneur, etc.

Op heden den 24en dach van Januario, anno 1574 (brab. stijl), is bij mijnen heeren, den drossaert, schouteth, borgermeesters, scepenen ende rentmeesters deser stadt, geresolveert ende gesloten, gemerct der grooter schult, benautheyt, ende den uuytersten noot, dairinne sij gecommen sijn deur de leeninge, die sij zedert den 17en dach, van Majo lestleden continuelijck heeft moeten doen, tot betaelinghe vande drye vendelen soldaeten alhier in garnisoene liggende, monterende ter somme toe 28220 Kar. gld.9 st., behalvens alle heure voorgaande leeningen, oncosten ende schaden, die sij duerende desen troubelen hebben moeten doen ende supporteren, bedragende ende exciderende de somme van 178.217 gulden 15½ st. Ende dat nyettegenstaende de diverschen supplientiën, missiven ende mondelinge verthooningen, daeraff gedaen aende Exie van duc d'Alve ende Groot Commandeur van Castilliën als gouverneurs van seynder Majesté in desen sijnen Nederlanden (dairaff de sollicitation gecost hebben over de sesse duysent guldens), de selve sijn Exie dairinne tot nochtot nyet en heeft versien, dan gegeven woorden ende geloften, daer egeen effect oft volbringe naer gevolght en is, tot een

toecommente desolatie ende bederff vande stadt ende den inwoonders
van dyen, dat tot dyen eynde, ende om te hebbene prompte assistentie
van gelde, sullen reysen aende voirsr. sijn Exie, den borgermeester van
binnen Mr. Jan IJsermans, Jan Adriaenssen, rentmeester, Joncheer Joos de
Milde, ende Signor Cesar Porcquin, de welcke personen metten
requesten ende missiven (oock op heden dairaff geconcipeerd ende van
woorde tot woorde hier naer is volgende), sijn Exie sullen mondeling
remonstreren, den voirsr. heuren noot, met begheerte (soo verre sijn
Exie hier inne nyet en gelieve promptelijck ende sonder dilay te versiene),
tenminsten henluden respectie te willen verlaeten van hunne diensten
ende officien, mitsgaders hen ende den gemeynen ingesetenenmet heure
familiën ende meubelen elders in plaetse sijnde te laeten vertrecken,
committeerende andere tot den voirsr. diensten.

2. A Son Excellence,

Remonstrent bien humbelement, les drossart, bourgemesters, eschevins et communs bourgeois de Berghes sur le Zoom, comme a raison des charges et despens insupportables, a eulx durant ces troubles jusque ores en pluiseurs manieres survenues, et desquelz ilz ayent este surchargez, non obstant tous remonstrances pourtant diverses fois requerrez a votre Excellence. Ilz se trouvent presentement en telz extreme necessitez, que silz ne soyent sans ulterieurs. Renvoys on remises assistez, seront par desespoir et a grand regret, en fin constraintz dabandonner le tout. Considere, que les remonstrants, oppressez des crediteurs, ausquelz ils sont obligez, a diverses notables parties de deniers, levez a grandtz interestz, pour le service de sa Majeste, endroict l'entretiennement de garnisons et occuriences de la guerre, soubz promesses et confidence de remboursement, se voyent par faulte dudict remboursement insolvens et pardessus ce de unez [?] de leurs biens, revenues, et traffiques, encoires affligez du continuel entretiennement dedicts garnisons, sans consideration des leurs services et tresaffectionner debvoirs par eulx, depuis le commencement desdites troubles faictes, mais, delaissez comme abandonnez de tous faveurs ou assistences et ne pouvanttz veoir les oppressions, calamitez et larmes pitoyables, de la triste commune, nonl sceu delaisser de aultrefois particliierement représenter a votre Excellence les depences, quilz ont souffertes durant les dites troubles. Savoir entre l'an 1566 et '67, an commenchement des elites troubles pour l'entretiennement de ladite compaignie de Jehan de Palme, lors capitaine tenant garnison en ladite ville 5779 florins. En l'an 68 au capitaine Raphael de Groote aveq sa compaignie du regiment du conte de Ladron 1546 florins. Es anneez '69 et '70 pour l'entretiennement dune compaignie de chevaux legiers de don Lopiezs Capata 11000 florins. En Jan '71 et '72 sont este en garnison audict Berghes les cornpaignies des capitaines Gille Villain et Courioul, tenant

plus de trois cent testes, quy avecq leurs femmes, garces et gongarts ont couste a la ville et bourgeois 47520 florins.

Encore en prestz par ladite ville faictes a pluisieurs capitaynes et compaignies jusques au 24 jour de ce mois de janvier '73, plus de 36000 florins. Et pour le bruslaige, lumiere et chandelles sur les corps de gardes, durant lesdites troubles 20200 florins.

A raison des compaignies, capitaines et officiers, passants et repassants, tant vers Zeelande, que daultres lieux, avecq les despens faictes a la defaict des geux le 8e de May '73, lez Berghes 5200 florins, par charge et sur l'obligation de votre Excie a certains fortifications, faictes l'este dernier, par le capitaine Cesar 3380 fl.

Pour lentretennement necessaire des testes dicques du havre et dependences, depuis linundation de lannee '70 plus de 10000 florins. Sy ont paye en interestz des deniers et parties levez a finance ensemble, en plusieurs commissaires, durant et a raison desdites troubles, 12300 florins. Oultre ce en dommages de leurs maisons, heritaiges, salines, estuves de garance, darbres croissans, abattus, bruslez, ruynes et pillez, tant par nous propres souldatz, que des ennemis, plus de 72500 florins. Revenants lesdites parties a 272065 florins.

Sans encores les pertes irrecourables souffertz et deniers, par les comuns inhabitants deboursez, an redicquement des payz inunde aux Zuydt et Noortquartiers de ladite ville, depuis ladite inundation de lannee '70, venans largement monter a plus de 160000 fl., dont apperrecat souffisamment, tant par obligations, comptes, que aultres - enseignementz si besoing est, par dessus, que la plus grand partie desdites terres, asscavoir tout le quartier, Zuytquartier est encor presentement inunde et commun avecq la mer. Et comme par la ensemble, par plusieurs aultres demonstrations, les miseres, calamitez, povrette, insuffisance et ruynes, des pauvres remonstrans sont par trop notoires, non seulement a Votre Excellence, mais aussy aux seigneurs des consaulx de Sa Majeste et a tout le monde. Suppliant, comme ilz ont faict pourtant daultres fois, que votre Excellence mene de compassion, les veuille faire secourrier par lung

moyen ou l'autre, et pour le moins, en recompense de leurs bons services, conserver les biens inévitablement en ruine, cependant qu'ils sont aucunement conservables, ou, que les habitants se peuvent retirer avecques le peu que leur reste, car tout, ultérieur moyen et conseil leur default.

fol. 92v

3. 1575, Juli 5. Aen mijnen Heer den Super-Intendent der Stadt ende Marcquisaet van Bergen op den Zoom.

De persoonen voer dit jaer 1570 bij sijne Excie vercosen oft geordonneert sijnde, om te dienen binnen der stadt van Bergen op den Zoom als schepenen, vercleren, dat zij (naer den dienst Goidts) noot meer gesocht en hebben, dan sijne Majesteit te doene ende in alles te bewysene den dienst, die de selver schuldich sijn, protesterende dairinne te willen persevereren, alle de daegen haers levens ende oick bereet te sijne te doene den eedt, dienende totten voirscr. schependomme. Behoudelijck, dat sijnc Excie ordre stelle, dat sij denselven eedt mogen onderhouden ende achtervolgen, ende dat de stadt ende innewoonderen der selver mogen blyven gepreserveert van inconvenienten ende periculen, die voerhanden sijn ende heur apparentelijck verthoonen. Als vernaemptelijck, dat sij de selve sladt bevinden te vervallen te sijne in sulcke groore tachterheyt ende schulden, dat ommogelijck is sonder assistentie vande selve syne Excie, de selve stadt te houdene ende van heure gehele bederffenisse te verhuedene.

Want inden eersten, hebben de regeerders van dier, vanden voergaende jare doen blijcken, bij deuchdelijcke ende rechtveerdige rekeninge ende bewijs, overgegeven in handen vanden Commissarissen, te weetene Jacop Grammeyer en de Jeronimus Curiel (bij sijne Excie daartoe gecommitteert) in dienst van sijne Majesteit duerende desen troubelen verschoten te hebbene, 152.163 kar. gld 7½ st., van welcke penningen den meestendeel sijn geemployeert, tot leeninge ende onderhoudt van den regimenten van den collonellen Beauvoix, Alonzo Lope Gallo, Ozorio Angulo, Karel Foucker ende Mondragon, ende besundere van den drye compaigniën soldaeten vanden regimente van den selven Mondragon, daermede sij continuelijcken sijn belast gebleven, sedert den 17en Mey, anno 1569 tot den daege van heden incluys.

Nyettegenstaende de twee compaignien dairaff onder de capitaynen Gieles Villain ende Franchois de Estranchaps sijn garnisoen houdende,

binnen den eylande vanden Ruygenhil onlanx gerecupereert, ende de derde compaignie onder den capitayn Franscisco Caldron, binnen dese stadt logerende behalvens de belastinge van een vendel hoochduytschen knechten.

Om welke voi rscr. leenige te continuerene, ende de stadt consequetielijck van alle periculen te preserverene, de voirgaende regeerders dingesetenen van de stadt hebben belast ende geconstringeerd (oick bij daetelijcke ende rigoreuse executie) te leenene het naer volgende:

1. Den 5en penninck vande jaerlijcxsche innecommen van allen den landen ende gronden van erven, gelegen onder de vierschaere derselver;
2. den 4en penninck vande weerde van allen den huysen binnen der selver stadt gestaen ende de landen gelegen onder de vierschaere als voren;
3. een generale weeckleeninge van allen den ingesetenen der selver stadt iegelijck naer sijnen staet, dairaff eenige ter weken hebben moeten opbringen 1, 2 ende 3 Kar. gl., deen min dander meer;
4. capitale schattinge, dairaff eenige hebben moeten opbr ingen 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 100 ende meer Kar. gld. a rate van iegelijcx macht;
5. hebben de selve regeerders, deur gebreck van geloove van het corpus vander stadt moeten, soo op heur eygen credyt als op het credit van eenige vanden principaelen borgers, lichten op interest, sekere merckelijcke 1000 gulden. Ende welcke penningen sij genootzaeckt sullen sijn deur gebreck van assistentie (des sij verhopen neen), selvers van den heuren tot haerder eeuwige bederffnisse te betaelene, op de termynen eensdeels vervallen ende cortteling te vervallene;

Ende dit boven het groot verlies dat d'ingesetenen der selver stadt geleden hebben int inunderen ende herdycken (nochthans te vergheeffs) van eenige polders daaromtrent gelegen, zedert den jare 70 herwerts, als

oick het deursteken gedaen bijden vyant in Maio anno 72, met het verlies van alle de vruchten, vande poldre van Drye Jannen!andt, bedragende over de 145.000 Kar. gld.;

Hierbij gevueght, de schade geleden deur het affhouwen vande boomen, affbrekinghe vande huysen geschiedt ten tyde darmeyde ten zee van sijne Majesteit soo inder stadt als inde voersteden was logerende, bedragende oick wel tot 20.000 Kar. gld.;

Sonder noch de meestoven ende soutkeeten, die eensdeels bij den soldaeten vander selver armeyen sijn affgebroken, als bijden vyanden verbrandt geweest, monterende oick tot 16.000 Kar. gld. ende meer;

Hierinne noch gesecludeert, de servicien bijden ingesetenen particulierlijck den garnisoene gedaen, monterende noch tot on-gelooffelijcke groote sommen;

Deur alle welcke beschadicheden, exactien, ende oppressien, vanden continuellen garnisoen, d'ingesetenen der sel ver stadt sijn gecommen tot sulcken armoede ende extremitet, dat alle de apparenste borgers sijn vertrocken geweest, enne noch daegelijcks vertrecken, in andere plaetsen, sulcx datter alleenlijck blijft den gemeynen armen ambachtsman, dairaff den meestendeel oick deur faulte van neeringe van nrmoeden sal vergaen, ende de stadt blijft gepriveert van allen redresschen;

Ende hoewel allet 'tselver bij verscheyden beclachbrieven, remonstrantien, ende supplicatien, als oick mondelinge bij voetvallinge, soo bijden voergaenden magistrnet als van den besten borgeren aen sijne Excie tot diverschen reisen is verthoont geweest;

Eensamentlijck, dat alsdusdaenige arme frontier stadt nydt en behoort te draegene de qualen, lasten vanden geheelen lande, en heeft de selve stadt tot de voirscr. leeninghe tot noch toe (onder sekere, voergaende cleyne assistentie) anders nydt kunnen geimpetreren, dan dat onlanx herwerths die van Herentals hebben gecontribueert met de Meyerye van Herent ende de dorpen vim Sint Aechtenrode, Ottenberch, Arckene ende Nethene, tsameue ter somme van 1100 Kar. gld., hoewel sijne Excie der selver stadt belooft hadde ter maendt te doen hebbene 1200 Kar gld.;

Alle welcke assistentie nochtans nijdt en is te gelijkene, tegens de groote lasten hier boven geruert sijnde, behalvens de oncosten van sollicitatien tot dyen fine byder selver stadt gedaen;

Ende alsoo d'incommen der selver stadt jaerlijx nyet meer en bedraeght dan omtrent 12000 Kar. gld. ende de belastinge van de renthen ende andere ordinarisse lasten daer tegens omtrent 8000 Kar. gld., behalvens de sware ende lastige reparatien van havenen, hoofden ende dycken, monterende jaerlijcx oick tot een groote somme, ende sonder de welcke de stadt geschapen ware geheelijck te verdrinckene, mitsgaders de fortificatien ende andere lasten, die daegelijcx occurreren ende dat de verschenen renthen in respecte vanden meestendeel vanden renthen tegens 5, 6 ende 7 jaren verlopen, commen te monterenen tot 60000 Kar. gld., daervoren de borgeren daegelijcx wordden gearresteert;

Gelijck sij ook gearresteert wordden, voer sekere achterstellige renthen, die sijne Majesteit gehouden is te betaelene uuyten huysse van Berghen, ende daervore de selve stadt eertydts gesegelt heeft;

Soo heeft oick noch de jegentwoordigen Rentmeester vande Staten van Brabant, nu op een Saterdaege lestleden bij sijne deurwaerders ' accyse ende tgeheel innecommen vander stadt genomen in executie voer de betaeling van omtrent 18000 Kar. gld.;

Sonder de tachterhey, diemen den voergaenden Rentmeesters tot gelijcke somme oick wel schuldich is;

Bij welcke redenen ende meer andere hier te langh te verhaelene, maer mijnen Heer den Super Intendant wel kennelijcken, hopen sij requiranten genouch bewesen te hebbene, dat sij den eedt heur voirgehonden nydt en soudon cunnen achtervolgen, ende de stadt van inconvenienten preserveren, oick te doene eenige nootelijcke provisie van brande ende anderssindts.

Bidden dairomme op het alderoitmoedigste, hueren Heer den Superintendent voirscr., dat hij dese excusatie gelieve te verstaene int goede, ende sijn Excie dairaff adverteren. Eensamentlijck van de

dreygementen, eertyden ende oick onlancx alhier den voirgaenden magistraat gedaen, mitsgaders de periculen, die daernaer bijden hongrigen soldaat soude mogen volgen ende geschieden, ende hen requiranten ontslaan, vander detensien daerinne sij tegenwoordelijck tot hunnen verdriet gehouden wordden. Protesterende anderwerffnen gereet te sijne heur eeden te doene, ingevalle intgene voirscr. is ordre gestelt wordde.

Aldus gedaen opden 5en July 1575, ende bij mij als Secretaris der stadt ter begheerten vanden Requiranten geteekent ende mijnen Heer den Super Intendant voirscr. geëxhibeert.

fol. 95ro

4. 1575, Juli 13. Tresier et bien ame. Pour respondre a votre lettre e du Villeme du present, touchant le refuz faict par ceulx, esleuz nu nouveau magistrat, a prester le serment, vous avez bien fa ict davoit prins en arrest et detenu les personnes de telz refusans, lesquelles detiendrez en prison, jusques a ce quilz nyont accepte les offices, ausquelz ilz sont esleuz et en faict le scrment pertinent, nous advisant en diligence de ce que faict en aurez et on sera succede, a fin que si les susdits persistent de leur dit refuz a prester ledit serment, se puist donner ordre a ce que soit procede contre ceulx, conformement a justice et raison. A tant treschier et bien ame, Notre Seigneur soit garde de vous.

d'Anvers le XIII jour de juillet 1575.

Soussigne: don Loys de Requetens. Et plus bas: Berty.

Au dos estoit escript: A noz treschier et bien ame, Symon vande Werve, Super intendant et Drossart de Berges sur le Zoom.

5 1575, Juli 16. Aen mijnen Heere den Super Intendent der stadt ende marcquisaet van Bergen opden Zoom.

Eerz. Heere ! De geannomineerde totten Scependomme van Bergen opden Zoom, gesien hebbende de beslotenen brieven bij sijne Excie aen uwen Eerz. den XIIIen deser maendt gescreven, vercleren alnoch, ende protesteren mits desen (gelijck sij bij heure voergaende remonstrantie aen uwen Eerz. overgegeven oick hebben gedaen), dat sij altydts gewilligh sijn geweest ende alnoch sijn om den eedt tot ten scependomme voirscr. gerequireert te doene, maer alzoot min schadelijck is voer den dienst vande Majesteit ende welvaren der gemeynten textcuserene het aenvaerden van een officie, datmen voerslaegs siet onmogelijck te bedienen naer den eysch desselffs ende des eedts daertoe staende, dan 't selve qualijck te bedienen ende met schande uuyt te scheyden, gelijck men oick naer het gewillich aenveerden desseffs nyet en soude excusabel wesen, soo en kunnen de remonstranten hun nyet laeten duncken, dat uwe Eerz. de voergaende remonstrantie van excusen bij heurlieden overgegeven aen sijne Excie heeft overgesonden, oft ten minsten, dat aende selve Excie eenich rapport dairaff zij geschiedt, aangemerckt in sijne voirsc. missive egeen mentie met allen dairaff en wordt gemaickt, ende vele min eenich ordre gegeven op de swaricheyden ende redenen van excusen aldaer geallegeert, soo wel nopende de ommogelijckheyt van het voirder onderhoudt vanden soldaeten alhier in garnisoene liggende, als oick de dreygementen, die de Capitaynen ende officieren der selver dagelijcx aen het magistraet sijn doende, soo wanneer men een gesetten daege ende ure de leeninge failleert te continuerene.

Ende want sij sekerlijcx presumeren, dat de wille van sijne Excie nyet en is, dese arme schamele belaste stadt in recompense van heuren langen ende getrouwen dienst boven heure macht voerder te belasten, ende vele min, de supplianten te bedwingene om t aenveerden eenen dienst, daerinne sij heuren eedt nyet en souden cunnen quyten ende naerderhandt tot groeten achterdeele van sijne Mats dienst ende de gemeynten met schan-

den moeten uuytscheyden, gemerckt de groote lasten ende armoede vande voirsch. stadt ende, ingesetenen, dairaff breeder in haere voirgaende remonstrantie is vermaendt, soo bidden sij wel oitmoedelijck, dat uwen Eerz. gelieve dese heure excusen int goye te verstaene, als bij goede ende oprechte intentie totten dienst van sijne voirsch. Majesteit procederende, ende oversulcx deselve aen sijne Excie te recommanderene ende voer geexcuseert te willen houdene, nyettemin indyen Sijn Excie deselve nyettegenstaende beliefte vander supplianten armoede ende goetwillicheyd gedient te wesen, gemerckt mits den benauwden tijdt ende armoede vander stadt ende ingesetenen nyet mogelijk en is, het feyt van justicie t administrerene (welck principaelen last is vanden schependomme voirsch.) ende het gelt tot de leeninge ende onderhoudinge vande drye compaignien van soldaeten te besorgene, bidden de supplianten, dat sijn Excie haer van het leste believe te ontlastene ende tselve doende, den Couronnel Mondragon oft andere Capitaynen hier in garnisoen liggende, te belasten, dat zij luden de contributie bij sijn Excie tot onderhoudt vande twee compaigniën soldaeten geordonneert, selve ontvangen, ende dairaf het magistrat ontlastende, mits dat sij vande dorpen ende andere dairinne contribuanten plaetsen, nyet en weeten te krijgen noch op de deffaillanten eenige rechtelijcke executie te doene, Ende voorts gemerct de groote merckelijke schulden, die de supplianten bevinden bij goide rekeningen ende specificatien, die de voirsch. stadt ter causen vande voergaende lasten ende onderhouden vanden soldaeten ten achter is, ende mede aengesien het gene den toecommenden magistrat promptelijck van noode sal hebben, om te doene behoorlijcke provisie van houdt, torff, berringe ende keerssen, tot behoeff vande corps de garde ende anderssinds voer desen aenstaenden winter, dairtoe zijluyden nyet eenen stuyver en weeten, mits dat de Staeten van Brabant noch heden het comptoir vanden accysen hebben doen sluyten, ende feytelijck executeren, volgende den beschede auctentycq hier bij gevueght, ende oick uwen Eerz, wel kennelijck als tselve gesien ende gehoort hebbende,

ende dat de stadt anders egeen innecommen ter werelt en heeft, soo bidden dairenboven de remonstranten, dat uwen Eerz. believe tselve oick aen sijn Excie te remonstrerenen, op dat sijluden ten minsten voer eenigen merckelijcken tijdt van het onderhoudt ende leeninge vande resterende derde compaignie mogen ontsleggen wesen, om met den selven gelde behoorlijck provisie van beringe te doene ende eenige haestige schulden metter tijdt te vervullene, belastende de Staten den supplianten egeen voerder molestatie oft stooringe (ter causen van heure gepretendeerde tachterheyt) aen te doene, maer dat sij tselve, indyen des noot sij laeten staan, tegen dassignatie van 7000 Kar.gld., die sijn Excie aen de voirscr. stadt opde voirscr. Staeten, sonder eenige vrucht heeft gegeven, oft dat anderssinds sijn Excie gelieve in minderinge van de verschoten penningen tot behoef van sijne Majesteit gedaen de voirscr. stadt met eenige prompte middele van gereden penningen te secourrerene, op dat sij remonstranten daarmede de nootelijcke provisie van beringe ende andere nootelijckheyt mogen doene, ende continueren de leeninge van eender compaigniën, ende voorts hen quyten ten dienste van sijne Majesteit naerden eysch vanden officien, dairtoe sij geannomineerd sij. Protesterende andermaal van heurder goede intentiontien, ende dat sij uuyt geen en anderen respecte dan voirscr. Is, tselve en dilayeren te aenveerden. Bidden dairomme, dal uwe Excie. gelieve te schorssen alle voirderen bevelen, emmers totter tijdt toe sijn Excie op dese ende heure voergaende remonstrantie sal hebben geordineert sijn goet gelieven.

Aldus gedaen opden 16en July anno 1575 ende bij mij als secretaris der voirscr. stadt, terbegeerten van requiranten onderteekent, ende mijnen Heer den Superilntendent voirscr. geexhibeert.

fol. 97ro

6. 1575, Juli 26. Treschier et bien ame.

Nous avons quelques jours passez recue votre lettre du XVIe de ce mois, avecques la remonstrance y jointe de ceulx du nouveau magistrat de Berges, et entendu le rapport de tout, et pour responce vous enchar-geons, que ayez a induyre lesdits du magistrat par routes bonnes raisons et persuasions a accepter et deservir leurs offices, que il appartient. Et de notre costel nous procurerons de les decharger par la première opportunité. A tant treschier et bien aime, Notre seigneur soit garde de vous.

d Anvers, le 26e jour de juillet 1575.

Sousigne: don Louis de Requesens. Et plus bas: de Berty.

La superscription estoit: A notre treschier et bien ame: Symon vande Werve, Super intendent et Drossart des Ville et Marcquisat de Berges sur le Zoom.

fol. 97ro

7 1575, Aug. 2. Treschiers et bien amez.

Nous avons entendu le contenu de votre lettre du penultresme jour de juillet, pour a quoy respondre, vous povez croire, que tenons et tiendrons tout bon soing de vous sublever de la charge des prestz et secours pour les souldartz et que suyvant ce avons donne ordre, que lon assiste a la ville de Berges de toutes les contributions dailleurs que faire se pourra a fin dalleger et descharger icelle, et partant vous requérons et enchargeons que ayes a bien exercer et deservir voz offices, et destre bien soigneux de l'administration de justice el singulierement de l'execution des placcartz. A tant treschiers et bien amez, Notre Seigneur soit garde de vous.

d'Anvers le second jour daougst 1575.

Sousigne: don Loys d e Requesens, Et plus bas: de Berty.

La superscription estoit: A noz treschiers et bien amez, les personnes ordonnees pour le magistrat de Berges sur le Zoom.

fol. 97.vo

8 1575, Aug. 2. Wij personen voer dit Jaer LXXVtich vercoren ende bij
sijn Excie geordonneert sijnde scepenen deser stadt,
Seggen (dat alzo mijn Heer den Super intendent henluden toegeseght
ende geloeft heeft, dat zijn Excie de selve stadt van nu voortaan sal
houden ontlast van alle voordeore contributie ende leeninge (die zij den
soldaeten alhier in garnisoen gehouden hebbende heeft moeten doen),
dat de selve gelofte oick is geconfirméert ende vercleert bijden Coronnel
Mondragon ende dat zijn Excie alreede dairinne versien hadde), dat zij
bereet zijn den eedt totten voirschr. scependomme gerequireert opde
voirschr. gelofte te doene, met restrictie, dat soo verre de voerschr. gelofte
ende toeseggen van sijne Excie henluden in toecommende tyde quaeme
te failleren, ende bij sijne Excie nyet gehouden oft achtervolght en werdde
(dat zij in sulken gevalle verstaen vanden sel ven heuren eedt ontslegen te
sijne), gemerckt hen anderssints onmogelijk ware den voirschr. heuren
eedt tachtvolgene oft de stadt te houdene, ende den inwoonden van
dijen van inconveniënten te preserverene deur de groote schulden
dairinne de selve stadt vervullen is, gelijk zij tselver al naerder den
voirschr. mijn Heer den Super-intendent schriftelijk bij heure voergaende
remonstrantie hebben doen blijken, dairaff protesterende, mitsgaders
dat allet gene dat hieraff tot noch toe is gedaen geweest, is geprocedeert
uuyt goide zele ende extreme noot, dairinne zij der selver stadt hebben
gevonden, welck vercleren ende protesteeringe de voirschr. vercorenen mij
als secretaris belast hebben (naer verbale verhaelinghe mijnen voirschr.
Heere den Superintendent gedaen) oick te gevene acte bij geschrifte.
Actum den 2en Augusti 1575.

fol. 98ro

Namen ende toenamen vanden officiers ende wethouders dienende voor den jare 75, vande welcken de wethouderen sijn geordonneerd, ende hebben heure eeden gedaen opden 2en Augusti, anno predicto,
Joncheer Symon van de Werve, Super intendent ende Drossaert.
Joncheer Joos de Milde, borgermeester buyten der banck.
Heer Pieter van Halmale, Ridder ende Schouteth.
Mr. Jan IJsermans, binnen borgemeester.

Scepenen

Willem Adriaenssen, Wouter van Goorle, Mertten van Clev e, Jan Antheunissen, Nicolaes Janssen, Adriaen van der Beke, Pieter Willeboorts ende Adriaen Joachims.

Rentmeesters

Franchois Christiaensze ende J an Adriaensen.

Weesmeesters

Marinus Claessen, Jan Cornelissen ende Jan Pietersen, zeepsieder.

Raedtsluyden vande seven natien

Ierst vande timmerluyden, huydevetters, metser, ende schoenmakers:
Machiel Willemsen, timmerman.

Backers, beenhouwers ende bontwerckers: Geert Theunissen, beenhouwer.

Smeden, meersche ende Potmakers: Cornelis in den Vysere, cruydenier.

Cleermakers ende Cousmakers: Ma rtinus Andriessen, cousmaker.

Schippers:.....

Ramers ende Lynenwevers: N icolaes Jan Janssen, lakensnyder.

Poorterye, oude cleercoopers, barbiers ende cordenwagencruyers: Lucas de Ghet, oude cleercooper.

fol. 121 ro

9. Vergaedinghe van den Breeden Rade gehouden op den 2en Juny 1576.

Iers nopende de foulē, oultragion, groote losten ende andersints bijden Spaengnaerden hier buyten der poorten den armen huysluden daegelijcx sijn aendoende, ende om tselve te remidieeren.

Sijn gecommitteert mijnen Heere den Super intendent, den Borgermeester van buyten, ende Signor Johan d'Ayala, ten eynde sij luyden sullen aengeven de voirscr. groote lasten, overdaeden ende oultragieen Sancio d' Avila ende hem bidden, dairinne te willen ordre stellen. Voorts dat de borgermeester van buyten ende den rentmeesters deser stadt sullen overcommen metten voirscr. huyslieden, alzoogoiden coop al sij kunnen van al sulcken verteerde costen, als bijden voirscr. Spaingnaerden soude mogen verteert sijn, om dyen volgende de voirscr. huyslieden het voirscr. bij die stadt gerembourseert te worddene.

fol. 140vo

10. Vergaedinghe vanden binnen ende buyten Rade mitsgaeders de raedtsluyden, gehouden opden 4en Decembris '76, ende dat opde voordere leeninge van de soldaeten jegenwoordelijck binnen de voirsch. stadt in garnisoen liggende.

Alsoo Geronimo de Rhoda, conseillier van sijne Majesteit zekere missive hadde gesonden metten vaendraeger vanden Capitayn Scholteth, jegenwoordelijck garnisoen binnen de voirsch. stadt houdende, aen mijnen Heeren den Drossaert, Borgermeesters ende Scepenen der sel ver stadt, inhoudende onder andere, als dat deselve Heeren met alder vliet soudén procureren den soldaeten alhier in garnisoen liggende, contentement te geven van heure ordinarise leeninge, gelijk dat behoorde met assistentie vande dorpen onder het Marcquisaet van Bergen gelegen, opdat de voirsch. soldaeten deur sulcke middelen hen mochten houden in goede discipline militaire.

Versueckende voorts meer de voirsch. de Rhoda, ende nyettemin van wegen sijne Majesteit ordinerende, als dat mijne voirsch. Heeren (int gene des voirsch. is) hen soudén poogen te stellen, goede ordre, op dat de voirsch. soldaeten sonder eenige faulte mochten gesecourreert wordden, oft bij gebreke van dyen soude de selve de Rhoda, in meeninghe wesen te seynden, alsulcke quantiteyt van lichte peerden, die de voirsch. dorpen wel lichtelijcken soudén mogen bedwinghen totter voirsch. assistentie.

Ende van gelijcken soudén ook de voirsch. soldaeten geoorsaecht wesen, te effectuerene eenige middelen, die de voirsch. de Rhoda liever verhuedt saege tonser minster schade.

Welcke voirsch. missive mijnen Heeren comparanten opgelesen is geweest, gelijk de selve hier naer volght van woorde tot woorde.

Ende alzo den borgermeester buyten der banck, met ook den rentmeesters de voirsch. stade egeenen voorderen raedt noch middel meer en wisten, om te veldoene den teneur vande voirsch. missive, noch den heysch ende begeerte vanden Capitaynen ende soldaeten voirsch. alle hebbende de selve geleent 8425 kar. Gld) beloopende alle 10 daeghen

1300, sonder andere 1300 kar. gld., die die van der stadt op gisteren bij maniere van ghijselinghe henluden affgedronghen sijn geweest, promptelijck op te brengen.

Heeft alzoo de voirsr. borgermeester doen vergaederen den voirsr. binnen ende buyten Rade, mitsgaeders de Raedtsluyden van de zeven natien, om bij de selve gesamenderhandt ende gelijckelijck t adviserene eenige beqwaeme middelen, waermede men gereet soude mogen becommen een merckelijcke somme van gelde, alles om te precaveren ende te verhoeden d apperente aenstaende periculen. Welcke voirsr. comparanten ten voirsr. daeghe mits de cortheyt vanden tyde ende swarigheyt vander saeke, nyet en hebben gesloten ende sijn alsoo vanden anderen gescheyden, tot des anderen daeghs daeraenvolgende.

Copie vande voirsr. missive.

Messieurs!

J'entends, que les souldatz tenans garnison illecq, ne sont secouruz de leurs prestz ordinaires, commmil convient pour les pouvoir tenir contentz et en bonne discipline militaire, a cause de quoy on bien volu faire cestes, voz requirant et au nom du Roy ordonnant (comme je fais), que ayez a donner tel ordre que losdits souldartz puissent estre infulliblement secourruz par le moyen de la contribution, que lon voz a ordonne faire faire, par les villaiges de votre quartier ou jurisdiction.

Car a faulte de ce leguers, quilz puissant contraindre lesdites villaiges a faire ladite contribution et aussy seront lesdits souldartz occasionnez deffectuer chose, que vouldroy bien eviter, sil fut en moy. Par ainsy prenniez soing particulier, de donner si bon ordre que le dommaige ne soit plus grand quil est. Vous asseurant, que navions aulcun moyen pour y pourveoir de nostre costel.

A tant messieurs, Nostre Seigneur Dieu vous ait en Sa sainte garde.
d'Anvers le premier de decembre 1576.

Soubz escript: Geromino de Rhoda. Et plus bas estoit escript: En el negocio del bourgmestres, yo hare todo lo possible. Et au doz: A messeigneurs les Drossart, Bourgmaistres, Echevins et conseil de la ville de Berghes sur le Zoom.

fol. 152b vo.

11. Vergaedinghe vanden binnen Rade opden 29en May voer den noene, anno 1577.

Alzoo mijnen Heere, den borgemeester binnen de banck, Mr. Ja n IJseermans, in absentie van den borgemeester van buyten, hem was vindende in groote perplexiteyt, deur dyen hij nyet en wiste eenige middel om gelt te becomnen, dienende tot voordere leeninge van den soldaten alhier in garnisoene liggende, de welcke hen daegelijcx waren vauterende het selve nochtans te vercrygen, al souden sij den ondersten steen opwerts leggen, hadde daeromme doen vergaederen die vanden binnen rade, mitsgaeders ook de gecommiteerde over den Huyse ende Marcquisaet van Bergen, om gesamenderhandt t adviserene eenige voordere middelen, mitsgaders ook om de voirscr. gecommiteerde te remonstreren, als dat heur soude gelieven, de omliggende dorpen resortterende onder het voirscr. Marcquisaet, in dyen hebben van op een Saterdaege naestcommende, sonder eenige faulte op te brengen, een weekleeninge van 440 kar. gld. (gemerckt de voirscr. dorpen tot der stadts behoefte in assistentie waren gegeven, soo van sijne Alteze, als van den Generale Staten, volgende de brieven dairaff zijnde, beyde vander date den 22en May '77) te meer deur dyen de voirscr. stadt corts daer te voren hadde moeten furneren 680 kar. gld. aft bij gebreke van dyen, soo was deselve burgermeester protesterende (ingevalle van inconuenienten oft mishandelinghe sijn debvoor gedaen te hebbene). Versouken daeromme aende voirscr. gecommiteerde int tgene des voirscr. is, het beste te willen doen ende dien volgende de voirscr. dorpen te willen adverteren, want die vander stadt over de selve egeen bevel en hadden, hetwelk mijnen Heer den Schouteth ende den Commissarisen, in absentie van Mr. Nicolaes Pijl ook commis, hebben tot hennen last genomen van sulcx te doene, begerende tot dyen eynde copiën vande voirscr. brieven, die sij in meynin-ghe waren den voirscr. dorpen over te zeynden, de welcke hen gegeven zijn geweest ten voirscr. daege des achternoens ten drye uren.

Aldus gcdaen ten daege, maende ende jare als boven, ter presentien van
voirscr. borgermeester IJsermans, Franchois Christiaenssen, Jan
Cornelissen, Jan Antheuniesen, Pieter Willeboorts, Halmale ende Jan
Pieterss. rentmeester.

fol. 155ro

12. Obligatie vander stadswegen gegeven den twee vendelen Duytschen voir heuren vertrecke uuyt deser stadt.

Wij Borgermeesters, Scepenen ende Raedt der stadt Berghen opden Zoom, geloven mits desen te leenen de twee vendelen duytsche knechten, alhier lest garnisoen gehouden hebbende, ende wesende vanden Regimente vanden Coronnel C harles Focker, de somma van 340 kar. gld. eens, welcke voerscr. somme wij de voirscr. compaignien sullen uuytreycken, oft den brenger van desen op een Saterdaege naestcommende, mits brengende behoorlijcke recepisse ende obligatie van heuren Capitaynen oft vaendraegers. In oorconden der waerheyt, soo hebben wij boven genoempde dese tegenwoordige doen besegelen met den zegel der voirscr. stadt, ende onsen Secretaris insgelijx doen onder-teekenen, desen 13en Augusti 1577.

C

RESOLUTIE 1578-'82

De volgende bijlagen zijn copiën van stukken, voorkomende in de RESOLUTIE 1578-'82, Stadsarch, B.o.Z. Zij behooren bij Hoofdstuk VI der studie. Aangegeven is, op welke folio van genoemd register het stuk aanvangt.

fol. 15vo

1. 1518, Oct. 19. Alzoo bij Drossaert, Schouteth, Borgermeesters ende Scepenen derselver stadt geordonneert ende opden Xden Octobris lestleden gepubliceert ende ten aenhooren van eenen iegelijcken ter puyen affgelesen is, dat nyemant het ware vander ouder oft nyeuwer religie, deen den anderen en souden mogen injurieuse, affdraegende oft seditieuse woorden naergeven oft naeroepen, in eenige manieren, misdoen met woorden oft met wercken, alles op de pene daertoe staende, ende dien al nyettegenstaende men bevindt, dat eenige quaetwillige ende oproerige persoonen hen vervoordert hebben te doene ter contrarien, tot ontstichringe ende verargeringe van deuchddijcke persoonen, mitgaders tot schimpe ende ondeucht respectieve vanden religiën, dwelck ingevalle het toelaten oft langer getolltretrt ende verdraegen werdden, soude causeren zeer vele quacts als twist, vechterijen oft andere diergelijcke quaede accidenten oft inconvenienten, om alle dwelck te verhoeden ende daerinne tijtelijck te versiene ende alle inconvenienten te obviëren, is bijden heeren voirscr. geordonneert ende gestatueert tgene des hier naer volgt:

Inden iersten, soo wie bevonden sal wordden, eenige dichte oft brieven gesloten oft ongesloten, die fameulx oft schandeleux sijn, soo wel tegens deen als dandere religie, oft iemanden van dien, int generael als int

particulier gedicht, gemaect oft onder t volck gestroot, oft deur de doren, poorten, oft vensteren gesteken oft geworpen te hebbene. Mitsgaders geworpen te hebbene met steenen oft andere instrumenten in eenige kerken oft cappellen, dat alsulcke voer d eerste reyse sal gevallen sijn inde pene van 20 Kar. gld., te bekeerene in dryen, deene den Heere, het tweede de stadt ende het derdde den aenbrenger, ende indyen sij tgelt vande pene nyet en connen gefurneren, selen openbaerlick gegeeselt wordden op een schavot, sulx datter d bloet naervolght, *ende werddene geseght uuyter Stadt, Marquisaet van Bergen ende der Heerlicheijt van Borchvliet*, ende daer nyet binnen mogen commen, binnen eenen jare ende diegene, die de macht hebben de voirscr. 20 Kar. gld. te betaelen, selen nyetemin uuytgeseght wordden een jaer, ende binnen middelen tyde nyet inne moge commen op pene van openbaerlijck gegeeselt te worddene als voren.

Item, voer de tweede reyse 30 Kar. gld. ende uuytgeseght te worddene voer drye jaren ende nyet wederumme inne te mogen commen, binnen de voirscr. tijde opde pene van criminelijck gecorrigeert te worddene, ter arbitratie vander justitie.

Publicatum opden 19en Octobris 78

present mijnen Heer den Schouteth, Borgemeesters ende Scepenen.

2. 1579, Aug. 16 Alsoomen dagelicx ende hoe langer soo meer bevindt doer menichfuldige clachten. die gedaen worden van vele ende diversche persoonen, soo geestelijck als weerlijck, dat de gelazcn van de kercken, cloosters, ende oock van andere goeden luden huysen met slingers, soo van coorde als van houte, steenen, clootboghen, buysen. clootpijpen ende andere instrumenten worden gebroken, in stucken geworpen ende gescheyndt, alsoo een yegelijck tzelve genouch mach sien aen de gelazen vander grooter kerck alhier; wordt midts dyen zeer scherpelijck verboden eenen yegelijcken, dat hij hem wachte met eenige slingers, steenen, houte oft andere wapenen te worpen, met busse, boghe, clootboghe, clootpijpe oft anderen instrumenten te schieten, slingeren oft worpen in eenige gelazen vander kercken. cloosters, godtshuysen oft anderssints der luden huysen oft oyck van buyten binnen yemants beloke te schieten, slingeren oft worpen, op te pene, dat diegene, die bevonden sal worden alsulcx gedaen te hebben sal verbueren telcke reyse 4 Kar.gld., ende hiervore sal elck man ende wijlf, opperste vanden huyse gehouden sijn inne te sta ene voer hen selven, sijne kinderen ende alle sijne familie, ende sal de Drossaeth oft Borgermeester van buyten altijts eedt mogen nemen van eenen yegelijcken, duer hij op sal vermoeden, te converteren de voorscr. breuckcn in dryen deen derden deel tot behoeff van den Heere, het tweede deel der stadt ende het derde den aenbringer, dat oick nyemant hem en sal vervoirderen, jonck oft oudt, wie hij zij, inne te climmen oft te gaen inde goede luyden hoven, boomgaerden om dat fruyt te nemen ende aff te plucken op gelijcke pene.

fol. 80ro

3. 1580, Aug. 17. Ordonnantie, waermede eenen yegelijcken bevolen wordt, die eenighe goeden binnen den clooster vande Minnebroeders genomen hebben, weder te brengen, enz.

Alsoo deur het fortselijck invaderen ende berooven van het Minnebroedersclooster met ter kercken, opden 15en deser jegenwoordiger maendt Augusti aangericht, deselve Minnebroeders Godt betert, meestal sijn verstroyt, abandonnerende alle heure goeden, ende wesende geïnformeert, dat vele ende diversche borgers ende inwoonders alhier, onder tdxel van dyen ende daer deure tot petulancie geanimeert sijnde, hen hebben vervoordert mede te plunderen ende ewech te nemen, diversche ornamenten ende kercken chiraet, als casuyffels, kelcken, alben ende diergelijcke gereeschap, midt oock alle tgene denselven clooster toebehoorende, als tennewerck, houtwerck, ijserwerck, metaelwerck ende alderhande meublen, ende voorts meer aff te breken ende ewech te nemen vander selver kercken, het loot ende andere structuren, al tot onsen grooten leetwesen ende verdriete, Soe wordt van wegen ons Gen. Heeren den Marcquis, bij mijne Heeren Drossaeth, Schouteth, Borgermeesters ende Schepenen ornme dairinne te voorsiene, ende alle voordere inconvenienten te schouwen, geordonneert ende gestatueert, ordonneren ende statueren wel scherpelijck, bij desen dat alle alsulcke haentplichtige borgers ende inwoonders deser stadt, van wat religie off conditie die zijn, jonck off oudt, terstont naer de publicatie van desen ende binnen sonneschijn gehouden sullen wesen, alle alsulcke berooffde ende ewech genomen goeden wederom te brengen opden staidthuysen alhier, s-onder die te verminderen, op pene van dat dieghene, die bevonden sal wordden alsulcke berooffde goeden te hebben ende te behouden, gestraft te worddene, als deghene die van dreffte aengesproken sijn, daeraff verwonnen soudén moghen wesen.

Ende alsoo oock diversche inwoonders ende borgers hen vervoorderen ende practiseren, alsulcke goeden ende meublen vande soldaten ende andere tot cleynten ende vilen prijse op te coopen, daer deure de voirsch. soldaten ende andere quactwillighe getrocken wordden tot meerder quaet, ende om gelt te crygen, de andere ende resterende goeden noch dagelijx roeven ende affbreken, om dwelck te verhueden soo vele doenlijck is, wordt insgelijx van wegen als boven geordonneert ende gestatueert, dat nyemant wy hij sij, oude cleercoopers, bergers ende ingesetenen deser stadt, hen en sullen vervoorderen vande voirsch. soldaten eenighe alsulcke ornamenten oft andere goeden te coopen, doen oft laten coopen, noch deselve goeden aen te slaen oft hij mangelinghe ende anderssints te incorporeren op pene vande verbeurte vande selve goeden, ende arbitralijck gecorrigeert te wordden, naer gelegenheyte vande saecken.

Aldus gedaen, gesloten ende geordonneert opden 17en Augusti 1580, bij mijnen Heeren Drossaeth, Schouteth, Borgermeesters, Schepenen ende Rentmeesters deser stadt, ende ten sel ven daeghe ter puyen aff gepubliceert.

4 1580, Aug 18. Consent om te moegen affbreken eenighe huysinghen ende structueren vande Minnebroedersclooster.

Opden 18den Augusti 1580 vergadert sijnde den binnenraedt, te weetene, mijn Heere den Schouteth, beyde de Borgermeesters, Jan Cornelissen, Marten van Cleve, Peeter Willeboorts, Pauwels van Veltwijck ende Jan Peeterssen, rentmeesters, ende mijnen Heere de Borgermeester van buyten aldaer proponerende ende verhalende, hoe dat mijnen Heer de Marquis, de Gardiaen ende andere Minnebroeders alhier hadde toegelaten, mits het invaderen van heuren clooster, als hier voeren verhaalt staet, ende dagelijx soe langer hoe meer de huysinghe ende andere structuren wordden affgebroken, gedemolieert ende te nyete gebrocht, dat sijluyden oversulcx deselve voorts tot heuren proffyte soudén moegen doen affbreken etc. Hebben mijne Heeren insgelijx voor soe vele in hen is, ende omme de meeste schaede mette minste te verhueden geconsenteert, inde voirsch. aiffbrekinghe, ende dat deselve uversulcx de voirsch. huysinghe tot meesten proffijte sullen laten insetten ende vercoopen, tsij op daghe oft anderssints, behoudelijck, dat de penningen daeraff te procederene, sullen commen in handen van den magistraet, om deselve geëmployeert te worddene tot behoefte vande voirsch. Minnebroeders pront equitatis.

fol. 81 vo

5. 1580, Aug. 28. Consent gegeven den Guardiaen vande Minnebroeders om te moeghen prediken inde groote kercke. Allen den ghenen etc. Wij Jan de Wiithem, Marcquis van Bergen opden Zoom, Graeve van Walhain, Heere van Bersele, etc. ende Borgermeesters, Schepenen ende Raedt der voirscr. stadt, salut. Doen te weetene, alsoo deur het invaderen ende beroeven van den Minnebroeders clooster onlancx binnen deser stadt geschiet, deselve Minnebroeders ende predicanten al sijn verstroyt, ende de continuele ende ordinarise predicanten des Sondaeghs ende heylich-daechs tot grooten grieve vander gemeente wordden achter gelaten, ende omme dairinne te voorsiene, tot voordeele des H. Evangeliums ende gerieff vande gemeente, die opte selve daeghen aldaer gcwoonlijck waren te gaen ter prediciën, soe ist, dat wij om nutschap ende omme daerinne te voorsiene hebben versocht, Broeder ende Mr. Henric Wishagen, Gardiaen vanden selven convente, ten eynde hij daertoe soude willen verstaen ende continueren inde selve predicatie binnen der grooter kercke alhier, ende naerdynen hij tonser bede ende begeerte daertoe bereet is te verstaene, maer beduchtende dat hem daerinne eenich obstakel soude moeghen geschieden, versueckende oock eerst daertoe geauthoriseert te wesen, hebben denselven claertoe geordonneert ende gecommineert, ordineren ende committeren mits desen, omme alle Sondaeghen ende heylige daghen voirscr. des achternoens van een ure tot ten twee, het woordt Goidts te prediken, gelijk hij tselve gewoonlijck is geweest te doene binnen den voirscr. convente. Versuecken ende begeren daiomme denselven hierinne gheen obstakle te geschieden, maer ist noot alle behulp ende bijstant.

Ende des toirconden etc. actum 28 Augusti 1580.

Present mijnen Heere de Schouteth, beyde de Borgermeesters, Cornelissen, Adriaenssen, Cleve, Peeterssen, Staple, Veltwijck et Vriese.

fol. 88ro

6. 1580. October 28. Vergaderinghe vanden binnen ende buyten raede, gehouden tot Berghen opden Zoom desen 28en Octobris 1580, alwaer oock present waren de raedtslyuden hier onder gescreven ende eenighe capitaynen vande borgerye.

Raedtslyuden: Adriaen van de Creke, Geeraert Servaessen, Raphyn Janssen, Antheunis Melis, ende Herman.....

Capitaynen: Willem Ossecop vanden hantboge, Cornelis Hernikman vande coloveniers, Willem Houck, met eenighe van heure officieren.

Naerdyn mijne Heere de Borgermeester van buyten, mijnen heeren comparanten hadde verthoont ende bijden Secretaris doen oplesen de brieven van sijne Hoocheit, Exie en Staten van Brabant respective in date, eerst de voirscr. brieven van sijne Hoocheyt den 21en Oct., van sijne Excie den 20en Oct., ende die vanden voirscr. Staten den 17en Oct. al lest leden, tenderende, ten eynde datmen binnen deser stadt soude innemen ende logeren den capitayn Vincent met sijne compaignie ende dat mits de tydinghen ende advertentien, die de voirscr. sijne Hoocheyt, Excie ende Staten hadden vande interprinse ende aenslaeghen, die den gemeenen viant op deze voirscr. Stadt hadde ende de' voirscr. Borgermeester oock mondelinge hadde verhael t, het wedervaren van sijne commissie tot Antwerpen, soa aende voirscr. sijne Excite als aen den Staten gedaen, om vande voirscr. Compagnie te moeghen wordden ontlast ende den cleynen troost, die hij aldoer hadde vecreghen ende nyet mogelijck en is dairaff ontslaeghen te wordden, heeft begeert het advys ende opinie vande voirscr. comparanten ende naerdyn den voirscr. ouden Raedt, Raedtslyuden ende Capitaynen daeroppe vertrocken waren, ende wederom binnen gecommen sijnde, heeft de voirscr. Borgermeester *capitaim gevraeght heure opinien, ende is bij vervolge van de meeste opinien gesloten ende geresolveert*, datmen om alle voordere inconvenienten te schouwen ende het meeste quat met het minste te verhueden, de selve

compaignie sal inne ende doen besweren de poincten ende artikelen bijde soldaten van Zeelandt ende andere alhier liggende besworen, ende datmen deselve voorts, mits dat sijluyden sijn onversien van gelde. sal doen leeninghe van 100 pnd. off 200 Kar. guld., ende dat vander stadswegen sonder cost off last vande gemeente.

fol. 89ro

7. 1580, Nov, 11. Vergaderinge' van mijne Heeren Wethouders der stadt Bergen opden Zoom opden 11en Novembris 1580, alwaer present zijn geweest mijne Heeren de Drossaeth, Schouteth, den Borgermeester van binnen, Jan Cornelissen, Pieter Willeboorts, Jan Peeters, Cornelis van Staple, Sr. Pauwels van Veltwijck ende Jacques de Vriese, schepenen, Jan Peeterss. ende Johan Basijn rentmeesters.

(Daarnaast stond:) *Van dese poincten ende articulen met onse, Gen. Heere de Marquis gecommuniceerd hebbende, is op elck geresolveert 't gene hier naer volgt ende dlat op den slote van Wouwe, desen. 12 Novembris '80.*

Memorie voor de gecommitteerden hier onder geruert.

dat de gecommitteerden om bij sijne Gen. te reysen sullen met de selve zijne Gen. communiceren dese naervolgende poincten, dairuppe hem sal gelieven te gheven sijn advys.

1. Dat zijne Gen. sal gelieven te stellen eenen Rentmeester, die annoteren sal alle de goeden, de geestelijcken persoonen aengaende, mitsgaders de andere, broeder in de articulen vande resolutien vande Staten van Brabant begrepen.

(Daarnaast stond): *Hiertoe nomineren wij Jan Thomas, onsen Rentmeester vande domeynen in onser stadt ende quiartier van Bergen, waertoe hem behoorlijck Commissie bij ons sal wordden gedepeecheert.*

2. Wat men met de kercke vanden Baghijnhove, vande crancken huysen ende vanden anderen plaetsen, den voirschr. Baghijnhove aengaende ende toehehoorende, doen sal.

[Daarnaast stond]: *Dezen voornoemden Rentmeester sal dese kercke ende materialen, oock de muyren rontsomme, bij advyse ende assistentien vanden maqistraet ierstont gaedeslaen, vercoopen ende de meesten oirboir daarmede doen, opdat die nyet*

voorts heel te nyete en qaen. Insgelijx oock het gasthuys aldaer, beruerende thuys gecomimen van Crompfliet, ordonneren de huysarmmeesters van Bergen dat gaede te slaen ende te achtervolgen die fondatie ende testament. Ende aengaende de cranckenhuyzen, sullen de cranckmeesteresse daer noch inne wesende, met de momboirs doen het meeste proffijct, tzij die te vercoopen, off anderssints met timmerluyden accorderenen, die afflaten breken, ende de penningen dairaff te comene te employeren tot onderhoudt ende alimentatie van den crancken, volgende de fondatie ende ordonnantie derselver, wel verstaende dat die penningen dair aff commende, eerst sullen comen in handen van den voorn. Rentmeester, die met onsen advyse ende den momboirs dair aff sullen disponeren dat cock tconvent ende huysinghe genaempt Everdijs convent sal volgen de schamelen kinderen dairinne wesende, ten ware dat bleke van testament ende fundatie oft ander bescheyt Insgelijx oock tcleyn convent, al bij assistentie van den magistraet ende momboirs oock te weeten ende te blyven tot behoef van den schamelen kinderen der selver.

3. Alsoo die van den gasthuysen sijn gcwaerschouwt ende veradverteert, heure meublen ende andere dinghen ueyt ende ewech te doene, off hij gebreke van dyen soudens staen in pericle van plunderinghe, wat men van gelijcken daerinne sal doen.

(Daarnaast stond): Aengaende den gasthuysen sij daarmede ver-toeft tot datmen naerdelijck sal adviser en ende resolveren, waer, hoe ende wat off wanneer de fortificatie te doene.

4. Wat ordre datmen van gelijcken sal stellen metten clooster van Sinte Margrietten, Cellesusters, Vrouwen Capelle, Sinte Peeters Cappelle ende Sint Jacobs Capelle.

(Daarnaast stond): Den Rentmeester sal het innecommen vanden clooster van Sinte Margrieten gade slaen, tclooster vande: Cellesusters, L. Vrouwen Cappelle, Sinte Peeters ende Sint Jacobs

Cappelle toesluyten noch ter tijt tselve clooster ende alle deselve capellen tot ander ende naerder ordonnantie.

Ende ten lesten aengaende de groote Kercke, verstaen wij, dat dese nochtertijt sal blyven gesloten, maer dat die vanden magistraet metten ouden off breeden Raedt ende oock daertoe versocht die Cap itainen vande soldaeten ende borgers, op morgen voor noene vergaderen, dairop tsaemen sullen adviseren ende communiceren onse meeninge, dese gedeputeerden bij monde vercleert, endt dat die sleutelen aende Drossaeth wordden overgelevert ende die magistraet.

Aldus gedane op Onsen huyse van Wouwe onder onsen name den voirscr 12en Novembris 1580, onderteekent: Jan de Withem.

Tot welcken effecte sijn verwillecoort ende gecomiteert mijne Heeren den Drossaeth, den Commis Pijll, Jan Peeterssen ende Staple, schepenen.
Actum et presentibus ut supra.

fol. 90ro

8. 1580, Nov. 16 Copia copie van sekere declaratie ende vercleringhc op den Rentmeester vande Geestelijcke goeden etc. Wij verstaen de denominatie van de Rentmeester van de Geestelijcke goeden, gestelt den 12en deser maendt op de remonstrantie van die van onser stadt van den persoon van Jan Thomaes, heur alleenlijck te extenderere tot alsulcke goeden als van onse voorouders, Heeren ende Vrouwen van Bergen sijn gegunt oft gelegateert geweest, ende over de welcke ons oversulcx is competerende *ius patronatus*, ordonnerende dairomme de voirsch. Jan Thomaes als rentmeester van onsen domeynen inde stadt ende quartiere van Berghen ende den Zuyt quartiere ende andere onse Rentmeester particulier elcx in henne districtie, de voirsch. erfvoeden terstont aen te slaen, te annoteren ende te appliceren, tot onsen domeynen naer vermoegen onser hoocheyt, ende de voirsch. rechte *Juris patronatus* met oock de resolutie van de Staten van Brabant vanden 12en Octobris ende vierden deser maent ons bij den selven Staten overgesonden. Ende aengaende de annotatie vande andere geestelijcke goeden off incommen, die uuyten incommen van onsen huysse van Bergen nyet en wordden ontvangen ofte gedispenseert, sullen deselve geheel aen die van onser stadt, om dairaff te maecken eenen bequamen rentmeester, deselve te annoteren ende te doen soo best ende profijtelijcxt sal worden bevonden, ten oirboire ende proffyte van tgene daertoe deselve sullen behooren bij onsen advyse ende ordonnantien geapplianceert te worddene. Nochtans sonder eenigher onser prejuditie, oft van onser hoocheyt ende gerechticheyt. tVoirsch. extract is met sijnen originalen gestelt op sekere memorie, dairuppe bij sijne Gen. den 16en Novembris 1580 onder sijne signature is geordonneert, bevonden concorderende. Bij mij geteeckent J. Kintschot.

fol 102b vo

9. 1581, Febr. 27 Vergaderinge vanden Binnen raide gehouden tot Bergen opden Zoom desen 27en February 1581, present mijne Heeren de Drossaeth, Schouteth, beyde de Borgemeesters, Jan Cornelissen, Peeter Willeboorts, Jan Peeterssen, Cornelis van Staple, Veltwijck, Vriese ende Johan Basijn, rentmeester.

Is bij mijne Heeren comparanten eendrachtelijck gesloten ende geresolveert, dat men mijnen Gen. Heere de Marcquis sal communicereen de requeste bijde vier gulden deser stadt off emmers den meesten deel van dyen, met eenighe vande goede gemeente aanden magistraet gepresenteert, tenderende ten eynde *omme te hebben vrij gebruyck vander collegiaelder kercke ende excercitie van de oude Catholycque religie*, met oock de requeste van wegen der voirscr. magistraet onlancx in Hollant gepresenteert aen sijne Excie, ten eynde als boven, ende aenden Staten van Brabant, omme van alles hierop te hebben het goet advys vanden voirscr. Heere Marcquis, dairtoe mijne Heeren hebben gecommitteert Peeter Willeboorts ende Cornelis van Staple, schepenen, omme alt voirscr. zijne Gen. te remonstreeren, ende voorts te versuecken, dat hem gelieven wille, de goede handt daeraen te houden, omme hierinne te voorsiene ende ordre te stellen, soo tselve alder gevuegelijcx sal cunnen off moeghen geschieden.

fol. 102b vo

10. 1581, Febr. 28. Vergaderinghe vanden Binnen raide, gehouden tot Berghen opden Zoom, den lesten February 1581, alwaer present waren mijnen Heercn de Drossaeth, Schouteth, de Borgermeester van buyten, de Burgermeester van binnen, Jan Cornelissen, Peeter Willeboorts, Jan Peeterssen Joncheer Pauwels van Veltwyck ende Jacques de Vriese, met beyde de rentmeesters.

Is bij mijnen Heeren comparanten geresolveert, naerdyen sy hadden gehoord het mondelinghe rapport vande gecommitteerde, met eenige vande gulden (in communicatie geweest hebbende met onse Gen. Heere de Marcquis, nopernde de restauratie vande oude Catholycke religie), datmen mijnen voirscr. Heere de Marcquis, sal scrijven ende adverteren d inhouden vande brieven van Jan Adriaenssen, tot Antwerpen inde vergaderinghe vande Staten wesende, dairmede hij scryft, dat inde voirscr. vergaderinge geproponeert ende op handen is, de *Religions frede* in alle cleyne steden te onderhouden. ende datmen oock eensamentlijck sal scrijven aenden voirscr, Adriaenssen, om int seker te weeten watter naer gevolght ende vander waerheyt is, om sijne antwoorde gesien. alsdan voorts geresolveert te worden naer behooren.

fol. 103ro

11. 1381, Maart 2. Vergaderinge vanden Binnen raide gehouden tot Bergen opden Zoom, den 2en Meerte 1581. etc.

Naerdijen eenighe vande vier gulden, op heden mijnen voirschr. Heeren hadden gecommuniceert, de brieven aen henluyden gescreven bij mijnen Heere de Marcquis, ende Cornelis Janssen hennen gecommitteerde op eergisteren tot Wouwe geweest hebbende, hadde gedaen mondelinge rapport van tselve de heere Marcquis hem belast hadde te seggen, hebben mijnen Heeren comparanten geordonneert ende gecommitteerd, den voirschr. Peeter Willeboorts ende Cornelis van Staple, omme met eenighe vanden vier gulden deser stadt te trecken naer Antwerpen, ende aldaer, vander stadswegen conjunctim aen de Heeren Staten van Brabant te presenteren requeste. omme binnen deser stadt te hebben *restitutie vander collegiaelder kercke*, ende te hebben *vrye exercitie vande oude catholycke religie*, soo sij die tot voor de leste turbatie alhier gehadt hebben.

Hier naer volght de commissie dyen aengaende gegeven aen de voirschr. Willeboorts ende Staple.

Allen ende ygelycken, die dese tegenwoordige sullen sien ofte hooren lesen ende besundere den Eerz. Edelen, w ijsen, zeer voorsienige discrete Heeren, onsen Heeren den Staten van Brabant, eere ende reverentie. Doen te wetene, Alsoo eenige vande vier gulden ende gemeente binnen deser stadt, toegedaen zijnde die oude catholycke Religie, bij requeste aen ons hebben versocht, *restitutie vander collegiaelder kercke* alhier onlanx hij die vander Gereformeerde religie geincorporeert, ende *vrye executie vanden voirschr. oude religie*, soo sij die tot de leste turbatie gehadt hebben, dairinne wij mits de gelegentheyt vanden tijde nyet en hebben connen ordonneren ofte remedieren, dan hebben de selve verstonen, aen mijne voirschr. Heeren den Staeten, om aldaer henne

dolantien te doene, ende al tselve te versoecken ende te begeren, ende alsoo sijluyden dairtoe begeeren onse assistentie ende behulpsaemheyt, en hebben hem tselve nyet connen geweigeren, dan hebben omme te verthoonen onse goede affectie, die wij hebben ende toedraegen die ruste ende welvaert vander stadt ende gemeente, geordonneert ende gecommitteert, ordonneren ende commiteeren bij desen, deersame Pieter Willeborts ende Cornelis van Staple, onse medebroeders in wette, omme alle tselve gesamentlijck aenden voirscr. Heeren Staten aen te requestreren ende te remonstreren, met de gelegentheyte vander saken ende desolatie deser stadt, hopende dat mijnen Heeren in alles goede ordere sullen stellen, soo tot dienste ende wel vaeren vanden vaderlande behooren sal. Biddende ende begeerende mijnen voirscr. Heeren Staten, dese onse gedeputeerden in alles te geven, volcommen geloove ende credentie, als aen onsen persoonen.

Ende des toirconden hebben wij den segel ten saecken der voirscr. stadt opt spatium derselve doen drucken, opten derden Meerte 1581.

fol. 103ro

12. 1581, Maart, 6. Vergaderinge vanden Binnen raide gehouden tot Bergen opden Zoom desen 6en Meerte 1581. etc.

Is bij mijne Heeren compairanten geresolveert, dat men ten versuecke van Cornelis van Staple, innegeseth hebbende de kercke ende materialen sonder de sercken vanden baghynhove alhier op duysent Kar. gld.. eens, mits strijckende 25 Kar. gld.. eens ende mits hebbende acht daeghen sijn beraet, om te seggen ende te vercleren sijn optie, oft hij tselve wilde houden, jae ofte neen, die op heden gexpireert sijn, denselven tijt sal prolongneren van heden ende acht daghen, om daerentusschen te seggen sijn bescheet, jae ofte neen, ende dat volgende sijnder brieven in date den 4en deser, bij mijnen Heere de Burgermeester eerst desen achternoene ontfangen, ende dit alles opten voirgaenden conditien.

fol. 106vo

13. 1581, Maart 21. Vergaderinghe vanden Binnen raede gehouden tot Berghen opden Zoom den 21en Meerte 1581, etc.

Opt scrijven van Cornelis van Stapie, in date den 18en deser, waermede hij scrijft, dat hij sijne neersticheyt heeft gedaen met eenighe vander gulde inde gemeente deser stadt tot Antwerpen, aen mijnen Heeren den Staten, omme te hebben restitutie vande Catholycke religie etc., maer dat zij tot noch toe gheen finale resolutie en hebben cunnen gecrygen, dan dat zij zijn uuytgesteld tot op Maendage, als naemptelijck op ghisteren, begerende oock mits sijn andere nootelijcke particuliere affairen ende sollicitationen, dat mijne Heeren soude gelieven, eenen anderen vande magistraet in zijne stede met volcommon commissie te seynden. Hebben mijnen Heeren geraempt ende goetgevonden, datmen dairmede sal verthouven tot naerder scrijven van den voirscr. Staple, omme tselve gesien, voorders gedaen ende geordonneert te wordden naer behooren. Item, is alnoch geresolveert, datmen vander stadtswegen sal aenveerden, ende in der stadsschuer doen brenghen ende vueren, alle de steenen, vande mueren vanden Baghijnhove gecommen, daeraff eenighe bijden voornoemden Borgermeester ende Rentmeesters vercocht sijn, ende vander stadtswegen sal doen verbieden ende uuytbellen, dat hem nyemant en vervoordere deselve steenen te voeren, aen te tasten ende ewech te nemen, op pene van gecorrigeert te wordden, naer gelegentheyt vander saecke.

Item, datmen oock vander stadtswegen sal verhueren, Sinte Merttens gasthuys inde Roosemarynstrate, met oock de huyskens, van tselve gasthuys, staende op de Vuylbeke, ende zuydt ende west waerts vande selve cappelle, alles tot meesten oirboire ende proffijte der selver stadt, ende dat naer voorgaende Sondaegsche proclamatie, dairaff en Sondaeghe naecommede deerste sal wezen.

fol. 107vo

14. Opten 24en Meerte 1581, is gecompareert int collegio ende vergaderinghe vanden magistraet der stadt Berghen op den Zoom, alwaer [...] Cornelis van Staple, [.....] mondeling rapport heeft gedaen van zijn wedervaeren ende sollicitatie tot Antwerpen, volgende zijne commissie, nopende de restauratie vande Catholycke religie binnen deser stadt, ende daertoe overgelevert de requeste aende Staten van Brabant tot dyen eynde gepresenteert, mette appostille daeroppe gestelt, et habet de Borgermeesters de voirschr. requeste.

fol. 107vo

15. 1581, 27 Maart. Publicatie nopende het ewech vueren vande materialen vande mueren vanden Baghynhove.

Alsoo mijne Heeren, Drossaeth, Schouteth, Borgermeesters, Schepenen ende Raidt der stadt Berghen op den Zoom, mits der invasie ende desolutie vanden Baghijnhove alhier, goet ende noodich hadden bevonden, de muern ende beverynghen vanden selven Baghynhove, alsoo die dagelijx ende lancx soo meer wordden affgehaelt ende gespolieert, aff te breken, ende ewech te voeren, om die eensdeels tot stadts proffijte vercocht ende anderssints geemployert ende verbesicht te wordden, tot fortificatie ende reparatie vander havene ende andere nootelijcke wercken, soo ist nochtans, dat int ewech halen vando voiscr, steenen tot behouue als boven, is gebeurt ende gedaen, eenich obstacle ende beleth, nyettegenstaende de voiscr. mueren ende beverynghen eertyden bij dese voiscr. stadt sijn opgemaect ende becostight geweest, ende want al tselve is tenderende, nyet alleenlijck tot grooten achterdeele ende prejuditie deser stadt, maer oock tot grnoote inobedientie ende ongehoorsaemheyte vanden magistraet, hebben mijne voiscr. Heeren, omne dairinne te remedieren, van s Heeren ende der stadtswegen wel scherpelijck verboden ende geinterdiceert, verbieden ende interdiceeren mits desen (comform der uuytbhellinghe dyen aengaende lancx der straten gedaen, ende op dat nyemandt daeraff ignorantie en soude mogen pretenderen), dat nyemandt wy hij zij, poorter oft ingesetene, hem en vervoordere directelijck oft indirectelijck, denselven steen of materialen bij hem selven oft yemanden anders te roeren, aen te tasten ende ewech te nemen, met wagenen, karren, oft anderssints, in wat manieren dattet sij, noch oock tegens het ewech voeren vander stadtweghen te doene eenich beleth oft empesschement, op pene van daeraen telcker reyse te verbeuren bij den ghenen die contrarie van desen dade, de voiscr. wagene ende karren ende daertoe noch -12 Kar. gld. eens ende daerenboven arbitralijck gecorrigeert te wordden, naer

geleghentheyт vander saecken. Te bekeeren de voirsch. penen in dryen,
deen den Heere, tweede de stadt ende het derde den aenbrengere.
Actum et publicatum den 21en Meerte 1581.

fol. 109ro

16. 1581, Maart 30. Ten selven daege sijn int collegio gecompareert, mijne Heeren, Heer Maximiliaen van Coutereau, Heere van Clabbeke, Mr. Jan Ysermans, ende Pauwels Fucker, coronnel gecommitteerde van wegen mijnen Heeren den Stat en van Brabant, omme te neder te leggen alle geschillen binnen deser stadt van Berghen opden Zoom opgeresen, tusschen den ingesetenen der selver van deene ende dander religie, bij middele van eenen nyeuwen Religions friede, tot goet genuegen van mijnen Heere de Marcquis, met ruste ende sekerheyt van eenen yegelijck, die aldaer hebben overgelevert huere commissie ende brieven van credentie, begerende totte selve saecken alle behulp ende assistentie daertoe van noode wesende, ende naerdyn mijne voirscr. Heeren gecommitteerde waren vertrocken, ende wederomme binnen gecommen sijnde, heeft de Borgermeester van buyten uuyten naeme vande collegio henluyden geseght, dat mijne Heeren vanden magistraet willich ende bereet waren, henluden alle behulp ende assistentien te doene, noodig wesende.

fol. 109ro

17. 1581, April 7. Is hij mijne Heeren comparanten gesloten ende gereselveert, datmen mijne Heeren den commissarissen van mijne Heeren den Staten, te weetene Heer Maximiliaen van Contereau, Heere van Clabbeke, Mr. Jan Ysermans, schecpene ende Sr. Pauwels Foucker, coronnel der stadt van Antwerpen, gecommitteert wesende vanden voirscr. Heeren Staten van Brabant, omme ter neder te leggen de differenten, geresen tusschen deen ende dander religio, binnen deser stadt, vander voirscr. stadtsweghen opden st adthuyse op morgen sal nouden ende tracteren, om der stadtseere te bewaren.

fol. 111vo

18. 1581, April 25. Vergaderinge vanden Binnen raede gehouden tot Berghen opden Zoom den 25en Aprilis 1581, etc.

Ten selven dage heeft de Borgermeester van buyten mijne Heeren aengegeven ende geremonstreert, tversueck dwelck den Capitain Bruges aen hem gedaen ende versocht heelt, op ghisteren, om te hebben leeninge van drye hondert Kar. gld., omme sijne soldaten daarmede te onderhouden, die gheen gelt en hebben, ende dat voor den tijt van acht of thien daeghen sonder langer, ende alsoo mijne voirscr. Heeren vander stadtsweghen gheen en weeten, omme den voirscr. Capitayn dairinne te accomodeeren, hebben goet gevonden ende geresolveert, omme allen oncost van interest ende anderssints te schouwen, datmen den voirscr. Capitayn den voirscr. drye hondert Kar. gld. sal tellen uuyte penningen toebehoorende den H. Geest alhier, berustende in heure kiste, ende wordt den tegenwoordighen regeerders vanden voirscr. H. Geest ende rentmeesters geordonneert, die te laten volgen, mits houdende daervooren to heurluden indempniteyt ende versekertheyt seker silver, den voirscr. Bruges toebehoorende, ende dwelck hij den voirscr. Borgermeesters overgelevert heeft, dwelck in de voirscr. kiste in plaetse tselve gelt sal wordden geleght, ende geloven de voirscr. comparanten uuyten naeme vander voirscr. stadt, den voirscr. regeerders vanden H. Geest, desen aengaende te indempneren ende ingevallē van egeene betalinghe t selve goet te doene.

fol. 111ro

19. 1581, April 24 Publicatie nopende structuren vande kercken vanden Baghynhove, etc.

Alsoo onlanx bij mijnen Heeren Drossaeth, SAhouteth, Borgermeesters, Schepenen ende Raedt deser stadt isgeordonneert, verboden ende ter puyen aff gepubliceert den 27en Meerte lestleden, mits der desolatie vanden Minnebroeders clooster ende vanden Baghynhove, dat hem nyemant en soude vervoorderen de materialen van dyen aff te breken, halen oft ewech te voeren, welcken nochtans niettegenstaende hen eenige personen, versmadende de voirscr. ordonnantie hen dagelyx dairinne zijn te buyten gaende, ende dat nyet alleenlijck bij affhalinghe vande voirscr. materialen, maer dat oock eenighe sonder titule oft recht, hen vauteren, de kercken ende structuren vande voirscr. Minnebroeders, ende Baghynhove' tot affbrekinghe te willen vercoopen, jae soomen verstaet, sijn sommige van dyen alreede op eenenprijs innegeset, ende want al tselve is tegens recht, redene, ende tot grooter schade ende achterdeele van deser stadt, Soe ist dat mijne Heeren vanden drye leden deser voirscr. stadt op Disdaghe lest leden breede raedts gewyse vergadert zijnde, hebben goet gevonden, eendrachtelijck geresolveert ende gesloten, datmen de voirscr. kerckenstructuren, erve, ende materialen dyer nochtertijt bevonden souden moghen wordden, tot nootelijcke fortificatie vander stad sal vercoopen ende de penningen daeraff alleenlijck employeren. Ende opdat daeraff nyemant ignorantie en soude mogen pretenderen, wordt andermael bij mijne voirscr. Heeren Schouteth, Borgermeesters ende Schepenen wel ende scherpelijck verboden ende geinterdiceert, dat hem nyemant, poortere, ingesetene oft andere, van wat conditie oft qualiteyt hij zij, nyemant uuytgesundert hen en vervoordere, den voirscr. kerckenstructuren, erven ende materialen aen te trecken, oft die eenichssints aen te tasten oft te amoveren in eeniger manieren, op pene van dat de ghene die contrarie van desen

dade, oft anderssints dese ende de lestvoorgaende ordonnantie transgressieerde, van daeraen te verbeuren telcker reyse thien Kar. gld.. ende daerenboven noch arbitralijck gecorrigeert te wordden, naer gelegentheyt vander saeck en, eenen anderen ten exemple, Te bekeeren de voirschr. penen in dryen, een deel den Heere, tweede de staedt, ende tderde den aenbrengere.

Aldus gedaen ende geordonneert opden 24en Aprilis 1581. Presentibus Schouteth, beyde de Borgermeesters, Marinus Claessen, Gevaert Willems, Ayala, Wissekercke et Staple met beyde de Rentmeesters, ende ten selven daeghe ter puyen aff gepubliceert, mij present Perre.